

GOVERNMENT OF INDIA
NATIONAL LIBRARY, CALCUTTA.

Class No.

Mar
891.462

Book No.

Kh1186

N. L. 38.

cop. 2

MGDP Santh.—S1—30 LNL/38—94-59—50,000.

बायकांचें बंड

हें नाटक

रा. रा. कृष्णाजी प्रभाकर खाडिलकर बी. ए.

“ कांचनगडची मोहना, ” “ सवाई माधवराव बांचा सुलु, ”
“ कीचकवध, ” “ माऊर्वंदकी, ” इत्यादि नाटकांचे कर्ते,
यांनी लिहून प्रसिद्ध केले.

ते

रा. रा. श्रीकर नरहर जोशी

यांनी पुणे येथें “ विजयशाळा ” सापल्यान्यांत काढिले.

सन १९०९.

किंमत सादा आणे.

हे पुस्तक सन १८९७ च्या २५ व्या आक्षेपप्रमाणे नोंदने असून
सर्व हक्क स्थायीत ठेविले आहेत.

प्रस्तावना.

KHARGPUR

‘प्रमिला-स्वमंवर’ नांवाचें नाटक ‘वीराभिक नाटक-मंडळी’ या पूर्वी करीत असतं. त्या नाटकांतल अद्भुत भाग गाऊन ‘वीराज्या-’ विषयीच्या कथानाना व विचारांना ह्या नाटकांत नवीन स्वरूप देण्यांत आलें आहे. गेलें ‘मे’ महिन्यांत ‘महाराष्ट्र नाटक मंडळी’ने ह्या नाटकाचे प्रयोग येथें केले. त्या वेळीं माझ्या किशोर मित्रांनी व टीकाकारांनी उपयुक्त सूचना केल्या. रंगभूमीवर प्रयोग बाह्य-प्रापूर्वी व त्या संबंधाची खर्चा ऐकण्यापूर्वी किंवा वाचण्यापूर्वी जर हें नाटक पुस्तकरूपानें प्रसिद्ध झालें असतें तर ‘हृदयकाव्य’ ह्या हद्दीनें सांप्रतहूनही अधिक दोष त्यांत राहिले असतें. म्हणून महाराष्ट्र नाटक मंडळीचे, सूचना करण्याच्या मित्रांचे व दोष दाखविण्याच्या टीकाकारांचे आभार ह्या ठिकाणीं उघडपणें मानि-स्वावांचून माझ्यानें राहवत नाहीं.

पुणे, } ग्रंथकर्ता.
सारीस २१ माहे दिवेंबर १९०७ }

दुसऱ्या आवृत्तीची प्रस्तावना.

ह्या आवृत्तींत ‘बुद्धिमती’ व ‘वाग्मती’ यंथी नाक्यांत आणि इतर ठिकाणीं फिरकीळ फेरफार केला आहे.

पुणे, } ग्रंथकर्ता.
सारीस १।१।१९०९. }

बायकांचें व्हड.

अंक पहिला

प्रवेश पहिला.

१८९३

खळ—जंगल.

[सैत्रेय व जागरूक प्रवेश करिताव.]

सैत्रे०:—जागरूक, तुझा अवतार माझ्यासारख्या म्हातऱ्यांचा पास देव्याकरिता झाला असावा असें मला वाटतें. घुमोघनादि तामस राक्षसांना मारण्याकरितां भीमाचा अवतार जसा, भीष्मद्रोणादि जति रथ्यांना मारून भूमीला झालेला क्षात्रतेजाचा जाच कमी करण्याकरितां अर्जुन महाराजांचा अवतार जसा, सात्त्विक धर्मबुद्धीची पुन्हा प्रस्थापना करण्याकरितां धर्मराजाचा अवतार जसा, तसा माझ्या म्हातारपणीं देखीक मला छळण्याकरितांच, जागरूक, तुझा अवतार झालेला दिसतो !

जाग०:—कारें बोना, मी कसा तुझा छळ करितों !

सैत्रे०:—अरे कसा म्हणजे काय ! मी जितका म्हातारा तितका तूही म्हातारा, त्यामुळे दिम्बिजयाच्या घोड्यावर पहारा ठेवणारा जागरूक तुझा तो मीच असें समजून सर्व सैनिक मलाच घोड्याच्या वरों घाबऱ्याला घेतल ! बुधिधर महाराजांनीं दिम्बिजयाचा पाठ घाबून बोका ओढला, व तुला अश्वपालाच्या कामावर नेमलें; त्या वेळेला, सर्व सैन्यांत तू व माझ्या सारख्या म्हातारपणांमुळे अक्षरक्षक तूं कां मी अस

पोंदाळा होणार, हें जर माझ्या ध्यानांत आलें असलें, तर मजप्रमाणेंच म्हातारा असलेल्या जागरूकाला काडून टाका नाहीं तर मला तरी काडून टाका, म्हणून मी हद्द धरला असता !—दिम्बिजयाचा घोडा आज येथें गेला, उद्यां तेथें शिरला, ह्या बऱ्याचों रिपरीय माझ्या मागे कां ! अर्जुन-महाराजांच्या सैन्यांतले हे अश्वरक्षक मला चावट दिसतात ! तूं आणि मी सारखेच म्हातारे आहोंत; म्हणून मला कशाला ह्या घोड्याच्या रडकथा सांगतात कोण जाणे ! आतां अर्जुनमहाराज येऊं देत, म्हणजे तुझ्या कामावर तुझ्या कोणाची तरी योजना करा म्हणून विनंति करितों.

जाण०:—मला काढायचा तो तूच निघून जाईनास !

मैत्रे०:—माशी बरोबरी करतां स ! मी कोण म्हणून समजतो स ! मी अर्जुनमहाराजांच्या मैत्रेय आहे, मी त्यांचा खेडी आहे, मित्र आहे, एकूण तुझे मालक जे अर्जुनमहाराज त्यांच्या बरोबरीचा म्हणजे मी तुझा मालक आहे.—मालकाइतकें तुझे म्हातारपण ! माशी बरोबरी ! अरे दक्षिणेचा पराभव करून अर्जुनमहाराजांनी पश्चिमेचा पराभव केला, आणि आतां पूर्वेकडून आमचा घोडा उत्तरेकडे चालला आहे. ह्या हिमाचलाच्या भेतावेतुमहाराजांचा काल पराभव होऊन हिमाचलानें आपली गगनचुंबित पांढरी भित आमच्या दिम्बिजयाचे घोड्याला दाखवून उत्तर दिशा येथें संपली असें तुला आज स्पष्ट सांगितलेंही आहे. आतां आपला घोडा उद्यां हस्तिनापुराकडे वळेल, व युधिष्ठिरमहाराजांना सार्वभौमाचें सिंहासनावर स्थापन्याचा समारंभ होऊन हा मैत्रेय अन्नाधिकारी होईल. माशी बरोबरी करूं नकोस; नाहीं तर त्या बऱ्या समारंभाचे वेळीं लाडवांच्या सिंहासनावर हा मैत्रेय विराजमान झाल्यावर लाडवांचा एक कणही तुझ्या दृष्टीस पडणार नाहीं.

जाण०:—हस्तिनापूर सोडल्यापासून माझ्यावर तुझा राग दिसतो. ब्राह्मणाला इतका राग उपयोगी नाहीं मैत्रेयमदजी.—अश्वरक्षकाचें काम मी कालच सोडून देणार होतों, पण—

मैत्रे०:—पण काव घालें !

जाग०:—हे बायकांच्या बंडाचें नवीन प्रकरण उपरिचित झालें !

मैत्रे०:—बायकांचें बंड !—बायका कोठें बंडें का करतात ?—अरे हल्लींच्या काळी बंडाचें नुसतें नांव घेतलें तर पुरुष एकजात भीतीनें कांपत उभे राहतात—आणि बायका—मला देखील कांपरें भरलें !

जाग०:—मैत्रेया, तूं जर प्रमिला महाराणीच्या राज्यांतल्या एकाद्या पाईच्या जन्माला आला असतास तर इतका भ्याला नसतास ?

मैत्रे०:—मी का भिणार ! तुला तुझ्या जागेवरून हाकून लावल्यावर अर्जुनमहाराज मला तुझ्या जागेवर नेमणार आहेत व दिग्विजयाच्या घोड्याचें संरक्षण मग मी करणार आहे !—मी जर खराखुरा भिवा असलों तर घोड्यावरचा बुद्धा तुला नेमीन, असं अर्जुनमहाराज बोलले तरी असते का ?

जाग०:—अरे आतां तुझ्यासारख्या भिच्या भागुबाईलाही अश्वरक्षक नेमलें तरी हरकत नाही; कारण लढाईचा प्रसंग न आणतां दिग्विजयाचा घोडा सोडविण्याचा अर्जुनमहाराजांचा विचार आहे.

मैत्रे०:—अरे पण आमचे दिग्विजयाला अडथळा केला आहे कोणी ! मी म्हणतो, आतां चारही दिशांचा दिग्विजय झाला; घोडा हस्तिनापुराकडे परतावयाचा तेवढा उरला आहे. दिग्विजयाचा घोडा घरी परत मुकाट्यानें चालला असतां अश्वरक्षक वनून मीही घाटांनं हस्तिनापुरांत प्रवेश करीन, ह्या उमेदांनं परत जातांना निदान मला अश्वरक्षक नेमा, अशी मी विनंति केली. हिमाचलाच्या शेतकेतुमहाराजांचा अर्जुनमहाराजांनीं परामर्श केला, आणि आतां अर्जुनमहाराजांशीं लढणारा पुरुष हिमाचलांत दुसरा कोणी सांपडेलसें मला नाहीं घाटत.

जाग०:—अरे पुरुष नाहीत, पण बायका आहेत ना ! हिमाचलांतल्या बायकांचा परामर्श कोठें अर्जुनमहाराजांनीं केला ?

मैत्रे०:—तें काम अस्मादिकांचें !—तरी म्हटलें एवढ्या दिग्विजयांत गोक्यालायक धनु आजपर्यंत कसा भेटला नाही !—अर्जुनमहाराजांनीं धनुष्यबाणांना आतां खुशाल रजा द्यावी; आणि घोड्यावर नजर ठेवण्याचें

तुमिं अशपालकाचेंच तेवदें काम नव्हे, तर लढाई करून शत्रूकडून अविजय-पत्र घेवपाचेंही आपलें काम मला घातें. पाहतां मग तमाशा, कोणची बार्द मजपुढें लढायला उभी राहते ती ! उगीच नाहीं म्हटलें, द्रोणाचार्य अर्जुनमहाराजांना अस्त्रविद्या शिकवीत असतांना कित्येक शब्द ह्या काना-वरून ह्या कानाकडे गेले आहेत.

जाग०:—एका कानांत शिरून दुसऱ्या कानांतून विद्या बाहेर पडली असली तर निदान संसर्गाच्या संस्कार येदूवर झाला असता, पण कानावरून जाण्याचें काय होणार !

मैत्रे०:—अरे जर मी द्रोणाचार्यांची विद्या सगळी ऐकली असली तर अर्जुनमहाराजांहून मोठा वीर झालों असतों. पण म्हटलें सध्यां अर्जुन-महाराजांच्या बरोबरीच्या मैत्रेय आहे, पुरे झाली इतकी विद्या—पण कायरे, ह्या हिमाचलांतल्या वायकांनीं आमचा घोडा पकडला आहे म्हणतोस ! मग ह्या वायकां श्वेतकेतुमहाराजांचें ऐकत नाहींत !

जाग०:—मी तेंच सांगतों आहे ना !—ह्या वायकांनीं श्वेतकेतुमहा-राजांविरुद्ध—किंबहुना सर्व पुरुषांविरुद्ध—बंड केलें असून ह्या टेंकडीपल्लीकडे स्वतंत्र छीराज्य स्थापिलें आहे.

मैत्रे०:—हें कोणचें छीराज्य ! प्रत्येक घरांत पुरुषांचें प्वातूं न देण्या-करितां वायकांचें एक स्वतंत्र छीराज्य आहेच; आणि ह्या हिमाचलाच्या घेईत दुसरें कोणचें छीराज्य उद्भवलें ?

जाग०:—श्वेतकेतुमहाराजांची मुलगी प्रमिला हिनें हें छीराज्य स्थापिलें आहे. श्वेतकेतुमहाराजांच्या मनांत प्रमिलेस अर्जुनमहाराजांना द्यावयाचें होतें; पण जितके म्हणून पुरुष तितके दर्शनालाही योग्य नाहींत, असें प्रमिलेच्या मनांत तिच्या सत्यमाया नांवाच्या मावशीनें बराचवेळामुळें तिनें हें नुसत्या वायकांचें राज्य स्थापिलें आहे. ह्या छीराज्यांत तिच्या बापाचा परवाना असल्याशिवाय कोणाही पुरुषाला जाण्याची परवानगी नाहीं; आणि ज्ञानाच्या दिग्विजयाच्या घोडा तर असल्या छीराज्यांतल्या वायकांनीं पकडला आहे.

मैत्रे०:—वरें झालें !—हें प्रकरण एकंदरीन वरें उपस्थित झालें !—
हें पद्म, जामरुका, ह्या बायकांशीं लढण्याचें काम बहुतेक आमच्याच
गळ्यांत पडणार, तेव्हां तुला कांहीं अश्वरक्षकाच्या जग्यावरून मी दूर
करीत नाहीं.—पण कावरे, तवण वीरांशिवाय इतरांशीं आम्ही लढत
नाहीं, असें जर प्रमिला म्हणाली तर मला तरुणांचें सोंग घ्यावें लागेल नाहीं !

आम०:—हे पद्म अर्जुनमहाराजच इकडे येत आहेत. त्यांना विचार
म्हणजे बायकांशीं लढतांना कोणत्या लोकाची बत्तावणी करावी लागेल
तें तुला समजेल.

[अर्जुन, पुष्पधन्वा, श्वेतकेतु, गुरु, पुरोहित वगैरे येतात.]

अर्जु०:—श्वेतकेतुमहाराज, या तसविरीतल्या आपल्या मुलाचें रूप
आणखी यौवन पाहून हंद्रलोकीं पाहिलेल्या अप्सरा मला विद्रूप वाटतात.
हंद्रलोकी उर्वशी अप्सरेनें आपल्या घेमपाशांत मला गुरफटण्याचा पुष्कळ
प्रयत्न केला, पण ह्या अर्जुनाला बस करण्याचें सामर्थ्य नंदनवनांतल्या
कोणच्याही अप्सरेच्या अंगी नाहीं, असें मी उर्वशीच्या अनुभवास आणून
दिल्लें.—पण ह्या प्रमिलेची ही तसवीर पाहिल्यानंतर देवांगनांहूनही मानवी
सुंदरी अधिक श्रेष्ठ आहेत, अशी माझी खात्री झाली.—जसजसा मी ह्या
तसविरीकडे अधिक पहातों तसतसें माझे मन मला निवून सांगतें कीं,
दिम्बिजवाचा बोदा स्वीकार्यांतून बाहेर काढण्याकरितां प्रमिलेच्या विरुद्ध
कोण्हाही पुरुषाला आपलें अनुप्य बांधवितां येणें शक्य नाहीं !

मैत्रे०:—पण अनुप्य बांधवून लढाईला मी तयार आहे ना !

जाम०:—पाठीच्या कण्याचा तिरकमडा लढाईत उपयोगी पडत नसतो.

श्वेत०:—अर्जुनमहाराज, माझ्या मुलाचे सद्गुण तिच्या कपाहून
अधिक किमतीचे आहेत. आणखी आपल्यासारख्या अनुचरांची बायको
व्हावयला ती सर्वतोपरी योग्य आहे. पण मी काय करूं ! तिच्या मना-
वर लक्षमनेचा पगडा बसल्यामुळें, तिनें स्वीकार्य स्थापून आज्ञां सर्व
पुष्पाविरुद्ध बंड केलें आहे.—आजकती एक मुलगी, सद्गुणी, सत्त्वान्,
बौद्धी झाली म्हणजे आपोआप तिचें तिला समजू लागेल, असें म्हणत आहे

आजपर्यंत गप्प बसली; आणि माझ्या हातून हे बंड काही मोडवले नाही.

गुरु० :—प्रमिलाताईसाहेबांना योग्य वर आदळल्यावर त्यांच्या कडूनच हे बंड मोडविण्याचा विचार होता. आणि दिग्विजयाच्या निमित्ताने आपले केणे ह्या देशात झाल्यामुळे परमेश्वरानेच तो योग जुलडून आणला आहे, असे म्हटले पाहिजे.

पुरो० :—तेव्हा शेतकेतुमहाराजांच्या तफें मी अर्जुनमहाराजांना विनंति करितों की, हे काम मनावर घेऊन, हे स्त्रीराज्य मोडून, प्रमिलाताईसाहेबांना आपली राणी करून सरकारांना म्हातारपणी कृतकृत्य करावे.

अर्जु० :—पुरोहितजी, आपली विनंति मी मोठ्या आनंदाने पत्करितों.

पुष्प० :—शेतकेतुमहाराजांनी प्रमिलाराणीसाहेबांना देण्याकरिता आमच्यापाशी परवान्याची पत्रे द्यावीत. म्हणजे आम्ही आपल्या उद्योगाला लागू.

शेत० :—ही पत्रे घ्या. तुमच्या कामाला ह्या पत्रांनी चांगली मदत होईल.

अर्जु० :—ह्या पत्रांत चार पांच इसमांची परवानगी लिहिली आहे ना ! मी असे करावे म्हणतो, मला प्रमिलेने किंवा दुसऱ्या कोणीही पाहिले नाही; तेव्हा अर्जुनाचा वकील म्हणून मीच तेथे गेलों तर मला कोणी ओळखणार नाही. पुष्पपन्था मूळचे ह्याच प्रदेशांतले शस्त्रपार असल्यामुळे ते सर्वांच्या ओळखीचे आहेत; तेव्हा ते म्हाताऱ्याचे सौम्य घेतील. हे दोघे माझे म्हातारे मित्र, आणखी आम्ही दोघे असे चौघे पांचवण मिळून वायव्यांचे बंड मोडू म्हणतो. तेव्हा पत्रांत चार पांच इसमांचे परवाने लिहिले आहेत ना !

शेत० :—अर्जुनमहाराज, ह्या पत्रांत पांच इसमांचे परवाने लिहिले आहेत. तुम्ही म्हातारे जा, किंवा तरुण जा. हे पत्र तुमच्या जवळ असल्यावर तुम्हाला कोणी हरकत करणार नाही. पत्रांत वकील असे मोघम लिहिलेले असल्यामुळे तुमच्या वेताला आडकाठी येणार नाही.

अर्जु० :—शेतकेतुमहाराज, आतां आपण कोणत्याही प्रकारची काळजी करू नये. हे वायव्यांचे बंड मोडून ओळखणारे अस्वकाशांत आपल्या कुलीसह मी आपल्याच दर्ज्याला येईन.

गुरु० व पुरो०:—आमच्या महाराजांवर आणि आतांच्या देशावर आपले उपकार होतील.

पुण्य०:—शेतकेतुमहाराज, आतां चापुडें आम्हांला पोंचवायला येण्याची आपण तसदी घेऊं नये. बोळत बोळत फार लांबवर आलों.

अर्जु०:—आतां आपण आपल्या नगरीकडे परत जावें.—आम्ही आमच्या कावणीकडे आतां.

श्वेत०:—परमेश्वर तुमचें कल्याण करो, व मग कार्यांत तुम्हांला यश मिळो.—आम्ही परततों तर आतां.—चलावें गुरुमहाराज, पुरोहितजी, चलावें.

गुरु०:—इतिनापूरच्या सैन्याचा जय होऊन झीराज्य मोडून आवो.

पुरो०:—अर्जुनमहाराजांचा जयजयकार असो, आणि अर्जुनप्रसिद्धेच्या विवाहसमयी शेतकेतुमहाराजांच्या नेत्रांतून आनंदाक्षु बाहोत.

गुरु० व पुरो०:—चलावें महाराज; आम्ही परततो आतां.

[श्वेत० गुरु० पुरो० जातात.]

मैत्रे०:—हं पहा, सरकार, प्रमिला मुकाट्यानें वग शास्त्री तर बरेच झाले, नाही तर लढाई करून दिग्विजयाचा थोडा सोडविण्यास मी कांहीं भागीपुढें पाहणार नाहीं.—सरकार, आपण लढाई करणार नाही ना ?

अर्जु०:—मी साक बुद्ध करणार नाहीं.—बाबकांच्या विरुद्ध अर्जुन रणांगणावर जथा राहिला अशी माहीत अपकीर्ति होतां कामा नये. प्रमिलेची व माही प्रत्यक्ष गांठ तर पडूं द्या, लग्न न करणाऱ्या तिचा मिळव किती वेळ टिकतो तें तर पाहूं.

मैत्रे०:—मग असे करा, तें बनुष्य करा माझ्या स्वाधीन.—प्रमिलेच्या फंदांत तुम्ही सांपडल्यांत म्हणून दुर्बिहिरमहाराजांचा दिग्विजय कांहीं आम्हांला बंद ठेवावचा नाही.—या तें बनुष्य (अर्जुन बनुष्य मैत्रेयाच्या शब्दांत अडकवितो.) प्रमिला आपल्यासाठीं लग्न करायला उठकर तबार झाली तर बरें, नाही तर बनुष्याचा बसुळतुचा वायफांत उरूनच बोंब मग सोडविणें पणिलें.

आमः—मैत्रेयभटकी, हातांतली काठी मीट उचलण्याची शक्ति अंगांत नाही, आणि हें धनुष्याचें लोदणें गळ्यांत कशाळा !

मैत्रेः—वेळवा जागरुका, अर्जुनमहाराजांच्या धनुष्यानें माझ्या-
शास्त्राची नीर इतका वांकळेलो पाहून ह्या धनुष्याचें वजन किती आहे,
हें सर्व बायकांना समजेल; आणि ह्या वजनाचे भयानें त्या बाया लढाईचा
प्रसंगाच आणणार नाहींत.—पण महाराज, लढाई जरी झाली नाही, तरी
विश्विजयाचा घोडा ह्या मैत्रेयानें क्षीराब्ज्यांतून सोडविला अशी माझी
बहादुरकी युधिष्ठिरमहाराजांपाशी सांगितली पाहिजे; नाही तर आपल्या ह्या
धनुष्याचें ओसें क्षीराब्ज्यांत मी अंगावर घेणार नाही.

अर्जुः—बरे, आपल्याच घोद्याची वाहवा आम्ही हस्तिनापुरांत कर्क.

मैत्रेः—महाराज, हें वचन माथ बिसरूं नका; नाही तर आज्ञायाचा
तेवढा गराब मी ठरेन.

अर्जुः—सेनापति, तुम्हीं म्हातान्याचें सोंग घेतलें पाहिजे; कारण
माझ्या सभोवतीं म्हातान्यांचा गराब आहे, असें पाहिल्याशिवाय प्रमि-
लेची मावशी सत्यमाया जितकी बेमावच रहावयास पाहिजे, तितकी
राहणार नाहीं. तेव्हां असें करूंया म्हणतो, म्हातान्याचें सोंग घेऊन ह्या
दोघांना बरोबर घेऊन तुम्ही प्रथम क्षीराब्ज्यांत गिरा; व माझे वकील
शिडाई करव्याकरितां येताहेत, अशी प्रमिलेला वर्दी द्या.—चला छावणी-
कडे जाऊन हा वेत सुकर ठरवूं.

[अर्जुन, पुष्पघन्या, मैत्रेय व जागरूक जातात.]

प्रवेश दुसरा.

—[५५५]—

खंड—क्षीराब्ज्यांतून वेत.

[युधिष्ठिती, बाण्मती दोघी हातांत तरबारी घेऊन पाहता करीत आहेत.]

युधिः—गडे बाण्मती, ह्या अस्त्र कळवण्याच्या बंधीत, आणि
इतका सक्तीचा पाहता कसप्रसन्न पाहिजे !

वाग्मः—अय कोतवाणीचा हुकूम झालेला नाही का !
कीराज्यावर पुरुषांचें परत्वं येण्याचा संभव आहे हो बुद्धिमती !

बुद्धिः—खरेंच का लढाईचा संभव आहे ! कोण मेले आमच्या
कीराज्यावर चाल करून येजार आहेत !

वाग्मः—इस्तिनापुरात भर्भराज ह्या नांवाचा एक पुरुष राज्य
करीत असतो.

बुद्धिः—मेव्या ह्या पुरुषांचेंच जेथे तेथे राज्य ! आमच्याशिवाय
दुसरीकडे कोठेही बायकांचें राज्य नाही ना !

वाग्मः—कोठेही नाही हो बुद्धिमती ! आमच्या राज्याबाहेर थोडोफे
मेव्या पुरुषांचें राज्य, जेथे तेथे बायका पुरुषांच्या गुलाम, आणि कोठे
पळून जाईल म्हणजे, तर बायकांना पुरुषाशिवाय याराही नाही म्हणे !

बुद्धिः—खरें बोलायचें की नाही म्हणजे, गळे वाग्मती, आम्ही
बायकाच चौबट्या, चहाखोर, लोमी आणि खुनशी; सवतीमासगळें
आपआपसत मांडून आम्ही आमच्या हातांनीच पुरुषांचें वर्चस्व स्थापिलें !
केव्हां गळे आम्हां बायकांची एकी होईल, आणि या मेव्या पुरुषांचें
पृथ्वीवर बीजन होईल तेव्हां बाई खरें !

वाग्मः—तो सैन्याचा दिवस उगवेल तेव्हां खरें; पण आतां
इस्तिनापुरच्या त्या मेव्या पुरुषराजाच्या मनांत अगातील सर्व राज्ये जिंक-
णाचें आलें आहे, आपली त्याचे दिग्भिज्याचें सैन्य आमच्या राज्या-
वकळ येऊन उतरलें आहे म्हणे !

बुद्धिः—ह्या सैन्यांत सगळेच मेले पुरुष असतील ! काहीं बायका
आहेत का ग !

वाग्मः—बायका मुळीच नाहीत ! पुरुष मेले नेहमी आपल्या
जातीचा केवार प्यायलाचे.

बुद्धिः—एक देखील बाई नाही ! आश्चर्य आहे ! ह्या दहशत
केव्हाच दिग्भिज्यच करायचा होता तर सर्व सैन्यांत पुरुषांचीच भरती
कधील केली ! बायका काय त्याच्या राज्यांत नव्हत्या !

बायसः—नसायला काय हावळी ! पण हे आपसपोटे मेळे पुरुष बायकांना कधी पुढे वेळ आपले नाहीत; केवढे तेथे पुढे पुढे आपण मरतील !—आतां दिव्यजबाचा बोटा खेचे आपल्या राख्यांत शिरला—

बुद्धिः—अगबाई ! पुरुष ग मेळे पुरुष ! !

बायसः—अगबाई ! खरेच का ग ! मेळे पुरुष आले का ग !

बुद्धिः—होय ग बाई ! खरोखरच मेळे पुरुष ! बायमती, ते पहा, त्या तेथे तीन पुरुष आपल्याकडेच येत आहेत.—तुला दिसतात का ग !

बायसः—मी नाही ग बाई पहाण्याची त्या मेळ्यांच्याकडे ! तूच नीट पहा, आणि खरोखरच पुरुष असले तर शिंगे फुंकून लग्नांना सावच करे.

बुद्धिः—कांय पांढरे पांढरे—दादीखारले—कायसें दिसत आहे ! मेळे पुरुष का मेळे बोकड !

बायसः—बोकड हाके तरी मेळे पुरुषचः गरीब शेळ्या नव्हत.—मी शिंगे फुंके का !

बुद्धिः—खाव पुरुषच ते !—दोन पायावर बाळताहेत, बोकड नव्हेत.—अग, जवळ येत चालले.—शिंगे वाजवू या.—तू प्रथम हांगट वाजीव. (बायमती हांगट वाजविते.) जवानमर्द बायकांही, मेळे तीन पुरुष दिसू लागले आहेत, तेव्हां सर्व मर्द बायकांनी आपआपणीं बाळाभे घेऊन पाहण्यावर पायी हो. पुन्हा वाजीव हांगट.

[दाही व शिंगे पुढेक.]

[खाताऱ्याचे सोंग घेतलेला पुष्पचन्दा, गळ्यांत मनुष्य अडकविलेला मैत्रेय व सागररूप येतात.]

बायसः—(तळवार पुढे कळज) तुम्ही कोपत्या जमतीचे आहांत ! परममायेनें तुम्हांवर भेड व सुंदर खीजतीत जन्माला घातले असून, तुमचे कडील चांदाळ पुरुषकर्तांचे होते, आ पायाची खून खून तुमच्या चेष्ट्यावर पांढरे केव उगवले आहेत, आ तुम्ही खरोखरीच—

जामः—आम्ही पुरुष नाही.

जंक पहिला.

मैत्रे०:—मी देखील पुढपच आहे.

बागम०:—मेले खरोखरीच पुरुष आहेत ! आतां ग कसे कराव्यें ?

बुद्धि०:—त्या तेथे कोपन्यास तोंड फिरवून उभे रहा. आमचे कोत-
वाल वदनाया येथें आल्यावर तुमची चौकशी करण्यांत येईल.

मैत्रे०:—जागरूक, क्षीराज्यांत बायका मिश्रणांथें धनुष्य कळस मद-
नाचे विचारी बाण खीळून पुरुषांना बायाळ करितात असें मी ऐकिले
होतें. आपण खरोखरीचेच खातारे, तेथें ह्या मज्जांनीं आम्ही कसचे बायाळ
होणार ! म्हणून झुकाचार्याच्या विट्ठईनें मी येथें आलों. पण जागरूक,
ह्या बायकांच्या हातांत खरोखरीच्या तरवारी ! आमचे पांढरे केल कामाच्या
तरवारीपासून आमचें रक्षण करतील, पण ह्या मिश्रान्यांथें पोलादाच्या
तरवारीपुढें काय चालणार !

बुद्धि०:—बाजोव ग पुन्हा संगट. [संगट, ध्वंजी, शिंगे पुरवेंत.]

मैत्रे०:—जागरूक, आपली काही चढवत दिसत नाही. मी अजुन-
आहाराजापासून धनुष्य मागून घेतलें, पण बाण मागून ध्यावयाचे बिलरसें;
त्यामुळे बायकांहूनही बायका होण्याचा प्रसंग आपणावर येणारसें दिसतें.
[वदनाया व बायकांथें सैन्य प्रवेश करितात.]

रुद्र०:—कोठें आहेत आमचे शत्रु ?

बुद्धि०:—ते मेले त्या तेथे उभे आहेत.

रुद्र०:—जवान, शूर, धीर, मर्द बायांहो, क्षीराज्याच्या ह्या तीन
शत्रूंना प्रथम गिरफ्तार करा.—ह्यांना कैद करवोना यांच्या डोळ्यांतल्या
त्या विचारी चमकेची तुम्हाला बाधा होऊं नये म्हणून यांच्या डोळ्यांकडे
पाहूंच नका. (बायका कैद करितात.) दुष्टांनी, पांडितांनी, भवानींनी,
तुम्ही आतां आमचे गुलाम आहां.—ह्या क्षीराज्यांत प्रवेश करण्याकरिता
झिंयांचे कैवरी शेतकेतुमहाराज यांचीं पर्जे तुमच्यापाशीं आहेत का ?—
गांधांत जशी तुळस निपकते, तसे हे आमचे शेतकेतु मेस्वरा पुढपांत
कमले आहेत.—हे घरींराजें पुरुष असले तरी यानांनं बायकांतच लपना
होते.—शेतकेतुमहाराजांचीं पर्जे तुमच्याकड असलीं तर तुम्हांका आम्ही

एणीसाहेबांच्या पुढें नेऊं; नाहीं तर वा पळीकडच्या कड्यावळून तुमचा कबेलोट करव्यांत येईल.

मैत्रे०:—स्वातंत्र्यप्रिय, छर, वीर, मई बाबांही, इतक्या निर्दय-पणानें आमच्याशीं वागूं नका.

जाग०:—या जन्मी आम्ही चुकून पुरुष शाळें आहोंत, पुढच्या जन्मी पुन्हा कधीं पुरुष होणार नाहीं.

मैत्रे०:—एवढा जन्म आम्हांला माफ करा. पुन्हा जर आम्ही पुरुषाच्या जन्माला आलों, तर मग तुम्ही सर्व बायका कट करून गर्भोतल्या गर्भोतच आम्हांला मारून टाका; त्या वेळीं मी तक्रार करणार नाहीं ! धियाय पुरुषांना मोठे वाडूं देऊन झुजतारपणीं त्यांचा कबेलोट करव्या-वेळां गर्भोतल्या गर्भोत पुरुषांना चिरडून मारणें बायकांच्या हातच्या मळ आहे.

बुद्धि०:—बायकांनीं यांपूर्वीच पुरुषांचें सर्व जीवन केले असतें, पण पुरुष हीं बायको हें गर्भस्त भोजलूं येत नाहीं ना !

जाग०:—हीं म्या पत्रें. [वाय्वती रुद्रमायेला पत्रें देते, तीं वाचते.]

बुद्धि०:—मेले आमच्यावर छापा घालायला आले नसते हो !

वाय्व०:—मेलेवा पुरुषांनीं किती छापे घातकें झणून आम्ही बायका का रक्षणार आहोंत ?

रुद्र०:—जवान बायकांही, वा कैद्यांना महाराणीसाहेबांच्या महाला-कडे घेऊन चला.

[प्रत्येकाच्या पुढें दोन व मार्गे होत बायका सद्या रीतीनें सर्व वेष्टीत प्रवेश करितात.]

११० - गाँव का पक्षिपञ्चमः भस्मावकन करेण्ड करपात मेरु.

(६. १२. २)

प्रवेश तिसरा.

खाल—प्रमिलेचा वस्त्रार.

[प्रमिला सिंहासनावर बसली आहे, दासी चौऱ्या कारताहेत, नेंव्या तरवारी हातांत घेऊन बुद्धिमती व वामती, उजवे बाजूस सत्यमाया व शिबरमाया, डाव्या बाजूस रूपमाया, व रुद्रमाया, अन्ना देखावा,]

प्रमि० :—गुरुमहाराज सत्यमायाबाई, प्रधानाणी शिबरमाया, सेनापति रूपमाया, कोतवाल रुद्रमाया व इतर मंजिष्णीहो, क्षीराब्जावरचा आज्ञा प्रसंग आमच्या राज्याच्या इतिहासांत अस्यंत महत्त्वाचा आहे. बाराव्या पहिल्या पत्रांत, त्यांचा पराभव हस्तिनापूरच्या सैन्यानें कला केला आणि आम्ही जर अर्जुन नांवाच्या त्या मेढ्या पुरुषाची लग्न कराफळा तयार झालें तरच बाबांचें राज्य बाबांना कसें परत मिळणार आहे, याचें बाबांनीं वर्णन केलें असून—

सत्य० :—क्षीराब्जाच्या प्रमिलामहाराजांचें लग्न आणि तें एका पुरुषाची—अशक्य—अशक्य—अशक्य ! भगवती राजराजेचरी, मिलिकमार्दिनी, आदिमाये, क्षीराब्जावर असा प्रसंग आणूं नको.—प्रमिले, रूपमाये, तुमच्या सारख्या स्वातंत्र्यप्रिय बायकांनीं त्या मेढ्या अर्जुनाची किंवा पुष्पधन्वाची लग्न लावलें तर तुमचें स्वातंत्र्य कायम राहिलें, असें मनांत देखील जाणवयाला नको. प्रमिले, रूपमाये, तुम्ही बायकांच्या जन्माला या, किंवा पुरुषांच्या जन्माला जा, अन्नाची हूलला तुमच्या पायांत पडली म्हणजे तुम्ही परतेंच झालाच ! मग तें लग्न जन्मभर टिकणारें असो अगर पाहिजे तेव्हां तोडलें जाऊन पाहिजे तेव्हां मांडलें जाणारें असो.—शिवाय, प्रमिले, तुम्हें लग्न त्या मेढ्या अर्जुनाचीं झालें तर लग्नाच्या पारलेंव्याचीं दुःखें अर्जुनापेक्षा तुलाच अधिक मिस्तराचीं लागतील. म्हणून अर्जुन जरी लग्न करावयाला उभुक झाला, पुष्पावमाणें तळहातावर तुला सेवून घरीन अर्जुनी गोत्र कचनें त्यानें तुला कितीही दिली, किंवा आज हा नवरा तर उघा

तो नवरा अद्यां नैवक वृत्तीची परकमयी देऊन जेवळी, ठम व कळवंडे पुढापासूनही मध गीळा करणाऱ्या मधुमक्षिकेच्या गुंगण्याचा तुलाभक्त उपभोगायला ह्या मेव्या पांडवसेनेंतील कीरांनी, प्रमिले, रुपमाये, तुम्हांला किती जरी भुलविलें, तरी लव म्हणजे पारतंत्र्य आहे, हें पक्षें लक्षांत घेवा. एकदां तुम्हांला लग्नाची गोडी लागली म्हणजे तुम्ही पांडव सेनें-
तील वीरांच्या वक्ष्या गुलाम शाळांत असें समजा.—वद्रमाये, एक नवरा कोडून तुम्ही पाहिजे तेव्हां दुसरा नवरा केला तरी कोणा तरी मेव्या पुरु-
षाच्या पायाची दासी होऊन तुम्हाला पारतंत्र्यातून दिवस काळाचे लाग-
तील, हें ध्यानांत घेऊन पांडवांच्या शिवाईला आपल्या मनांत विलकुल
थारा देऊ नका.

प्रमि०:—वायक कधी काळी या मेव्या पुरुषांचे नवरे होतील हें
मनांत देखील आणावला नको. शुद्धमहाराज, आपली शिष्यीण ■ प्रमिला
अर्जुनाचा नवरा व्हावयाची नाही, किंवा रुपमाया पुष्पभक्त्याचा नवरा
होवें शक्य नाही; म्हणूनच पुरुषांना आम्ही आमचे राक्षसांत राहू देत नाहीं.

स्थिर०:—हे पुरुष आत्मच्या राक्षसांत नकोत खरे, तरी भेलकेपु-
म्हाराजांचा सत्ता विचार करण्यासारखा आहे.—वाडी वा दरबारांत कदाची
भाषाही बोलतां कामा नये.

रूप०:—रथमैदानावर पाहिजे तर मी पुष्पभक्त्याची बुद्ध करीन,
पण त्या मेव्या पुरुषाची वायको म्हणवून घेऊन राहणें, नकोग वार्हे त्या
मेव्या पुष्पभक्त्याचें दर्शन देखील नको.

वद्र०:—या मेव्या पांडवांनीं वायकना ज्ञानसाध्यांत कोडून ठेवकें
आहे, त्याप्रमाणें पांडवांनाही मर्दानत्वाच्यांत कोडून ठेवण्याइतकें स्त्रीस्वतंत्र्य
स्थापण्याची पुष्पकामगिरी आदिमायेच्या प्रसादाने आत्म्या महाराची-
काईबांच्या हातून पार पळव्याशिवाय पुरुषांचा संपर्कही या स्त्रीराज्याला
होऊ देतां कामा नये.

आत्म०:—इडापिंडा टळो आणि पुष्पराज्यांतल्या कोणाही वार्हेच्या
वर्मोत मेले पुरुष कर्माकाय न येवोत !

बुद्धि०:—इकापिका टळो आणि पुरुष जर जगाक पाहिलेच अस-
ताक तर पुरुषांचा गर्म पुरुषांच्याच पोटांत पाटी.

स्विर०:—महाराजांसाहेब, जेव्हाकेतुमहाराजांची आज्ञा होती कोणती
आता आहे ?

प्रति०:—बाबांनी आज्ञाही जवळ लिहिले आहे की, हस्तिनापूरच्या
तकेंचे बकील व त्यांचे पुरुष सल्लामसल्लतगार येतील त्यांचा योग्य स्वरूप
करून त्यांचे बोलणे ऐकून घ्यावे. श्रीराज्याविषयी अर्जुनमहाराजांच्या मनांत
कोणत्याही प्रकारची धाईट बुद्धि नसल्यामुळे श्रीराज्याची इश्वर कमी न
करितां पांडवांचे वर्चस्व कबूल करून दिग्विजयाचा घोडा कसा आखाऊ
सोडून देतां येईल, व श्रीचरित्राला कलंक न लावतां बरोबरीच्या नामना
त्या मेस्व्यांशी निवाड करितां येईल, याविषयी ते बकील बोलणे
लावणार असल्यामुळे त्यांना दहा पंचरा दिवस ठेवून घेऊन, मन योग्य
करून बोलावावायला त्यांना संधी द्यावी, असे बाबांचे म्हणणे आहे.

[द्वारपाक्षिका प्रवेश करिते.]

द्वार०:—सरकार, हस्तिनापूरच्या पुरुषराज्याचे दोन बकील व त्यांच्या
बरोबरचे दोन म्हातारे आले असून सरकारच्या हुकुमाची वाट पहात आहेत.

प्रति०:—त्यांना आंत येऊ दे.

[बकिराज्याचे पैवाने अर्जुन, म्हातऱ्यांचे सोंग घेऊन पुष्पकच्या, गज्यांत
बसुन जवळविलेला भेक्षक व जागरूक प्रवेश करितात. त्यांच्याबरोबर
दोन लखल श्री पहारेकरी येतात. बकील व म्हातारे महाराजांना
सुबोध करितात. त्यांना बलाढ्यात प्रमिता खुजावते.]

प्रति०:—बकीलसाहेब व इतर पुरुषही, बापकांना पुष्पकमरीत
राज्याला लावण्यात लोकाबलेच्या पुरुषजातीला आमच्या हा श्रीराज्यांत
पात्रक ठेवल्यापासून कसेच न वाटत असेल नाहीं ? त्या श्रीजातीला पुरुष
धर्मज्ञांचे सेंदर समजत आले आहेत त्या श्रीजातीच्या अंगां स्वतंत्रपणाने
राज्याच्याच चालवून, श्रीराज्याचे सैन्य तयार करून, तुमच्या हस्ति-
नापूरमहाराजा बलाढ्य साम्राज्याच्या दिग्विजयाचा घोडा अटवून ठेव-

वाचकांचे बंध.

ज्यांचे सामर्थ्य उत्पन्न होणे शक्य आहे, ही सोड आम्हाचा प्रत्यक्ष अनुभव येईतो तुम्हांला खरी तरी वाटली असती का !

पुष्प०:—झीराज्याचे हे समर्थ्य व हे वैभव पाहून आम्हांला, महाराणीसाहेब, विलकूल वाईट वाटत नाही. उलट ह्या सशस्त्र झीसैनिकांचे कौतुक वाटते, व जियांच्या ह्या वैभवाचा आम्हांला अभिमान वाटतो.

रूप०:—दिविजबाबा घोडा आम्ही बायकांनी अटकृत ठेवला व त्या मेळवा अर्जुनाची किंवा पुष्पपत्न्याची रणांगणावर युद्ध करायला आम्ही तयार झालो, हे ऐकून तुम्हां पुरुषांना वाईट वाटल्यावांचून कांही राहिल !—आपलें दुःख केविलबाच्या तोंडानें प्रगट करण्याची तुम्हा पुरुषांना संवय नसते, त्यामुळे हांसतमुखानें सोंग तुम्हांला चांगलें आपतां येतें.

वाग्म०:—पोटांत एक आणि चेहऱ्यावर भरलेंच, अशी पुढऱ्याची मेळी फसवी जात !

रुद्र०:—पुरुष मेले सोंगाडे. ह्यांचा लहानपणी चेहरा बायकांसारखा असतो, तरुणपणी मेले तोंड काळें करतात, आणि वृद्धपणी तरुणपणाच्या कान्ठ्या पापावर सफेता चढवितात. एका आयुष्यांत चेहऱ्याचे तीन रंग !

बुद्धि०:—बायकांचा चेहरा कसा लहानपणापासून मरेपर्यंत अद्यापच तसा ! मिशी नाही, दाढी नाही, काळे नाही, पांढरे नाही, कांहीं नाही. पुरुष मेले वसे सोंगाडे !

भैर०:—(स्मगल) ओळखलें वाटतें ह्यांनी ! आतां ह्या दाढीची फाजिती आहे.

अर्जु०:—महाराणीसाहेब आम्ही हांसतमुखाचें सोंग आपलें नाही; तर जियांच्या दरबाराचें हें सौंदर्य पाहून आम्हांला खरोखर कृतकृत्य वाटत आहे. हस्तिनापूर सोडल्यापासून आम्हांला किती तरी राज्ये लागलीं, आपल्या प्रत्येक वरचाराची लढाईची किंवा शिष्टाईची घासावीत पदवीच. प्रथम शिष्टाई करायला दरबारांत जा, किंवा नंतर लढाई करण्याकरितां रणमैदानावर उभे रहा, जेथें तेथें पुरुषांची गांठ; बलाबलाचें तरी समीपानें पुरुष, बोलाचें तरी पुरुषांशींच, लढावें तरी सामनेवाळे बुद्धय !

एकच गोष्ट एकवारही करीत असल्याने जसा बीट येतो त्याप्रमाणे वा दिव्यिजयामध्ये एकसारखे पुरुषच पुरुष जेथे तेथे भेटल्यामुळे, पुरुषमय सर्व सृष्टि आहे की काय असे वाटून आमच्या जीव आम्हांला नकोसाला होता. महाराष्ट्रासाठी, आपल्या वा अपूर्व स्त्रीराज्यांत येऊन येथील प्रेममय अमलाखाली दोन दिवस काढण्याचा प्रसंग आम्हांमुळे इथे जगाला कंटाळलेल्या प्राण्यांमध्ये पुन्हा जीव आला आहे; व कोरक्या सृष्टीत तडफडगारा मासा पाण्यांत पडला असता जसा दुपार होतो, त्याप्रमाणे स्त्रीराज्याच्या जादूने आम्हां सर्वांचे जेथे पुन्हा टवटवीत दिसत आहेत.

मैत्रे०:—सरकार, यांत सोंगबिंग काही नाही. महाराष्ट्रातीलवांनी स्वतःच्या मनावरून सृष्टि ओळखावी. विसाव्याची जागा अर्जुनमहाराज आहेत, असे सरकारला जसे केव्हां केव्हां वाटण्याचा संभव आहे तसे आम्हां पुरुषांना—

रूप०:—आम्हा बायकांना काय पाहिजे ते वाटत असेल. पुरुषांच्या सहाय्याशिवाय कुल नाही; असेही आमचे मन आम्हांला सांगत असेल, पण मनाच्या खमक बासनेला बळी पडून आम्ही आमचे स्वतंत्र्य गमवू काय !

अर्जु०:—छे ! छे ! बायकांनी काय म्हणून स्वतंत्र्य गमवावे ?

पुरुष०:—बायका परतून होऊन त्यांच्या बायकोपणाचा जर कोप झाला तर सर्व जग रस होईल.

जाग०:—बायकाही स्वतंत्र पाहिजेत आणि पुरुषही स्वतंत्र पाहिजेत; पुरुष जर परतून होऊन त्यांच्या पुरुषपणाचा कोप झाला तर सर्व सृष्टीच बंद पडेल.

रुद्र०:—नंद पडायला काय लागे ! पुरुषांची कामे बायका करतात.

वाग्म०:—आमचे राज्य असेच एकतरही टिकले तर जीवक्याच दिवसांत त्याच्या पुरुषांना बायका करून रोवू.

मुष्टि०:—आणि मग स्त्रीराज्यांतल्या बायका सर्वांपुढे होतील.

वैद्ये०:—वायका पुरुष होवेल किंवा पुरुष वायका होवेल, कोणी तरी वायका आणि कोणी तरी पुरुष झाल्याशिवाय नुसत्या वायकांनी किंवा नुसत्या पुरुषांनी वृद्धि चालायनाची नाही, हें खास.

वाग्म०:—नाहीं चालली वृद्धि तर आमचें आग्रहें आहे वेटर.

वृद्धि०:—वायकांनी वायकांची काळजी करावी; सृष्टीची काळजी आम्हांला काय म्हणून ?

वैद्ये०:—वृद्धि वायकांची आहे म्हणून.

प्रति०:—हा भाद पुरे करा.—बकीलसाहेब, क्षीराज्याबद्दल तुमच्या मनांत तिरस्कार नाही हें ऐकून आम्हांला संतोष वाटतो. बादांनीं अर्जुन नांवाच्या पुरुषासंबंधानें आणि दिग्विजयाच्या बोक्यासंबंधानें, पुष्कळ गोष्टी आपल्या पत्रांत लिहिल्या आहेत, ह्या सर्वांच्या शांतपणाने सव करण्याकरितां दहा दिवस क्षीराज्यांत राहण्याची आम्ही तुम्हांला परवानगी—

सत्य०:—दहा दिवस ! म्हाराणीसाहेब, दहा दिवसांची मुदत पत्र सोडी होते. शिवाईला एक दोन पदका बस सास्का.—जर दहा दिवसांची मुदत घावनाची असेल तर ह्या दकिळांच्या मनांत क्षीराज्याबद्दल कसोच आग्रह आहे किंवा नाही, याची परीक्षा प्रथम पाहिजे पाहिजे. नाही तर जगदीश्वरी पार्वतीमाईचें क्षीराज्य जसें विलयाला गेलें, तशीच विवदि वा क्षीराज्याची सास्काशिवाय राहणार नाही.

रूप०:—पार्वतीमाईचें क्षीराज्य कसें विलयाला गेलें ?

सत्य०:—वादांनी, तुम्हांला माहीतच आहे की, कांय प्राचीनकाळां हिमालयाच्या आस पासच्यांत प्रसिद्धप्रमाणेंच हिमकटा पार्वती हिनें अस-
केंच क्षीराज्य स्थापिलें होतें.—प्रसिद्धीला लक्ष लावण्याचा जसा अर्जुनानें आपला प्रयत्न चालविला आहे, त्याप्रमाणें पार्वतीशी लक्ष लावून पार्वती-
माईला परतून करणाऱ्या देशांनी व देशांनी कट केला.—प्रसिद्धप्रमाणेंच क्षीराज्याच्या केसर वेण्याकरितां अक्षरवेण्या त्या आदिमायेला के-
सां ह्या म्हाची वतमी लागली, तेथें लक्ष लक्ष लक्षीश्वरीनें प्रचंड शक्ति निर्माण करून करवासांच्या शोरकांच्या—शुभनिष्ठेस राक्षसांच्या—संहार केला.

बागमः—वरी, वरी, मेल्या पुरुषांची गोड मोडली !

बुद्धिः—तारे पुरुष मेले दैत्यच; त्यांचा संहारच केला राहिजे.

बागमः—पूर्वी म्हेने पुरुष तितके दैत्य आणि बायका तेवढ्या देव, असे होते.

बुद्धिः—पांडवसेनेचा पराभव करून आम्हां बायकांचा विविधय शाच्यावर सर्व देवळांतील देवांना आम्ही आताही बायकाच करूं.

मृत्युः—दैत्यांचा इपे जसा पार्वतीमाईने नाहोला केला, बाग्रमाणे प्रमिले, दुष्ट्याही हातून या पांडवसेनेचा किष्कंभ रणांगणावर होईल, यांत संशय नाही.

रूपः—दैत्यांचा नाश झाल्यावर पार्वतीमाईचे स्त्रीराज्य कोणी मोडले ?

मृत्युः—ते आडवांड दैत्य दुरवडे, पण गोड गोड मोडून धन-विचारे हे पुरुषदेव नकोत. प्रमिले, रूपमाणे, अनुभवाने पण करून पांडवसेनेचा जर या स्त्रीराज्यावर चालून आली असती, तर मला आनंदच झाला असता. पण शिष्टाईच्या नांवावाली गोड गोड बोलणाऱ्या ह्या तरुणांचे मला भय वाटते.—पुरुषांचे मधुर व कसबी भाषण कानावर पडल्यानेच पार्वतीमाईचे स्त्रीराज्य लुप्त होई. देवांच्या शिष्टाईला घडी पडून, शिक्केल्या पानाप्रमाणे वृद्ध झालेले, आपल्या ज्ञानदृष्टीने बदनाला जावून टाकणारे, विरक्त, विवेकी, असे म्हणारे स्त्रीराज्यांत आले तर जिया अधिक सज्जन होतील, असे पार्वतीमाईला वाटते; आणि नपस्वी भ्रातान्मना स्त्रीराज्यांत घस्ती करण्याचा हक पार्वतीमाईने दिला.—बायानों, तेथेंपसून पार्वतीमाईच्या स्त्रीराज्याच्या शोकटास प्रारंभ झाला. पुढे सर्व लुखांना लापडून देणारा, स्वार्थत्यागी, लज दाढीचा, म्हणारा जोगी, एक विंजीची लंगोटी नेसून सर्वांला मरण चोपडून, पार्वतीमाईच्या राजधानीच्या स्मरणांत रहावका लागला; आणि मला सांगवका काळ वाटते, झाले मेल्या पुरुषांच्या पाया पडणून, त्यांच्या पुढे नाचमसून, सर्वदिशत त्याची आर्पणे करून, बडोच पार्वतीमाई त्याची सज्जो झाली !

मैत्रे०:—जवदांकर ! जवदांकर !

प्रमि०:—गुरुमहाराज, सेनापति व इतर मंत्रिणी हो, आपण पार्वतीमार्गच्या खीराज्याची इकीकत आतां ऐकलीच आहे. पण तुम्हां सर्व बायांच्या देखत व हस्तिनापूरच्या या वकीलाच्या समोर आम्ही अशी प्रतिज्ञा करितों कीं, एखादीही बाई आमचे हुकुम पाळायला तयार असेल असेल पार्वतीमार्गप्रमाणेंच फसून लक्षाच्या जाळ्यांत सांपडून खीराज्याचें व त्याच्याबरोबर स्त्रियांच्या स्वातंत्र्याचें मातेरें आम्ही करणार नाहीं. गुरुमहाराज, आमची प्रतिज्ञा आम्ही आतां जाहीर केली आहे. तथापि आपण सुचविल्याप्रमाणें शिष्टाईला आलेल्या या वकीलांच्या परीक्षा घेतल्याशिवाय आम्ही यांना खीराज्यांत बद्दल दिवस राहण्याची परवानगी देत नाहीं.—वकीलसाहेब, खीत्वातंम्माबद्दल व खीराज्याबद्दल तुमची स्वरी-स्वर जर पूज्यबुद्धि असेल तर आम्ही लागूं त्यांपैकी एक तरी भेट पाळायला तुम्ही तयार असलें पाहिजे.

अर्जु०:—सरकारच्या सर्व भटी आम्ही सरकारचे हुकुमाप्रमाणें पाहूं.

पुरो०:—खीराज्यांत असेपर्यंत स्त्रियांचे हुकुम पाळण्यांत पुरुषांना बऱ्यात वाटली पाहिजे.

प्रमि०:—वकीलसाहेब, तुम्ही पुरुष आहां, तेव्हां तुम्हांला पुरुषांचेच न्याय आम्ही लागूं करतो.—तुम्हां पुरुषांत असा प्रघात आहे कीं, बहि-ष्ठाची लपून लपून हांजी हांजी करावयाची असली म्हणजे त्यांची भाषा कोळण्यांत बऱ्यात मानूं लागायचें; व निरुपारांना खुष करणाकरितां त्यांच्यासारखा पोषाख करून त्यांच्या पुढें पुढें नाचायचें ! आपल्या मनांतील पूज्यबुद्धि व्यक्त करून परक्याची पूजाअर्चा करणाचा हा मार्ग तुम्हीं पुरुषांनी सर्व जगाला दाखविला आहे ! खीराज्यांत असताना आण पौरुषी पद्धतीतली एखादी तरी गोष्ट तुम्ही करायला तयार आहां कां !

हनु०:—काय मेले पुरुष आपमतलबी ! यांनीं म्हणे " मी जातं " अणायचें—आणि आम्ही बायकांनीं ' मी जातं ' बोलायचें ! माघेंत देसील यांचेंच बर्चस ! खीराज्यांत बायकीच आपा सर्वांनीं वापरली पाहिजे.

रूप०:—पोवालांत देखील मेल्या पुढ्यांचा असाच वरचढपणा ! आपलें म्हणून कांही तरी निराळें पाहिजे, ही यांच्या वचनेखाची खुर्ची ! कायही वकीलसाहेब, तुम्ही जर शाळेंत नेसलांत तर काय बार्हट दिसाळ ॥ बायकांप्रमाणें जर रेशमी जरीकांठी पोळी तुम्ही अंगांत घातलीत, तर ती काय तुमच्या अंगाळ, खुपेल !—आम्हां बायकांचा पोवाळ हातका तोंद-स्कर, तलम, मऊ, सुंदर, मोहक असतांना केवळ आपलेपणाची ऐट मिरविण्याकरितां जाहीमरडीं कुडलीं अंगांत घालून पोकळी देणें सामान्या-पुढें तुम्हांला मिरवायला पाहिजे, नव्हे ?

चांगम०:—छुगडींच या मेळ्यांना नेसायला लावलीं पाहिजेत.

चुद्धि०:—आपल्या चोळ्यांच या मेळ्यांच्या अंगांत घातल्या पाहिजेत.

मैत्रे०:—(स्वगत) देवा, छुगडीचोळ्यांचा संस्कार म्हत्वागणों मला नको !

प्रमि०:—बायकी भाषा किंवा बायकी पोवाळ, कोणची गोष्ट तुम्ही पसंद करतां ? एरवीं तुम्हांला दहा दिवस राहण्याची परवानगी मिळणार नाही.

मैत्रे०:—दहा दिवसांकरितां हे बायकी भाषा घोलतील. एका दर-बाराचा वकील दुसऱ्या दरबारी गेल्या म्हणजे त्याला अगल्या वकीलाची सनद हजर करावी लागते; तसें, वकीलसाहेब, मी ' बायकी भाषा घोलायचें कबूल करितें ' असें म्हणा म्हणजे मग त्या दरबारांत वकील म्हणून वाचरायला हरकत नाही.

सत्य०:—अशी अटमटळम कां ? बायकी भाषेनें वोकलां नाही तर याच पावलीं क्षीराक्याच्या बाहेर जावें लागेल.

अर्जु०:—(पुण्यबळ्यास एकीकडे) मग आतां कसं करावयाचें ?

पुण्य०:—(अर्जुनास एकीकडे) पोळीछुगडीचोळ्यांचा भाषा बरी.

रूप०:—विचार कसला चालविला आहे ? म्हाराणीसाहेबांनीं शांति-तलेली अट जर तुम्हांला पाळावयाची नसेल तर तसें स्पष्ट सांगा; रिक्तें कुक्युअणें नको.

अर्जुनः—(पुष्पधनवास एकीकडे) मग करायचें कबूल ?

पुष्पः—(अर्जुनास एकीकडे) बायकांची हीस पुढवांनीच भागविली पाहिले.

अर्जुनः—सहाराणीसाहेब, बायकी माया बोलायचें की कबूल करते.

मैत्रेः—हूँ, तू दे आपली कबुली.

पुष्पः—मी देखील कबूल करते.

मैत्रेः—ह्या दोघींच्या पोटांत आम्ही सगळ्याजणी आले, पृथक, कबुली देण्याचें कारण नाही.

प्रमिः—बायकी माया वापरण्याला तुम्ही सगळ्याजणी कबूल झाला, हें पाहून आम्ही फार खुष झाले आहोंत. या आनंदामुळे आजच्यासारख्या सरदरबारांत मात्र तुम्ही बायकी माया वापराची, इतर प्रसंगी न वापरली तरी चालेल, अशी आम्ही तुम्हांला सवलत देत आहों. आज दरबारचें काम इतकेंच पुरे. [पडदा.]

अंक दुसरा.

प्रवेश पहिला.

स्वच्छ—रामायेच्या महात्म्यपुढीक रस्ता.

[मैत्रेय प्रवेश करतो.]

मैत्रेयः—स्त्रियांच्या व पुरुषांच्या बलाबलाविषयीं वादविवाद करण्याकरितां रामायेच्या महात्म्यांत पुण्यधन्वामहाराज गेले आहेत; प्रमिला-राणीच्या मनांत प्रेम उत्पन्न करण्यांत अर्जुनमहाराज गुंतले आहेत; आणि राज्यकारभाराच्या गाळवाला नुसत्या बायका जुंपल्यात कां नुसते घुरघ जुंपावेत, झालीं खलबत मुख्य प्रधान विधरमांचा ह्यांच्याशीं मी करवें, अशी मला अर्जुनमहाराजांची आज्ञा आहे. पण राज्यकारभाराच्या गाळवामें न लबांडतां अलग अंतराळीं आम्हांत वाहून नेलें म्हणजे मग गाळपाळा एखादी रीत जुंपा किंवा एखादा रेंदा जुंपा आमची तक्रार नाही, असल्या रिकामठेकड्या सगल्याची मी असल्यामुळे नुनिवेचें निरीक्षण करीत मी रस्त्यांतून रिकामा हिंजलों आहे.—हा—हा कोण ?—हा जागरूक ! क्षीराब्दांत आप्पापावून हा बेरबाही माझ्याजवळ रिकामा हाका म्हाणावचा !—पहा, पहा कसा हा म्हातारा रस्त्यांतल्या सगळ्या स्त्रियांच्याकडे गिरलून निरलून पाहत चालत आहे ! (जागरूक प्रवेश करतो) जागरूक, क्या आज्ञा, तुला मला एक प्रश्न विचारण्याचा आहे. मी इतक्या दिवस अनुपस्थिताच्या तय्यार करलों आहे, पण एक गूढ काही मला उकळत नाही.

जागरूकः—तें कोणतें गूढ ?

मैत्रेयः—क्षीराब्दाची स्थिति कश्चित्. त्या म्हा, कोही चमक

गंध्याच्या दुकानांत बसल्या आहेत, कांही कापडाच्या दुकानांत लोळत पडल्या आहेत, कांही कुलाऱ्यांच्या दुष्करनाच्या पायऱ्यावर रिकाम्या उभ्या आहेत, कांही माणसें पोथ्यापुस्तकांच्या दुकानांत बसून पुस्तकें पाहण्याचा वाहणः करून रस्त्यांतून येणाऱ्यावाजाऱ्या बांधकावर चोदटी दक्षि पेंकताहेत !—रोजच्या रोज ही ऐदीं माणसें असा वेळ कसा काढतात ?

जागः—बेव्या मैत्रेया, तूं स्वतः ऐदीं शांत्याशिवाय त्यांतलीं लजत मुला समजायची नाही. जावें त्याच्या वंशा तेंव्हां कळे. जीं दहीस पडेल त्या बाईचा चेहरा पाहत स्वस्थ बसून वेळ गमाविण्याची संभव ऐसांना कधी लागते, ह्याचा ह्या खीराज्यांत आज तीनचार दिवस मला चांगला अनुभव आला आहे.

मैत्रेः—ह्या खीराज्यांत माझा वेळच बाईनाला साला आहे. ऐदीं होण्याची चटक मलाही योडीची लागली तर बरें होईल.—मुला कधी संवय लागली ?

जागः—त्याचें असें झालें, अर्जुनमहाराजांनीं सत्यमाया गुहमहापूज ह्यांच्या तेजातीला आम्हांला नेमलें. माझें काम इतकेंच, एकसारख्या गोडी तिला विचारावच्या व ती खेलेल त्याला हूं म्हणायचें. हांजी हांजी करण्याचा हा मुख्य प्रकार आहे.—‘ तुम्हां पुरुषांचें राज्य कधींही होणें शक्य नाहीं, ’ असें तिनें म्हटलें, कीं मीं ‘ जी सरकार ’ म्हणायचें. ‘ राज्य करण्याची तुमची लायकीच नाहीं. ’—‘ होय सरकार. ’—‘ तुम्हाला जर अधिकार दिला तर तुम्ही आपआपसांत भांडून एकमेकांच्या उरावर बसून सर्व देशाचा धुयळा कराल. ’—‘ खरें आहे सरकार. ’—‘ आम्हें राज्य निरंतर तुमच्यावर असलें पाहिजे. ’—‘ कबूल सरकार. ’ अद्य रीतीनें हांजी हांजी करून त्या गुरूजींच्या मनांत अर्जुनमहाराजांच्या संवधानें संशय उत्पन्न होऊं वाधधा नाहीं, हें काय माझ्याकडे आहे. त्यामुळे ती बाई बडबड करित असतांना पुराण ऐकत बसल्याप्रमाणें ऐका-सारवें तोंड बासून राहण्याची मला ह्या दोन तीन दिवसांत चांगली संवय लागली.

मैत्रेः—पुराण ऐक्याच्या वायाप्रमाणें वाती करव्हांचें काम गुला सांगितलें असतें तर तुझा ऐदीपणा कमी झाला असता. रस्वांतून जाणाऱ्या चेष्टाच्या वायकांना पाहण्याकरितां दुकानांतून एतद्याच्या ऐशांकडून दुका-
नाचें भाडें म्हणून दुकानदारांनीं वाती तरी करून घ्याव्यात, असा झी-
राज्यांत हुकूम जारी करव्हाविषयीं प्रमिलाराणीला मी विनंति करणार आहे.

जाराः—अरे यापरे ह्या लष्करी वाया आल्या !

[जागरूक तोंड चुकवून उभा राहतो. बुद्धिमत्ती व वाग्मत्ती येतात.]

मैत्रेः—(स्वगत) झीराज्यांतल्या लष्करांत इतक्या सुंदर व तरुण
वायकांच्या भरणा कसा झाला, ह्याचें मला आश्चर्य वाटतें !

वाग्मः—कायरे घेरड्या, रस्वांत काय करतो आहेत !

बुद्धिः—ह्या मेऱ्या पुरुषांना रस्वांतून हिंडव्याची संवय !

वाग्मः—कधीं माझघरांत बसून राहिले आहेत ! ध्यायचेंच नाही !

बुद्धिः—मेऱ्यांच्या पायावर नक्षत्र दडले आहे असें ! घरीं किती
चांगलें असलें तरी झाना गोड वाटायचेंच नाही.

वाग्मः—बाहेर जाऊन रहा उकिरडे फुंकून येतील तेव्हां या
मेऱ्यांचा जीव चंड ध्यायवा !

वाग्मः—पुरुषाची जातच घरांतली नव्हे !

बुद्धिः—ह्यांचा पिंडच बाहेरचा !

मैत्रेः—मग काय, आम्हाला घरांत कोंडून ठेवण्याचा नेत आहे !

बुद्धिः—हो ! हो ! कोंडून ठेवणार. सत्यमाया गुरुमहाराजांचा
विश्व झालेला घेरडा कोणता ! त्या मेऱ्याला कोंडून ठेवला पाहिजे.

मैत्रेः—तो मी नव्हे.

वाग्मः—तू तो ऐस किंवा दुसरा कोणीही ऐस, आम्हांला काय
करायचें आहे ! कोंडून ठेवायला आम्हांला एक घेरडा मिळाला म्हणजे
सस झाले.

मैत्रेः—अवशय कोही नसताना !

बुद्धिः—अपराध म्हणजे लहानसहान का ! गुरुमहाराजांनीं त्या

घेरल्याला सांगितलें कळवेदांत देखील वाचकांचेंच वर्चस्व आहे.—तो घेरडा होय म्हणाला, आणि त्याची पक्की खात्री करण्याकरितां कळवेदाची पोथी गुरुमहाराज खोबील होत्या. इतक्यांत त्या मेढ्यानें तोंड काढे केलें !—उडाणटप्पू मेळे हे पुरुष !

मेढ्रे०:—गुरुमहाराजांनीं कोथी तरी बाईनें होळ्याची खूण करून त्याला तेथून बाहेर काढला असेल !

जाग०:—आतां गुरुमहाराजांनीं कळवेदांतल्या सान्ना अप्रसिद्ध वाचका प्रसिद्ध केल्या आहेत, आणि त्या वाचकांची बांदी गुरुमहाराज त्या घेरक्याला पावून समजावून सांगणार असल्यामुळे त्या चुकारतकूला पकडून आणण्याचा आम्हांला हुकुम झाला आहे.

मेढ्रे०:—आ स्वतंत्र वाचका केव्हां कोणच्या म्हत्वाच्याला घरांतून उठवतील कांही नेम नाही !

बुद्धि०:—गुरुमहाराज म्हणाले, हे मेळे पुरुष कोणत्या तरी रस्त्यांत भटकत असतील.

वाग्म०:—हा चौक आव्ही सर्व घुंडाळला, मेढ्यानें कोठें तोंड चुकविलें आहे !

बुद्धि०:—आतां तो सांपडत नाही तर आपण म्हत्वाच्याला नेऊं या.

[दोघी दोन झालेला करतात.]

मेढ्रे०:—मला पूर्वीच्या, आतांच्या, पुढच्या सगळ्या वाचकांचें वर्चस्व करून आहे.—मला सोडून घा.—कळवेदांतल्या वाचकांहून तुम्हीच अधिक हुषार आणि कर्तो आहां—आतां या मला सोडून.

बुद्धि०:—(जागरूकाला पकडून) हा कोण ?

मेढ्रे०:—हं, गुरुमहाराजांची आज्ञा चुकविणारा हाच तो घेरडा. झाला पकडा, मला खोळा.

बुद्धि० व वाग्म०:—हाच तो, हाच तो.

[दोघी जागरूकाला पकडतात.]

मेढ्रे०:—आतां कोणच्या कोणच्याला पावून सत्यमानेच्या शर्येत जाण

वेऊन चला.—म्होतारपण म्हणजे कुसरें जाल्लय आहे.—होन घटका झाला बुडोबर चढचा, आणि तयमाया गुढमहाराजांना म्हणार्हे, अंसडे धरून ह्या म्हातान्याला उभा करा. नाहीतर म्ह्येदांतल्या सगळ्या बाबकांच्या नांवांची संथा छा.

जाग०:—मी जालों.—मला धरायला नव्हे.—मी न वेणारा नव्हे, ह्या मैथेयला एक निरोप सांगायचा आहे.—आतां बरा आढळला आहे.—सांगतों आणि हा जालोंच. [त्याला सोडतात.]

वाग्म०:—छवकर ये निरोप सांगून.

बुद्धि०:—आम्ही बदली विदली साफ ऐकणार नाहीं.

[मैथेय व जागरूक कुजबुजतात.]

वाग्म०:—गडे बुद्धिसती, गुढमहाराजांकडे जातांना ■ बुडू करीत असलेली अळमटळम पाहून माझ्या भावाची मला आठवण होते, असण बार्ई शाळेंत जातांना हद्द करीत असे, अशी त्यानें पाटी फेंकून द्यावी, लेखणी सांपडतच नाहीं म्हणून तबक सांगावी ! कायना बार्ई शाळा जुकविण्याकरितां त्यानें रोजरोज नवीनवीं युक्ति काढावी ! आतां शाळेंत निमूटपणें जात असेल नाहीं !—ह्या क्षीराण्यांत अडकून पडल्यापासून मला त्याची घातां देखील समजत नाहीं.

बुद्धि०:—गडे माझती, माझा मुलगा देखील एम्हांना करतासबराता झाला असेल—त्याची मला आठवण झाली म्हणजे ह्या क्षीराण्यांत मी कोटून नोकरीला राहिलें असें मला होऊन कातें. देवा, ताडण्याच्या सर्व मंगलदायक तद्गुणांनीं बुध्दोभित झालेला माझा मुलगा माझ्या इशीत कधींच पडायला नव्ही कां ?

वाग्म०:—मी म्हयतें नवऱ्यांना क्षीराण्यांत नये वेऊं देऊं. पण मुलगांना किंवा भावांना आन्नावला कायना हरकत आहे बुद्धिसती ?

बुद्धि०:—हरकत कसली, मी माहारानीसहेवांना एकदां विनंती देखील केली होती.

वाग्म०:—अग त्या कांहे म्हणायला ?

बुद्धि०:—त्या म्हणाल्या एकीचा मुलगा दुसरीचा नवरा होऊ शकतो.—मी किती सांगितलं की, माझा मुलगा तशांतला नाही हा; पण त्यांनी काही बाई परवानगीच दिली नाही.

वाग्म०:—ए म्हातान्या, सांगितलास का निरोप ?

बुद्धि०:—आठप लवकर.

[वाग्मती व बुद्धिमती आपआपसांत कुजमुक्ततात.]

जाग०:—मैत्रेया, माझ्यावर एवढे उपकार कर. अर्जुनमहाराज भेटले म्हणजे त्यांना काकुळतीने विनंती कर, म्हणावे, प्रमिलारणीला खबर कर वश करून घ्या, आणि मला ह्या बाईच्या व्याख्यानांच्या तडा क्यातून साडवा. जालो मी-न्वळा बायांनो, मला सत्यमायेच्या मंदिरा-कडे घेऊन चला हं. [बुद्धिमती, वाग्मती, जागरूक जातात.]

मैत्रे०:—दहा घरचे दहा तुकडे शोळीत गोळा करणाऱ्या मधुकन्याप्रमाणे रस्त्यांत फिरून, एकीच्या होळ्याच घ्यानांत डेव, दुसरीचा गालच पहा, तिसरीच्या नाकावरच दृष्टी पेंक, असे निरनिराळ्या ठिकाणचे निरनिराळे तुकडे शिशांत जमवून, कापनेच्या जोरावर ह्या खिचडीची नवीन सर्वांगसुंदर मूर्ति तयार करणाऱ्या कवीचा उद्योग माझ्यामागे लागला असल्यामुळे मी रस्त्या सोडून महालांत जायचा नाही; आणि अर्जुनमहाराजांना महालांत बसून राहणारी प्रमिला वश करून घ्यायची असल्यामुळे ते महाल सोडून काही बाहेर पडायचे नाहीत. तेव्हा अर्जुनमहाराज मला कसचे भेटणार व त्यांना जमगडकाचा निरोप मी कसचा सांगणार ?—जेव्हा मधुकन्याची व श्रीमं-ताची गांठ देवयोगाने पडेल तेव्हा जागडकाचा निरोप कानावर घालू.

[जाळे.]

प्रवेश दुसरा.

स्थळ—प्रमिलापाणीचा महाळ.

[प्रमिला, रूपमाया, अर्जुन, पुण्यभन्वा बसले आहेत.]

अर्जुनः—महाराणीसाहेब, गुडमहाराज सत्यमाया ह्यांच्या सल्ल्या-
प्रमाणें बागून खीराज्याची खीसिना जर पांडवांच्या सैन्याशी लढायला
सज्ज झाली, तर त्याचा परिणाम खीराज्याला अर्पित वस्तुक ह्यांच्यावांचून
राहणार नाही. मी हें कळू करतों की, आपल्यासारख्या वीरकन्यांना
शस्त्रास्त्रांची माहिती असणे जरूर आहे. प्रसंगविशेषी त्या शस्त्रास्त्रांचा
उपयोग संकटी पडलेल्या लोकांनी केला असता त्याबद्दल स्त्रीवर्गाची
कीर्तीच होणार आहे. पण परशूपासून मानवीसमाजाचें संरक्षण कर-
ण्याचा बोजा अर्जुनमहाराजांच्या सांघावरून महाराजांसाहेबांनी आपल्या
अंगावर घेतें, किंवा शांततेच्या प्रसंगी कजेदलासीच्या तंटेबलेल्याभयें
रूपमाया सेनापतिसाहेबांनी वादीप्रतिवादीचें काम आपल्याकडे देणें म्हणजे
परमेश्वरी संकंताविरुद्ध वागण्यासारखें आहे. मातेचा मान परमेश्वरानें वायकां-
कडे ठेवून तंटेबलेल्यांच्या धातापासींनून सरकाराच्याला भुक्त केलें आहे.

रूपमायाः—रणांगणावर लढायचें काम अर्जुनमहाराजांकडे, आणि
खोभी किंवा श्रेष्ठ शेजाऱ्यापाजाऱ्याशी भांडण्याचेंही काम पुण्यभन्वामहा-
राजांकडे, अशा व्यवस्थेला कबुली दिव्यावर प्रमिला महाराणीसाहेबांनी
ब ओं दळणकाढण करून खरकटी भांडीं वाटून आयुष्याचे दिवस कंटा-
वेल, असेंच तुमचें म्हणणें आहे ना ! म्हत्वाची व जबाबदाऱ्याची कामें
करण्याचा आव घालून वर्चस्व, संपत्ति व अधिकार आपल्याकडे ओढ-
ण्याचा मेत्वा पुढ्यांचा—ह्या पांडवांचा—ह्या काळा आहे.—कधी काळीं
होण्याशी भांडायचें, सत्ताधारी लढायचें, आणि ह्या कामगिरीबद्दल
शेजाऱ्यांरोज, राबंदिवस, प्रत्येक ग्रहणला, प्रत्येक पटकेला, प्रत्येक निमित्ताला
आपल्या संधीप्रमाणें प्रमिलापाणीसाहेबांना बागवायला पहायचें ! असल्या

हुड हुडिनेच तो मेला अर्जुन महाराणीसोबोशी लढ करूं पाहतो आहे.

प्रश्न०:—ही हुडहुडे जगातून नाहीशी करण्याकरितां आम्ही स्त्रीराज्य स्थापिले आहे. जीं जीं कामें करून पुरुषांनीं आपली बडेजावी जगांत चोहोंकडे वाढविली आहे, तीं सर्व कामें आम्ही वायका करूं शकतो हें पुरुषांच्या अनुभवाला आपणाकरितां व त्यांच्या दोस्तीचे दिवस आतां उरले नाहीत, हें पुरुषांना समजू लागायें म्हणून आमचे हे आमचे प्रयत्न चालले आहेत. गुरुमहाराज सत्यमाया झांच्या हनकी अगाध विद्वत्ता, सूक्ष्म तत्त्वज्ञान, प्रगल्भ धर्मदृष्टि, आणि प्रचंड स्वार्थत्याग करून अत्यंत मेहनतीनें व उग्र तपश्चर्येनें कमावलेला योगाभ्यास, आपोकी एक तरी सहगुण तुमच्या पांढवात आहे काय ? आमचे सेनापति रूपमाया, स्त्रीतेना व स्त्रीसामर्थ्य हीं एकदम प्रगट करणारी त्यांची गह्वरी नजर, स्त्रीसेनेची इत्यारें वापरण्याची त्यांची क्षमता, परदाबूला धायाळ करून मेढाकुटीत आपणारे त्यांचे दावपेंच, आपोकी कोणची शक्ति तुमच्या सेनेचे अधिपति पुष्पकना झांच्यापाशी आहे ?

रूप०:—शिवाय स्त्रियांची विद्वत्ता, स्त्रियांचें तत्त्वज्ञान, स्त्रियांचें राजकाजबुद्ध, स्त्रियांची परोपकारबुद्धि, स्त्रियांचें सेनानायकत्व, इत्यादि सहगुणांच्या पूर्ण विकास होऊन पुरुषांना आश्चर्यचकित करून सोडण्याकरितां ज्या आमच्या महाराणीसोबोशी स्त्रीराज्याच्या कल्पनेचा अपूर्व शोध केला, व नंतर त्या कल्पनेप्रमाणें स्त्रीराज्य स्थापून जगाला चकित करून हस्तिनापूरच्या तुम्हां पुरुषचकितनाही भरवस्वारांत स्त्रियांच्या रीतिरिवाजांचें व मागेचें अनुकरण करायला भाग पडलें, त्या ह्या प्रमितमहाराणीसोबोशीचा अतर्क्य सामर्थ्याचा एकलक्षांश भाग तरी तुमच्या त्या अर्जुनाच्या खोशी आहे काय ?

पुष्प०:—अर्जुनमहाराजांचें तत्त्वचर्य काय आहे हें सिद्धुक्ताला रणागणावर माहीत सातें आहे. तेव्हां स्वाधर्मचानें वेदें वर्णन करित बसण्याची काही जरूरी नाही. आतां चार, पाच, एक ठिकाणीं गोळा केलेल्याहें त्यादि तर, आम्ही प्रमितमहाराणीसोबोशीची खरीद करतो; पण हे अतर्क्य

काम हळदीकुंकवासारक्या प्रलेखी आमच्या पुढवराज्यांतल्या बोरीवाली देखील करीत असतात.

अर्जुनः—महाराणीसाहेब, पुढवराज्यांतल्या बायकांची खोटी मी आतां आपल्यापुढें मांडलों, त्याबद्दल माफी असली. संसारांत पुरुषांचे वर्चस्व असावें, कीं बायकांचे वर्चस्व असावें, अशा खोड्या भ्रमाचा प्रभ पुढवराज्यांतल्या चंचलभूतीच्या योद्ध्या बायांविषय इतरांना उपस्थितच होत नाहीं. स्वतंत्र स्त्रीरक्ष्य स्थापून अधिकार आपली सत्ता आपण बायकांवरच गाजवीत आहां ना ! आमच्या पुढवराज्यांत अद्या लक्षो स्त्रिया पडल्या आहेत, कीं ज्या पुरुषांवर प्रत्यक्ष अधिकार मिळवीत आहेत. महाराणीसाहेब, आमच्या पुढवराज्यांतल्या सर्व पुरुषांना लहानपणीं सर्वतोपरी कोणच्या ना कोणच्या तरी बाईवरच अवलंबून रहावें लागतें !—अद्या हुकूमशहाच्या, अनन्यगतिकत्वाच्या व आनंदानें कबूल केलेल्या परजातीच्या पारतंत्र्यांत पुढवजातिसिंहाय अखिल विश्वांत हुसत्या कोणत्याही जातीला आपल्या जन्माच्या आरंभीच्या सर्व भाग कंठावा लागत नाहीं.

रूपः—बायका देखील जन्मापासून वर्चस्व व पुढवराज्यांमार्गे आपल्या आईच्याच कबजांत असतात हो !

पुष्पः—हो पण बायकांच्या माया हाच्या तरी बायकांचे असतात. पुष्प काही बायकांच्या आवा नव्हेत. आयांच्या सत्तात्म्यसत्तेच्या मानात्म पुढवजात करधमची मुकामी आहे.

अर्जुनः—महाराणीसाहेब, आपण रूपमाया लेनापतीवर, किंवा का-माया कोठवाळसाहेबांनीं मुडिभती, वाभ्यती, अद्या स्त्रीसैनिकांवर सत्ता मिळविली तर तर त्यांत काय आहे ! ह्या लयाळ्या बायकांवरच ना आपण राज्य चालवीत आहां ! अर्जुनमहाराजांना जर आपण मुडीत जेविलें तर माघ आपली सहाय्य करी !

प्रतिः—रणांगणावर अर्जुन आमच्या सैन्याला आवा, तर त्याला किडून विरूत पकडून त्याचे कान उपटल्याविषय आपली राहणार नाहीं.

पुष्पः—अर्जुनमहाराजांच्या विरूत सत्तेचे कान उपटल्याची सहा-

कारकी महत्वाकांक्षा अर्जुनमहाराजांशीं लक्ष केल्याविनाय कधींच सफल व्हावयाची नाही. पुढाच्या रुपानें नवरात्र पुन्हा येव्हां बायकांच्या वेदीं जन्मास येतो, तेव्हांच काय तो नवऱ्यानें मिरवलेल्या बर्चस्वाबद्दलचा खूब पुत्राचे काज उपटून बायकांना उगवावला मिळतो !

[बुद्धिमती, वाग्मती, एक भिळ व एक भिड्डीण असे येतात.]

बुद्धि०:—सरकार, कसूर माफ. ह्या मेल्या भटिंगण तरुण पुरुषांनं विनयरवाण्यानं खीराज्यांत प्रवेश केल्याबद्दल त्याचा कडेलोट करण्यापूर्वी सरकारची परवानगी पाहिजे, म्हणून ह्याला सरकारापुढें आणलें आहे.

प्रसि०:—तूं कोण आहेस रे ?

भिळ०:—सरकाराकी भिड्याची बळख पटली न्हाई अणूं.—गरीबाची वाद सरीमंताला कथापाई राहती हाय ?

रूप०:—लवकर बोल, तूं हा अपराध कां केलान ? तुझ्यासारक्या तरुण पुरुषांचें तोंड देखील आम्हां खीराज्यांतल्या बायका पक्षात नसतों; माहीत नाही का तुला !

भिळ०:—त्यांड दाखया मी कवा आलोया ? ह्या दोघी बाबांनी धरूनदवानी आणले नव्ह का ? लई दिसाची गोष्ट न्हाई सरकार, ह्या दोघी बया स्वैतकेतुमहाराजांच्या शिफारस्तान्यामंदी थापवाचीनीच्या पिंजऱ्याची झाडलोट कराया माझ्या हाताखालीं व्हाय्या.—आतां जेवूं सरकारच्या ध्येनांत आले.—स्वैतकेतुमहाराजांच्या शिफारस्तान्यांतल्या बापावरचा झो—

रूप०:—तें आम्ही कांहीं ऐकणार नाहीं.—तुला कडेलोट—

भिड्डी०:—ए बया, मात्ता अनुगर कडेलोट कर, अग धरक्याची पकडून स्वेगी न्वे.

रूप०:—अग तूं बशी वेळ्यासारकी काय बरळीत ? तुला मज्जा म्हणून मिरविणाऱ्या ह्या मेल्या पुढचाचा कडेलोट करण्यांत आला, तर त्यांत तुमें काय नुकसान आहे ? हें पक्षा तुला आम्ही आमच्या लष्करांत मोठ्या हुद्यानी जागा देऊं.

भिल्ली०:—नग, नग, तुला हुदाबिहा मला कापवी नग. माशा पसति दादला मला होवा.

रूप०:—काय मेली अद्यानी जात आहे तरी ! स्त्रियांच्या कल्पांत हुदाची जागा पस्करून सर्व स्त्रीजातीचें कल्याण करण्याची संधि आली अमर्तांना पुरुषांच्या नादी लागून स्त्रियांचें वदनाम करायला ही मेली तयार ! अस्तव्या वायका स्त्रीजातीत अद्याप आहेत, म्हणून या मेल्या पुरुषांची धवदी प्रतिष्ठा चालली आहे.

भिल्ली०:—आपून रूपमाया सेनापतीन नव्ह ! आपल्या पार्थी माझ्या घरधन्याली मरन येनार.

रूप०:—माझ्या पार्थी काग म्हणून सटवे ! तुला नवरा पुरुषांच्या जन्माला आला, आणि स्त्रीराज्यांत विनयवानगीने शिरून वायकांची बेभम् त्यानें केली. त्याचें प्रायश्चित्त तो भोगतो आहे.

प्रमि०:—गडे रूपमाये, तू या भिल्लभिल्लीणीला ओळखलें नाहींत का ! अग बाबांच्या शिकारस्थानावरचा ■ 'पशुपति' नव्हे का ! त्याची वाचकरी ही करालभाया. तुला आठवत नाही ! लहानपणीं तू बापाच्या पिंजऱ्यांत हात पातळा होतास, आणखी कायानें लडिवाळपणानें तुला हात दावेंत दाबून धरला होता,—

बुद्धि०:—आणि त्या वेळीं रूपमायाचाईसाहेब विलकूल पावरक्या नाहींत. उलट बापाकडे पाहत हांसत उभ्या राहिल्या.—सरकारांनीं त्या वेळीं पिंजऱ्यांत हात घालून बापाच्या मिठा उभयटून रूपमाया चाईसाहेबांचा हात लोडविण्याचा प्रयत्न केला, नव्हे सरकार !

प्रमि०:—आणि तेन्हां माझाही हात त्या मेल्या बाबानें आपल्या दोन पुढांमळे दाबून धरला. मग बाबा पावरकन गेले, आईही पावरकन गेली. बाब करावें तें कोणाला सुचेलना !

रूप०:—पण आपण दोघींघी हांलत खेळत गममत करीत कळविता वग्या उभ्या होतो गडे !

अर्जुनः—पुढें ज्वानीं स्त्रीराज्य स्थापिकें त्यांची लहानपणची अशी कीकड असतें अगदी स्वाभाविक आहे.

प्रमिः—गडे रूपमाये, होच ती करालमाया त्या वेळीं बिटाईनें पिंजऱ्यांत खिरली आणि बापाच्या दाढेंतून आणि पंजातून तुला व माझा हात हिनेंच सोडविला. बाबांनीं तुझे व माझें केलें कौतुक केलें, आईनें तुला आणि मला पोटाशीं कवटाळून धरलें असतां तिच्या डोळ्यांतून निवधारे आनंदासु आपल्या माळावर कसे पडले; मला सर्व सधें आठवूं लागलें आहे !

रूपः—त्या वेळीं लाजून पदराच्या आड तोंड लपविणाऱ्या आम्हां दोघीजणींचे चेहरे हनवडीला बसून बर करून पोरच्या आईसाहेब महाराजांकडे पहात हांसत म्हणाल्या, दिमिळपे करून पृथ्वीला पादाक्रांत करणारे वीर या धीट पोरीच्या पोटी खात्रीनें जन्माला येतील.

प्रमिः—तुला मुलगा अगोदर दिमिळय करील का माझा मुलगा अगोदर दिमिळय करील, म्हणून आम्ही दोघीजणी एकमेकींशीं थोडा वेळ भांडलों नाहीं ? आपल्या त्या भांडणाची आठवण आईला अरेपर्यंत होत असे.—आईबापांनीं कौतुक करणाचे ते आम्हाचे लहानपणाचे दिवस निघून गेले !

रूपः—खरेच महाराणीसाहेब, असें होईल तसें होईल म्हणून लहानपणीं जीं आपल्याला थोड स्वामीं पडत असतात, त्यांतलें काहींच पुढें पोरपणीं घडून येत नाहीं.

कुट्टिः—घडून न थावला काय झालें ! पांडवांच्या सैन्याचीं मुद्द न करतां अर्जुनाचीं व पुष्पधम्माचीं तर सरकारदयांनीं लज लागले तर अजून सरकारच्या पोटी वीर पुष्प निवणून थोरल्या आईसाहेबांनीं भाकीत खरें होईल.

प्रमिः—मध्य नैस, चोमवी ओसली ! पुढा कोणी मध्ये ओलावला कांमिल्लें !

अर्जुनः—सरकार, तिचें म्हणूं कांहीं थोटें नाहीं.

पुण्य०:—सरकारच्या पुण्यभ्रेक मातुःश्रीचे शब्द खरे कसब दाख-
वायचा बोळा सरकाराच्या भाषी आहे.

प्रमि०:—करालमाये, तुझ्या नवज्वाले खीराच्यात शिरण्याचें कां
साहस केले सांग पाहू !

करा०:—काय सांगूं सरकार, सजुदेवी न्हाई उमटत. रुपमाया
महाराणीसाहेबांच्या आईसावांनी मला हाटकलं, आन् काय म्हणतात,
'करालमाये, करालमाये, हो काणद रुपमायारानीच्या हत्तामंदी ज्येगी
नेऊनश्यानी टाक.' म्यां म्हणलं 'लई ज्येत.' आन् तशीच पस्याडल्या
पहाडावरूनश्यानी चेंडू केंकल्यावानी टनटन उड्या भारीत खाली वरंगवूं
लागल्यें नव्ह कां ?

रुप०:—करालमाये, दे तें आईचें पत्र लवकर दे मला.

करा०:—आईसावांनीं सांगितलं हाय, हो कागुद म्हणूनश्यानी परि-
मला रानीसायांना ठाय झालं तर खीमच कापुनश्यानी टाकीन,—परान
खेला तरी हाय कागुद न्हाई देनार.

प्रमि०:—गडे रुपमाये, ह्या वेडीच्या नादीं लागून उपयोगी नाहीं.
करालमाये, जरासानें धाम्म्या सेनापतिसाहेबांच्या महाळांत जाऊन तूं तें
पत्र दे. बरें पणुपती, खीराच्यात शिरण्याचा अपराध तूं कां केलास तें
सांग. करालमायेनें पूर्वीं एकदां आमच्यावर उपकार केले होते, एवढ्या-
वरून कडेलोटाच्या शिकेंदून तूं धांचशील असें मनांत देखील आणूनकोस.

मिस्त०:—काने धरूनश्यानी खेचून आनल्यावानी ह्या बायकी तगा-
सांत आलों नव्ह का ? असें झालं या—कैलधावानी उच पहाडाच्या
डोऱ्यावर पुरत बसताती म्हवना ! तयच भी म्हतो.—तळका, लई
ख्योल लई ख्योल तळाला बायकी राज्य म्हत.—आन् कवाक फटाकडां
करालमाया चेंडवावानी एक पहाडावरून तुज्या पहाडावर उड्या मारु
लागल्ये तथा ही मरूनश्यानी हिच्या हाडाच्या चूखी मक्कनार नाहीं जसें
बाटूनश्याने म्या लई रड रड रडलों, मलाक्या अगुदर हिला सायकून-
श्यानी घराबी म्हणून म्याही पहाडावरून उडी घेताली; आन् निवळीच

सोट आभाळ्याच्या निळ्या मुंडाच्यांतून निघून जमिनीवर आदळावा तसा मीची पुरुषराज्यांतून इस्तरी राज्यावर एकदम हापटलों. आन् इस्तरी राज्याला पाच लागून हिच्या हाडकाच पीठ म्हणार तोच लोण्याच्या गोळ्यावांनी हिला हातावर एकदम झेलून धरली ह्या मर्दान !

बुद्धि०:—पहाडावरून खाली उतरलास हें ठीक झालें. पण सरस्वती-नदीच्या अलीकडे आमच्या इर्दगत यावयाला कोणी सांगितलें !

मिह्ल०:—सरस्वतीनदीच्या पल्याडल्या जंगलाच वाघरू हिला खाऊनझ्यानी टाकण्याल म्हणूनझ्यानी एकदोन हसा वावांसनी मारूनझ्यानी सरस्वतीच्या आल्याड आलो, तथा ह्या आवांनी मुसक्या बांधल्या नव्हता !

मिह्लि०:—सरकार, सरस्वतीनदीच्या पल्याडचे संमद वाघ कोनची बया गेली तिला खाऊन टाकतात नव्ह का ! जंगलामंदी संमद बाव, रॉह हावती, आन स्ये संमद इस्तरीराज्यामधील वायकांनी भितवी न्हाईत. इस्तरीराज्यामंदी बापय कोनची न्हाई, तथा घरकन्यासनी संग मानलेया.

प्रमि०:—बुद्धिमती, ह्या मिह्लाला आणि मिह्लिणीला कोतवाळच्या पाहान्यांत नेऊन ठेव. सेनापतीचा हुकूम होईल त्याप्रमाणें ह्या कराल-मायेला त्यांना नेऊन भेटीव.—गडे स्वमाये, तुझ्या आईने पक्षांत काव लिहिलें आहे, तें समजल्यानंतर ह्या पक्षापतीच्या उभयच वर्तनाबद्दल त्याला काय शासन करायचें तें ठरवू.

मिह्ल०:—सरकार इस्तरीराज्याच्या कन्यावरून पुस्तराज्यांत लोटून देण्याची मला शिक्षा करावी. पन माझ्या करालमायेला हाप दुहाबिहा देऊनझ्यानी ठेवूं नका.

मिह्लि०:—दादलावायकोची ताटावूट करणान्या आवांना चार ईरा आणि थोक अनम रंडकी हाथें लावताथा सरकार.

[बुद्धिमती, मिह्ल व मिह्लिणी आतातः]

प्रमि०:—महावी जप्त जेकी ! आमच्या खीराज्याला मोठें भव काय तें असल्या महावी वायकांचे.

अर्जु०:—सरकार, मला खाली पाहण्याच्या सेनानें जर हें खीराध्य

सुचकर मोडले नाही, तर सरस्वतीनदीच्या पलीकडच्या जंगलांत संचार करणाऱ्या नरपशूंच्या ताबडीत खीराज्यांतल्या बायका सांपडल्यानांचून काही राहणार नाहीत.

पुष्प०:—सरकारांनी जर अर्जुनमहाराजांशी विवाह करण्याचे नाकारले, आणि बायकांच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करून पांडवांचे सैन्य हे खीराज्य न मोडतां जर पुढे गेले, तर आसपासचे सर्व क्रूर नराचम बायाबायल्यांच्या ह्या राण्याभोंवतीं फिरत्या घातून त्यांचा माघ केसपावांचून राहणार नाहीत. सज्जनांशी मिळून मिसळून राहून जिव्यांचा लौकिक वाढायचा का दुर्जन्यांच्या ताबडीत सांपडून आपला अधःपात करून घ्यायचा, ■ सरकारापुढे सांप्रत मोठा प्रश्न आहे.

अर्जु०:—राणागणांवर पुरुषांशी लढण्याची ताकद बायकांच्या अंगी नाही, इतकेंच नव्हे तर अंगलांत शिकार करून हिनपशूंना भिवविण्याचीही शक्ति महागणीताहेबांच्या स्त्रीसैन्यात नाही. ही शक्ति जर भसती तर भिडाला सोबतीला आणण्याचा प्रसंग करालसायेवर आलाच नसता.

प्रमि०:—बकीकसाहेब, ह्या सर्व गोष्टींचा विचार करूनच आम्ही खीराज्याची स्थापना केली आहे. बायकांना लढतां यायवाचें नाही, व शिकार सावाययाची नाही, ही कल्पनाच वेदगळपणाची आहे. आम्ही पांडवांच्या सैन्यालाही मीत नाही, आणि सरस्वतीनदीपलीकडच्या हिनपशूंनाही भीक घालीत नाही. असल्या धमकावणीने भेदकून जाण्याइतक्या खीराज्यांतल्या बायका अवला नाहीत, हे पक्कें ध्यानांत देवा—शिकार करण्याला आम्ही बस्यका नालायक काय !—हेनापति, सर्व स्त्रीसैन्याला आपला फर्मावा, कीं आमच्या सत्त्व आपली तीन दिवसांनीं सरस्वतीनदीपलीकडच्या जंगलांत पडेल. बकीकसाहेब, कुम्हीही त्या वेळीं आमच्या सत्त्वांत हजर रहा; आणि सरस्वतीनदीपलीकडच्या सर्व हिन पशूंची शिकार करून क्रूर बापांचा संहार आम्ही बायकां करता करतो हे पाहून खीराज्याच्या सामर्थ्याचे वर्धन पांडवांच्याशीं करा. आमच्या अगुर्व गोष्टींचे ते वर्धन तुमच्या तोंडून ऐकण्याकडे तो केवळ अर्जुन आमच्याबाकी कुठ

करावलाच तयार होणार नाही; आणि नंतरही थदाकदाचिद् तो मेला तयार झाला तर हिंम पशू माझ्या शिकारींत जसे मारले जातात, तसेच पांडवही माझ्या बापांना बळी पडणार, हें पक्कें समजा.—रुपमाये चळ, गुरमहाशय्यांचें दर्शन घेऊन आपला ■ शिकारीचा नेत त्यांना कळवूं.

[जातात.]

प्रवेश तिसरा.

—३४६—

स्थळ—रस्ता.

[बुद्धिमती, पशुपती, आणि करालमाया प्रवेश करितात.]

पशु०:—(स्वगत) इन्हीमन, हाथ समदा मान अर्वांनाच, बाप्याचा जनुम हाथ लई बंगाल लंगडुवा.—ही बया माझ्या शिकारस्थान्यामंदी हाडूचं काम करीत व्हाती. आन हाथ हिच्या हातांत केरसुनी जाऊनव्यानी तरवार आली हाथ नव्हे का ?

बुद्धि०:—गडे करालमत्ते, हाच सेनापतीचा बाळा—तूं आंत जा आणि वाईसाहेबांचे पत्र देऊन ये.—जा तूं आतां.—तूं परत येई तौ मी आणि पशुपती येथे उमे राहतों.—जा. [करालमाया जाऊं लागते.]

पशु०:—ए बायकु, दादस्याली—वरकन्याला—पुसत्याबिगर चालकी दुसऱ्याच्या वरामंदी घुसायला !

करा०:—कशापारीं एका दादस्याची आवा दुसऱ्याच्या वरामंदी घुसतीया !—हण्णल सेनापती बायन व्हाईती, बायाबापकदा हायती; ठाव हाय ?

पशु०:—हाकड बघ.—फिर मग.—हाकड बघ.—रुपमाया हवाळ बाया हाय.—माझ्या बायकुल लण्णरामंदी घोटण्याचं तिचा बाव हाय काय—काय ?

करा०:—छई दयाळ आवा हाय; अण्करामंदी बोदचार हाय.—मग कत म्हनताया !

पशु०:—हाय ना !—अस्त.—संमद प्येनांत घेऊनस्थानी म्हनाव—

करा०:—कत म्हनाव ?

पशु०:—म्हनावं तुम्ही तरवार बी नग—आन इचीभन तुळ घनुस बी नग—आन तुळ वान बी नग, अस्तं—अस्तं—अण्करामंदीं दुरा बी मला नग. अस्तं.—मग काय होव, मग काय होव !—बोलना—बोल काय हाय !

करा०:—वरचन्यासनी हाव त्येच कारभारिणीलाबी हाव.—काय हाव म्हनाव !

पशु०:—म्हनावं पस्पती दादला होवा.—त्यो माझा दादला आन मी त्याची बायकु.—हे वग—कलमावावी दादला नग, कलमावावी दादला नग, प्रमिलाबी दादला नग,—मग कोन होवा !

करा०:—आपुन म्हनाल त्येच दादला होवा नव्ह का ?

पशु०:—म्हनावं पस्पती दादला होवा.—ह्या बावाभंदी कोनालाबी दादला केलास तर तूं माझी बायकु नवस—सांगतुया.—वरामंदी पाऊल नाही पाळू देनार.—वजावतुवा. [कराळमाया आते.]

बुद्धि०:—अरे पशुपती, तूं वेढा तर नाहीस ना !—बायका का कोठे बायकांचे दादले होतात !

पशु०:—त्येचा काय नेस हाय !—आमच्या बाय्या वक्ताला इत्तरीराव कथा अत !—आतां झालं की आई !—असेच हाय.—ह्या संमद्या आवांचा कावा आतां प्येनांत घेऊ लागला.

बुद्धि०:—बायकांचा कोवळारे काका !

पशु०:—कावा मसा हाय, जसं इत्तरीराव कलमावानी आवाच एक दिवस बाय्ये म्हनार नव्ह का ? ह्या आवा कसा पुढल म्हण्यक आमच्या बाका बी उमगायच नाही. मग संमद्या मदींच्या बायका ह्या आवा पळवून येनार नव्ह का !

बुद्धि०:—(स्वगत) चांगला वेडा आहे मेला. ह्या वेडगळाला जर मरणाचें भय दाखविलें तर माझ्या म्हणण्याप्रमाणें वागावयाला हा तेव्हांच तयार होईल. (उषड) हें पक्ष पशुपती, तुला एक विचारवाक्याचें आहे मला.

पशु०:—काय ?

बुद्धि०:—प्रसिद्ध राणीसाहेब तुझा कडेलोट केल्याशिवाय रहाणार नाहीत.—तुझ्या मनांतून तुझा जीव वाचवायचा आहे का ?—सी सांगेन तसें वागल्याशिवाय तुझा जीव काहीं वाचावयाचा नाही.

पशु०:—कस जगाव म्हनतील ?

बुद्धि०:—हें पक्ष, आमच्या ह्या स्त्रीराज्याभोंवतालच्या जंगलांत बाघ फार आहेत. त्यांचें भय जर वाराहाला वाटलें नसतें तर एकएकच्या आगष्टी पुरुषराज्यांत केव्हांच पळून गेलों असता. सरस्वतीनदीपलीकडच्या भयंकर जंगलांतील हिल्ले पशूंच्या तावडींतून सोडवून तूं जर मला शेत-केतुमहाराजांच्या पुरुषराज्यांत घेऊन जाशील तर—

पशु०:—करालमायेला हाय सोडूनस्थानी तुला पळवून नेऊं व्हाय !—अमली तरवारबहादुर आवा आमासनी साफ चायकु नग, मांगतुया.

बुद्धि०:—(स्वगत) काय मेला पशु आहे ! (उषड) तसें नव्हे पशुपती, मला ह्या स्त्रीराज्यांतून सोडवून माझ्या नवऱ्याचे घरी नेऊन पोचोव म्हणजे झालें.

पशु०:—अन् अर्धामुर्ख्या पुरुष झालेच्या आवाला तुझा हादळा कशापर्यंत वेईल घराभंदी !

बुद्धि०:—बेसील हो.—ते केव्हांही माझ्यापार्शी दुष्टपणानें आगायचे नाहीत.—शिवाय माझा मुलगा मोठा माल्य असेल, त्याला केव्हां पार्श्वीनसें मला झालें आहे.—पशुपती, कसेंही कर आणि मायलेकरांची भेट करून देण्याचें एकदें पुण्य पदरांत घे.—चल, पशुपती, ती पक्ष करतवमापारी पक्ष पोहचवून आली. चल, आपण कोतवालचायडीत जाऊं. [जातात.]

भवेश चवथा.

स्थळ—रूपमायेचा महाल.

[रूपमाया बसली आहे.]

रूप०:—(स्वगत) आईने पत्रांत लिहिले आहे, की पुण्यध्वाम-महाराजांचे मजबूरचे प्रेम काही केल्या कमी होत नाही. मी जर त्यांच्याशी लग्न करण्यास कबूल झाले नाही तर—आई काय म्हणते पत्रांत (पत्न-वाचीत) ‘ तुझ्यावरील प्रेमाने वेढोष होऊन तुला आपल्या ताब्यांत वेध्या-करितां स्त्रीराज्यावर ते हाडा करतील. ’—वरें केल्या तर केला हाडा. त्याचे काय इतके !—‘ मग त्याचा परिणाम काय होईल हें मला काही लिहितां येत नाही. ’—परिणाम काय व्हायचा आहे ! एक बायकांचा तरी पराभव होईल किंवा पुरुषांचा तरी होईल. बायकांचा पराभव झाला आणि पुरुषांनीं आप्हांला कैद केलें—नको ग बाई हा विचार ! बळगोरीनें आमच्याशी लग्न लावण्याची वेळच आम्ही येऊं देणार नाही. स्त्रीराज्याचा जर पराभव झाला तर मेल्यांनो, पक्कें ध्यानात ठेवा ह्या रूपमायेच्या प्रेता-जीव-जाळेंद्रा, आपण होऊन अमंगळ बोला कशाला ?—वरें लढाईत बायकांचा जय झाला, आणि पुण्यध्वाममहाराजांना मी कैद करून येथें आणले,—मी जसा हुकूम करीन तसे ते बागूं लागले,—म्हरेच असें झाल्या-वर बायकांनीं पुरुषांचीं लग्न करण्यास काय हरकत ! तसेंच लढाई करून त्यांचा पराभव करण्यापूर्वीच पुण्यध्वाममहाराज अगदीं माझ्या मुठींत आले—म्हरे—मग—मग—त्यांच्याशी लग्न लावण्यांत काय मला कमीपणा !

[बायमती येते.]

बायम०:—सरकार, कसूर माफ. सरकार, ती कराळमाया पुन्हा पल्ल आली आहे; आणखी सरकारचे दर्शन घेऊन तिला एक विनंती करावयाची आहे. जसा सरकारचा हुकूम.

भवि०:—जा, तिला अंश फुटवून दे.

[बायमती जाते.]

रूप०:—आतांच हें पक्ष देखून कांहीं न बोलतां निघून गेली. पुन्हा कां बंदे परत आली ! कांहीं विचरली असेल. (करालमाया येते.) कांय पुन्हा का परत आलीस ! आईने आपली कांही निरोप का सांगितला आहे तुजवाशी !

करा०:—आईसाब मला कस म्हणत्यात—“ए करालमाये. ए करालमाये, तुला दादला पसेति तवा तूं मी पक्ष होव.” म्या म्हटलं ‘जी सरकार, खरं आहे सरकार.’ आमचनी दादला सोडूं नव्हस वाटतवा, तुलं बाळं हाव्याति, सरकाराचानी आईबांना हामी लापाबलं न्हई, माझा वा पुरुष, माझा दादला पुरुष, माझा भाऊ पुरुष, माझा कका पुरुष, माझा माया पुरुष, माझा मावसा पुरुष, माझा मुलगा मी पुरुष, का बॅमसा पुरुषाचनी मारूनघ्यानी टाकावं अशी सरकाराचानी आमासनी बुद्धिची न्हई.—तवा मी पक्ष नव्ह सर कोन हाय सरकार ! म्हणूनघ्यानी आईसाबचनी मी हनेंति केली ‘जी सरकार मी पक्ष हाव !’

रूप०:—आहेत खरोखर पक्ष आहेस, बरे मग पुढें !

करा०:—तवा सरकाराचनी निरोप सांगायला मंतर करूनघ्यानी हाय गुंडाळूनघ्यानी थोका इष्टु दिली हाय नव्ह का ? (बसु देते) ह्या करालमायेपाशी आईसाबांनी दुसरा कायबी निरोप सांगितला न्हई.

रूप०:—हें एषढें सांगायला तूं इतका वेळ घेतलास, खरोखर पक्ष !

करा०:—सरकारचं दरडून झाल्या, विदर्भी व्हावी सरकार.

रूप०:—वाय्मती, अग वाय्मती, अशी इकडे ये पाहूं. (वाय्मती येते.) ह्या करालमायेला कोतवालीस पोंचकायला कोनाला तरी पाठीस, व कोतवालाला म्हणावें, हिची व्यवस्था पांमल्या रीतीने ठेवा.

वाय्म०:—आला सरकार.

रूप०:—आणि हें वहा, पांढबसेनेंतला तो दुय्यम बकील माझा भेटिला वाक्यांचा आहे. तो आला म्हणजे त्याला जोत पाववून दे. करालमाये आ.

[करालमाया व वाय्मती जातात.]

रूप०:—मीविघेंत काई पद्दमिदिल आहे, मीची सर्व विमायकां

कृष्ण—समा को पद समा को सेवा दान करवाव

सिन्धी ख्याति आहे. आईने सरोवरच कोही मंत्र, जादू, टोपा, कला नसेल ना ? ह्या वस्तूवर माझी नजर गेली आणि तेन्नांपासून मन अहो भावावल्यासारखे कां जालें आहे !—नवरा, राप, मुलगा, झोना मज देऊन त्यांच्याशी प्रेमानें वसवणारी ही करलमावा पण, का पुण्यांचा देव करून आईबापांच्या ममतेला मुकणारी, पतीच्या प्रेमाला पारखी, होणारी, आणि मुलांच्या लडिवाळपणाला अंतरणारी ही स्वमावा पण !—‘आई’ ‘आई’—ह्या शब्दांत कोही जादू आहे का !—मंतरलेल्या ह्या वस्तूकडे पहावयाचें नाही, मला मी बेत केला होता; पण आईने पाठविलेली, आईच्या जादूबाहेर मी कशी जाऊं ? (सोडून तस- विरीकडे पाहून हंसून) ही तसवीर आहे.—कोणाची बरी !—पुष्पधन्वा- महाराजांची.—नाही, ह्या तसवीरकडे पहावयाचेंच नाही.—हातांनो, माझ्या दृष्टीचे आठ ही तसवीर नेण्याचें तुमच्यांत सामर्थ्य नाही काय ?—ह्या चित्रांत जादू आहे, मंत्र आहे.—मी नको म्हणत असतांना कोळे ह्या रूपावरून हाकत नाहीत.—दृष्टि येवेंच मिळून कां रहावी ?—वा विना, तू आईचा जपूद आहेस, आईचा निरोप काय तो—चटविशी सांग पाहू.— (दबडून) हें काय मी पहात आहे !—मी हसलें; हेंही चित्र हसतें ! हें कसे !—मी प्रेमानें ह्या चित्राकडे पाहिलें; हें चित्रही प्रेमानें मजकडे पहात आहे !—ह्या चित्रांत जीव आहे का ?—जीव आहे.—जादू आहे.—वा चित्रा—मजकडे पाहून गाळांतल्या गाळांत प्रेमानें कां खे हंसतोस ? प्रेमानें मजकडे पाहिल्या नवरेन माझे मन कां आकर्षण करून घेतोस ! नाही, हें चित्र जिवंत नाही—वेडे रूपमाये, फसलीस, पुरी फसलीस ! आईने पाठविलेल्या पुष्पधन्वामहाराजांच्या नुसत्या तसवीरकडे पाहून (पुष्पधन्वा येतो व स्वामें उभा राहतो :) जर तुझे मन तुझ्या ताब्यांतून गेलें, तर पुष्पधन्वामहाराजांना प्रत्यक्ष पाहिल्यावर काय करशील ? पुष्पधन्वामहा- राजांवर माझे प्रेम आहे खरें; पण स्त्रीराजांच्या ह्या कार्याकरितां मी माझे मन भावरून वरलें आहे.—मी म्हणून आतां बागायला पुष्पधन्वा- महाराज कधी तरी तयार होऊन काय ? ही मला वस्तु—ही अचेतन

तसवीर—जर माझ्या प्रेमासुळें मारली गेली आहे तर, वेढे रूपमाये, प्रेम-
बळानें पुष्पधन्वामहाराजांशी आपल्या मुडीत नाही का तुला ठेवतां याव-
याचें ?—बायकांची आज्ञे पुरूप कधी काळी करतील का ?—पुष्पधन्वा-
महाराज, कीराज्य मोडायला एकच उपाय आहे, बायकांची आज्ञे
करून—बायकांच्या पाया पडून—

पुष्प० :—(पुढें येऊन) रूपमाये, हा तुला दास तुझ्या पाया
पडायला तयार आहे.

रूप० :—कोणरे मेल्या तूं ?—हीच शिष्टाई करायला आलास वाटतें !—
काय मेळे म्हातारे तरी नोमडे !—मूर्खा, तुझ्या त्या शुभ दादीकडे तरी
पहा. आहारे घेरडा !—दिवे ओवाळा मेल्याच्या अकलेवरून !—वाडवसेनेचें
सामर्थ्य समजून सांगायला देवें आलास नव्हे ? आणि असला हा लोच-
डपणा !—परवानगीनें क्षांराभ्यांत आलेल्या म्हातान्यांचा देखील कडेकोट
केव्हा पाहिजे. —नाहींच बार्ह कोणाही मेल्या पुरुषावर विश्वास टाकून सोव
नाहीं. हे जखल म्हातारे मेळे, आणि त्यांची ही भशी बुद्धि !

पुष्प० :—रूपमाये, तुझ्या दर्शनानें ती निर्जीव तसवीर जर सजीव
होते, तर तुझ्या ह्या मोहक-रूपाच्या प्रभावानें माझ्या ह्या पांढऱ्या दादीची
आठवण मला राहिली नाही, ह्यांत काय नवल ?

रूप० :—मी त्यांच्याशी लग्न करण्यास नाकारतें आहे हें तुला माहित
असताना पुन्हा माझ्याशीं लघळपणा करतोस, तेव्हां पुष्पधन्वामहाराजांवरून
तुझ्या म्हातारणाची ही लबी अधिक मनोहर आहे असें का तुला वाटतें ?—दय मेल्या, दय, ही त्यांची तसवीर नीट पहा. —बायकांचे मन
आकर्षण करून घ्यायला भसे कमळासारखे प्रफुल्लित आणि सतेज डोळे
असावे लागतात हो ! हें हंसरें सुसकमल, ही चेहऱ्याची कुरेंचणी पेट,
गाढ प्रेमालिंगन घायला मला हुकूम करणारें हें प्रियाचें विशाल कक्षस्थल
पहा मेल्या, नीट डोळे फाडून पहा; आणि लजेनें, घेरण्या, आपली पांढरी
दादी लयाव. —नकोरे मेळ, नको, माझ्या पुष्पधन्वामहाराजांकडे पाहो
नकोव. कंठा मेळा मत्सराच्या विषारी नखानें माझ्या प्राणनायाकडे पाहो

पुष्प०—अपराधे, तुम्हा हातांल्या त्या भावाला तसावेरीला मल्ल हेका बाटलो.

आहे !—नाहींच मी त्यांना तुझ्या नजरेला पडू लागल्याचीच माहिती. त्यांस मी जशी पदराचे आग्रह ठेववून धरणार.

पुष्प०:—सुंदरी, पुष्पधन्यापेक्षां माझ्यांत काय कमी आहे !

रूप०:—काय कमी आहे !—काय कमी आहे !

पुष्प०:—पुष्पधन्यापेक्षां माझे दोळे कांही व्हाईट नाहीत !—पुष्पधन्याच्या तारुण्याच्या हातून जे काम झाले नाही, पांडवसेनेचा सेनापति ह्या नात्याने पुष्पधन्याच्या हातून जे पंथाक्रम झाला नाही, ते कार्य सहज लीलेने करण्याचे सामर्थ्य ह्या माझ्या दादीत आहे.—प्यारी, माझी पत्नी खात्री आहे, पुष्पधन्याची ती तसवीर केवून देऊन ह्या दादीचेच कीर्तुकर्तृ करीत राहतील. सुंदरी—

रूप०:—मी ऐकून घेतें असे पाहून हा घेरडा कारच चळत चालला.—मेळ्या, एकदम बाहेर हो.—ह्या पावली असा बाहेर जा.—नाहीतर तुझ्या दादीला धरून तुला फरफर ओडीत आंगणांत नेऊन तुझी बशी घोभा करतें, मेळ्या, तुला जन्माचीच आडवण राहिल—चल हो चालता.

पुष्प०:—(गुडघे टेंकून) नाही, रूपमाये नाही—तू कांही केलेत तरी तुझ्या पायांत ■ तुझा दास असाच पुढेचलत राहणार—

रूप०:—दादी धरून ह्या मेळ्याला बाहेर ओढून काढल्याशिवाय ह्या ताळ्यावर थांबचा नाही.

[दादीला धरून ओढते. दादी हातांत येते. तजविरीकडे पाहून पुष्पधन्याकडे पहात दचकत मागे सरून प्रेमानें पाहत उभी राहते. पुष्पधन्या इतर पांढरे केश ठाकून देतो.]

पुष्प०:—रूपमाये, तुझ्या हातांतल्या त्या माझ्या तजविरीचा मला हेवा वाटतो.—त्या तजविरीतला पुष्पधन्या तुझ्या पाया पडला नाही; तुझ्या-पुढें गुडघे टेंकून त्यानें तुझी आज्ञे केली नाहीत; संग्रामदेवता अंगी पडल्यामुळे क्रूर व लाल झालेल्या त्या तजविरीतल्या माझ्या दोळ्यांनी तुझ्या कोमल गालांवरील प्रेमाची आरकता मनमुराद पहावी, आणि तुझ्या प्रेमाशिवाय जगांतली कोणचीही वस्तु ह्या वेळीं पाहण्याचें नका-

रथान्या माझ्या ह्या बोळ्यांना तुझ्या बोझ्यावरील प्रेमाचें गोड हास्य दाखविण्याचें तूं दाढावेंस, हा पंक्तिप्रपंच तुला शोभतो काय !—खरोखर त्या तसविरीचा मला फर हेवा वाटतो.—तुझ्या हातांतून ही अशी काढून घेतल्याशिवाय (काढून घेतो.) पाहिलेंस मला मीट !—आतां खरें सांग, ह्या तसविरीतल्या पुष्पघड्यापैक्षां मी फरका बार्हट न्नाहीना दिसत !

रूप०:—मी काद सांगूं महाराज ! म्हातान्याचें सोंग घेऊन माहीं आपल्यावरील प्रेम मला बोळून दाखवायला लावलेत, झाडून आणखी निराळें ही दासी काय सांगणार !—खरेंच गडे, येथें इतक्यांत चुकून कर एखादी पहादेकरीण आली, आणि तिनें आपल्याला पाहिलें तर—

पुष्प०:—तर काय होणार आहे ! पुष्पघड्यां आलेल्याची बातमी प्रमिलेला सांगेल, आणखी काय होईक !

रूप०:—नकोच बार्ह, इतक्यांत उघडकीस नको बाबवाला—आतां पुन्हा गडे, मगच्यासारखें म्हातारे व्हायचें होतें.

पुष्प०:—पुरुष काय बायको मिळविण्याकरितां लहान होतील, म्हातारे होतील, किंवा बायकोचोही सोंग घेतील.—पण कायग, मगाच्या ती मेलाल, हलकट, चोंबडा, लवळ, गढा, घेरडा, म्हातारा तुझ्याबोळ्या-पुढेंसुद्धां नको ना !

रूप०:—पुरे मेली यद्वा. व्हायचें गडे पुन्हा लवकर म्हातारे.

पुष्प०:—तूं मिळाली नसतील तर लवकर म्हातारा होऊन संन्यास घेण्याचा माहा विचार होता.—पण आतां—म्हातारपण्याची गोडच काडूं नकोस. आपण सर्व जन्म तुझ्या लहवासांत तरुणच राहणार.

रूप०:—हीचोटी दादी लावून मगाची इतका वेळ माझा का अंत बचावचें झालें !

पुष्प०:—माझ्या मनांत प्रारंभीच आलें की, ह्या रूपानेंच तुला एकदम भेटावें म्हणून. पण—

रूप०:—पण काय झालें !

पुष्प०:—रूपघोरे, तूं जसजशी वा दादीवर रागावत होशीस तसतसें

तुझे रूप खुबूनच दिसत होतें.—त्या वेळची तुझी ती ऐट—तो बाणेदार चेहराभोहरा—तो गोड गोड आवेश—अशी रम्य भामा पहात असतांना दाढी दूर करण्याची शुद्ध होती कोणाच्या हाताला ? तुझ्या लावण्याच्या लहरांना पूर आला होता—

रूप०:—पुर्वे झाले हो वर्धन भातां.—ही दाढी प्यायची होती.

पुष्प०:—पुढच्या माझ्या सर्व वेलांत माझ्या मूर्खपणाप्रमाणे वागायचें बघून दिस्याशिवाय मी नाही पुन्हा म्हातम्य होणार.

रूप०:—मग गडे आ महालांत फार वेळ बसता कामा नये.—त्या पत्नीकडल्या महालांत बसण्याचें होतें, तेथें आपण भोक्तेपणानें बोलून पुढचे वेत ठरवूं. [जातात.]

अंक दुसरा समाप्त.

अंक तिसरा.

प्रवेश पहिला.

स्थळ—सरस्वतीनदीवरील चौकी.

[जागरूक व सत्यमाया प्रवेश करितात.]

सत्य०—जागरूक, शिकारिला न जातां तपोभूमीकडे तूं माझ्या बरोबर पावें म्हणतोस ?

जाग०—जी सरकार, तपश्चर्येत जशी मला मजा वाटते, तशी शिकारीत नाही वाटत.

सत्य०—कां बरें, असें कां वाटतें तुला ? शिकारीसारखी मर्दानी मौज नाही, असें पुरुष म्हणतात.

जाग०—पुरुष म्हणत असतील; पण मी आपला सरकारच्या मताचा आहे—सरकारला जसे वागावें तें वाटतें, तसेंच मलाही वागवार्हेने विचार केल्यावर वादूं लागलें आहे.—माझें तर आपणाचें म्हणणें आहे कीं, बायकांनीं शिकारीला जावें, पण आम्हीं पुरुषांनीं हातांत शस्त्र घेणें—

सत्य०—काय रे जागरूक, तुम्ही आजकालचे पुरुष बायकांहून बायका आहां !

जाग०—आम्ही दिसायला पुरुष असलों, तरी आज्ञासारख्या स्वातंत्र्यप्रिय बायकांच्या बायकाही म्हणायला आम्ही लयक नाही. इल्लींच्या काळांत जो पुरुष शस्त्राची गोष्ट बोलेल त्याची तर टरच उडविली पाहिजे. म्हणून मी म्हणयेल न जातां सरकारस्वारीबरोबर तपश्चर्येत येईन म्हणतो.

जन्म सिद्धांत.

सत्य०:—कार उत्तम !—जागरुका, हिमालयाच्या पहाडांतून बाह्यान्वर्णा
आ तरस्वतीनदीच्या तीरावरल्या शांत वनभूमीकडे पाहिले म्हणजे आपली
ही भूमि तपस्व्येकरतांच आदिमायेने निर्माण केली असावी, असे
असा वाटते.

जाग०:—सरकार, ह्या भूमीतले सर्व प्राणी एक बायका तरी
असणार, किंवा पुरुषासारखे पुरुष जन्मले तरी चटविणी तपस्वी होऊन
पुन्हा अर्धवट बायकाच होणार, हे उरलेले आहे; तेव्हा म्हणतो मला
एक संशय आला आहे.

सत्य०:—काय संशय आहे ?

जाग०:—संशय म्हणजे असा, ह्या भूमीत कालांतराने बायकांचे दोन
प्रकार होणार; एक बायकांच्या जन्माला आलेल्या बायकी बायका, आणि
दुसरा पुरुषांच्या जन्माला आलेल्या पुरुषी बायका.—अद्या रीतीने हे सर्व
देव बायकी याटाचा मालेला पाहून जर परदेशाचे पुरुष ह्या प्रदेशात
पुसले, तर त्यांनी ह्या प्रदेशात असले पुरुष व अमत्या बायका हे जोळ-
लावे कसे ?

सत्य०:—जागरुका, तू म्हणतोस ते खरे आहे.—बायकोपणाला लाल-
चावलेल्या पुरुषी बायकांच्या दुर्गुणापुढे बायकी बायकांचे सद्गुणही लोप-
स्यावांचून रहावयाचे नाहीत. खऱ्या बायकांच्या हातून आत्मसंयमन होईल;
त्या स्वाधेत्तांगी, निमग्न व धाडसी निपजतील. ह्या पुरुषी बायकांना एव-
ढेंस देतील कमी पडलेले लपायचे नाही. त्या नेहमी परावलंबी राहून पर-
देशाच्या पुरुषांच्या घरोघर जाऊन, त्यांच्या पुढे नम्र होऊन खऱ्या बाय-
कांच्या स्वाभिमानाच्या तेजाला आपल्या नीच कृतीने काळोखी आणतील.
ज्या त्यांच्या ह्या हलकट व नीच कृत्यांकून पुरुषी बायका ओळखण्यात
कोणसच अडचण पडणार नाही.—जागरुका, त्या चौकीवर कोणी पाहरे-
करीण असेल तिला विचार पाहू, महाराणीसाहेबांची स्वारी येथे केव्हा
वेणार ते.

जाग०:—(चौकीवरून जाऊन) ह्या चौकीवर कोणी पाहरेकरीण

आहे का ! असा कोणी अवल तर बाहेर या.—गुरुमहाराजांची स्वारी काही आहे; दिसत नाही !

सत्य०:—कोणी आहां काम ! असा करा पुढें वा पाहू.

[गळ्यांत धनुष्य अडकवलेला मैत्रेय चौकीतून बाहेर येतो.]

मैत्रे०:—नमस्कार, गुरुमहाराज.

सत्य०:—नवरा मिळून मुलेवाळें होण्याचा प्रसंग न येतो.

मैत्रे०:—पूर्वी शाळेची नाही ना मरणा ?

जाम०:—अरे मूर्ख, गुरुमहाराजांचा आशीर्वाद आहे, असां ह्या पुढें तुला मुलगाही ध्यावयाचा नाही, आणि मुलगीही ध्यावयाची नाही.

मैत्रे०:—माही बायको गेलेली आहे, तथापि या पुढें मूखवाळ बाय्या नसिबी खोखर नाही ना ?

सत्य०:—मूर्ख, याचको मेळी सगळें झालें, असां कसलें मूखवाळ !

मैत्रे०:—नाहीं म्हटलें, ह्या राज्यांतील एकाही बार्ड गळ्यांत पडली तर कसें कसें ! पुढें जर नसिबी मूखवाळ नसलें तर म्हातारपणीं खळ करून एकाद्या गरीब गार्हण्या गळ्याला मंगळवृथाचा फांस कसाका लावू !

[पड्यांत शिंगे घेईरे जाऊतात.]

जाम०:—महाराजांसाहेबांची स्वारी आली वाटतें !

[प्रमिला, अर्जुन, बुद्धिमता, बागमती व इतर स्त्रिया प्रवेश करतात.]

सत्य०:—महाराजसाहेब, सरस्वती नदीच्या तीरी आपल्याला आम्ही दर्शन देऊं म्हणून वचन दिलें होतें, त्याप्रमाणें जंगलांत तपश्चर्येला जाऊन बसण्यापूर्वी आपली वाट पाहत आम्ही इतका वेळ येथें उभ्या राहिलों आहों.

प्रमि०:—गुरुमहाराज, ह्या वस्त्रोत्साहेबांनीं येयली वनभी पूर्वी पाहिली नव्हती; यामुळे वनघोभा पाहत पाहत जरा सावकाश आलों. आम्ही चार पांच दिवस शिखर करिपर्यंत राजधानींत राहून प्रभाषिणी स्मरमाया आमच्या माथें राज्यकारभार फवा चालवितो, हें पहायचें सोडून जंगलांत तपश्चर्येला तीन दिवस बसण्याचा विचार गुरुमहाराजांनीं का केला ?

सत्य०:—पुरुषांचीं काम करून मुलेवाळें होऊन पुरुषांच्या तसें

कसका सांपडू नयेत, अशी ह्या कौराव्याची प्रतिसा ह्या वेळीं दळमळू नये, म्हणून मी तपश्चर्येला बसून आदिमायेचा घोष करणार आहे.—प्रमिले, मुळावाळांची प्रीति ही बायकांना परतंत्र करण्याची मुख्य युक्ति असें पुरुष समजतात. मुझे शास्त्री, कीं पडली सगळीं मुलांची कामे बायकांच्या गळ्यांत; आणि मग चालले मेळे हे पुरुष हुनियेवर स्वतःचपणानें उनाहायला. माझे असें मत आहे, कीं पार प्राचीन काळी ज्या वेळीं बायका पूर्ण स्वतंत्र होत्या, आणि केराच्या कोपऱ्यांतल्या स्वरुपाप्रमाणें पुरुषांना कामगीत होत्या, त्या वेळीं लहान मुळावाळांचें संगोपन करायचें काम पुरुषांच्याकडे होतें. पूर्वीं पुरुष आई बरी नाही तरी आई खावीनं होतें. त्या वेळीं तान्हुल्यांच्या संगोपनाचें आईचें काम पुरुषांकडेच असे, हें सिद्ध करणारी लूण ह्या मेढ्यांच्या वक्षस्थलावर अवलंब आहे. वन बाबांनी; पुढें पुरुषांच्या मायावी व फसवी जाळ्यांत नसजशा आम्ही बायका सांपडूं लागलीं, तस- तसें ह्या मेढ्या चुकातसहु आलीनं तान्हुल्यांना पाजण्याचेंही काम बायकांच्या गळ्यांत घातलें; आणि तेव्हांपासून हा केराच्या कोपऱ्यांतला सराठा घरचा माळक होऊन आमची ही लीळात मेढ्या पुरुषांच्या पुरव्या कचाळ्यांत सापडली !—रांडवांच्या सेनेशी लडून पूर्वींच्या दाईच्या स्थितीला पुरुष आलीला नेऊन पोचविण्याची अपूर्व कामगिरी, ह्या वेळीं प्रमिले, तुझ्या हातून पार पडण्यासंबंधानें आदिमायेचा दहात काय होता हें पाहण्या- करतां मी आतां तपश्चर्येला जाणार आहे. वाळे, ह्या वक्षिकाशीं वीसण्या- चाळण्यांत पुरा सावधपणा ठेव, एवढेंच माझे ह्या प्रसंगीं तुला सांगणें आहे.—चल, जागरुका चल. आपण आतां सरस्वतीच्या पलीकडे जाऊं. (पुलावरून जात असतांना) वाळे प्रमिले, मूं म्हातारी असतांम तर कौराव्याचें काम तुझ्या हातून पार पडेल कीं नाही अशी शंकाच माझ्या मनांत आली नसली. जगांतल्या सर्व स्त्रियांमध्ये ती उत्तम वृद्धा आदि- माता—ती पहिली बरडा आदिमाया—ती पुराणखी आदिराशि—आपणें सर्व चार्चक्य ह्या वेळीं प्रमिलेला देखी.

[जागरुका थ सत्यमाया जातात]

प्रमि०:—तैमिळो, गुळमहाराजांना त्यांच्या तपश्चर्येच्या शुद्धेच्छेकडून पाहून या. [बुद्धिमत्ती, दाम्पती, शिवाय सर्व स्त्रीसेना आंत.]

अर्जु०:—जरेंच महाराजांसाठीच, दासांचे कोळकें झाले आहे, गाळाचा मुरकुल्या पडल्या आहेत, अशी एखादी जेव्हा जर स्त्रीराज्याच्या सिंहासनावर बसली असती, तर माझ्यासारख्या बकिलाला थोड्याई करण्याचा नामही पडला नसता.

प्रमि०:—तुं कसे बकिलसाहेब !

अर्जु०:—कारण असल्या भाताच्या बायकांनी जर स्त्रीराज्याची संस्थापना केली, तर ती मोडण्याच्या भानगडीत कोणतेच पुढेच पडणार नाहीत. —सरकारखारीच्या ताकण्याचा आतां कोठें विकत झोळं लागला आहे; ताकण्याच्या तजेल्याने सरकारच्या नेमकटासांना जर तीव्रता आली नसती—

प्रमि०:—माझ्या ताकण्यामुळे माझ्या हातांतले हे बाच अधिक तीव्र होतील, असें मेल्या पुरुषांच्या अनुमनाला येईल.

अर्जु०:—ताकण्याच्या आरंभाची संकल्पना दाखविण्याकडे लजेन्दा लाल छटा ह्या गालावरून त्या गालावर जात असतांना सरळ नाक आठ आठ्यामुळे जर एकदम खाली हनुवडीवर पसरून दुसऱ्या गालावर चढला नसता—

प्रमि०:—स्त्रीराज्यांतल्या बायकांच्या गालावरची खाली गडबडी पुढेच जात जाऊनारी प्रत्यक्ष आगष्ट होय.

अर्जु०:—आपल्याला न जुमानता खाली ह्या गालावरून त्या गालावर येऊन पाहून जालून झालेली नासिका किंचित् तेंढी बाकी होऊन—

प्रमि०:—असं ! असं ! रागातून बाकडी झालेली नासिका नेहमीच पणाने बहकणाऱ्या पुरुषांना आम्ही असें मुरगळून होऊन हेऊं म्हणून तुम्हांला बजावीत आहे.

अर्जु०:—त्यामुळे नाकांतली नम आपोआप उडून लावण्याच्या उसळण्याच्या तरलत्वातून इतरांच्या ओस्यांच्या तेजाच्या लहरींची जर भर पडली

मसली, तर सरकारकडे सिद्धार्थ करण्याकरितां मला पाठविण्याचें अर्जुन-
महाराजांना कांहीं प्रयोजनच नव्हतें.

प्रमि०:—वरें लौकराच हें चन्दाट आटपलें, नाही तर तुमच्या त्या
मेव्या अर्जुनाचा माझ्या बापाचें सामर्थ्य समजण्यापूर्वीच ह्या धनुष्याचें बल
तुमच्या अनुपयासा आलें असतें. पण वकीलसाहेब, आमच्या तात्कालीन
अपघ्न हें एवढें कांयलचक कवित्व केले त्यांतका हेतु आम्हाला
समजला नाहीं.

अर्जु०:—हेतुविषु तुमचा कांहीं नाहीं. सत्यमायेच्या आधीर्षादानें
सरकारचें शरीर कांहीं म्हातारें झालेलें नाहीं, पण—

मैत्रे०:—सरकारचें मन म्हातारें होतें कीं खण अशी भीति
अर्जुन—

अर्जु०:—महाराजांच्या ह्या वकिलाला वाटतें; पण सरकारला माझ्या
वर्णनानें राग जालेला पाहून ती भीति आतां उरली नाहीं. अर्जुन
महाराजांचा मला बसा हुकूम आहे कीं, त्यांचा निरोप म्हातारें शरीर
किंवा म्हातारें मन न ऐकेल, अशाच वेळीं सरकारच्या पात्रापाशीं निवेदन
कराव. ह्या शिकारीच्या प्रसंगानें तशी संधि मला मिळाली म्हणजे मी
आतां निरोप सरकारपाशीं —

प्रमि०:—असतें ! असतें !—कांहीं हरकत नाहीं. तुमच्या त्या मेव्या
अर्जुनाचा निरोप शांतपणानें ऐकून येनारी प्रमिला मनानें म्हातारीच आहे,
असें तुमच्या प्रत्ययास येईल.—वकीलसाहेब, तुम्ही या प्रसिद्धेला काव
समजतां ? शरीरसामर्थ्यानें, मनोनिग्रहानें, किंवा बुद्धिवैभवाचें मात्ही
योग्यता कोणत्याही पुरुषाचेर अधिक आहे; इतकेंच नव्हे, तर पूर्वी
ज्या वेळीं चाचका पूर्ण स्वतंत्र होत्या, त्या वेळीं देखील माझ्या योग्यतेची
ही निर्माण झालेली नाहीं. मंत्रद्वय्या म्हणूनही ज्या ज्ञानाच्या यशाची
वर्णने आमच्या प्राचीन ग्रंथांतून किडून तेवणें भाग पडतें, त्या ज्ञानाचें यश
या प्रसिद्धेच्या कीर्तीपुढें किडें पडल्यानांचून राहणारें नाहीं. वेदाध्ययन
करणाऱ्या पुरुषांना प्रमाणान किडविचारी मैत्रेयी,—ज्यांचा हिमवद्भीम

जन्मेदांतली काही सत्रे प्रकटित झाली आणि तात्काळीन निकालदर्शी कवींमध्ये ज्यांची ख्याति अशा अदिती, रोमशा, व लोकाभुजा,—परमहंस दीक्षा घेऊन वहाविद्धा याकल्ल्याचा पराभव करणारी गंगी,—वकील-साहेब, ही पूर्वीचीं नांवे सोडून दिली, तरी नवरा मरून स्वतंत्र झाल्यावर परधनप्राप्त स्वराज्याची मुक्ती करणारी विदुला,—किंवा सर्व जन्म ब्रह्मचर्यांत घालून ह्या मेव्या पांढवांचा आळा, शिवांचा हातु ओ मीथ, त्याचा प्राण रणांगनावर घेणारी अंका,—ह्या थोर व प्रख्यात शिवांच्या साक्षात् मेळणी म्हणून ह्या प्रमिलेचें नांव ब्रह्मण्याची पाळी कधीना खानीनें घेईल. कारण मी सांगितलेल्या ह्या थोर शिवांनीं आमकें नांव विररथायी केलेलें खरें, पण तुम्हा पुरुषांच्या नाकावर ठिचून आजपर्यंत कोणचि स्वतंत्र राज्य स्थापिलें नाही. ही अपूर्व कामगिरी ह्या प्रमिलेचें वजावली आहे. स्त्रीराज्य स्थापनाच्या ह्या प्रमिलेपुढें वकीलसाहेब, तुमचीं सर्व शृंगारिक भावनें व्यर्थ आहेत. मदनानें सर्व सौंदर्य व सर्व मोहकपणा जरी त्या मेव्या अर्जुनामध्यें एकवटला अखला, तरी तिसऱ्या नेत्रानें मदनाला जाळणाऱ्या त्या पुरुषदेवतेपुढें मदनाची जी अवस्था झाली, त्याहून अधिक भयंकर अवस्था तुमच्या त्या मेव्या अर्जुनाच्या शृंगारिक निरोपाची माझ्यापुढें होईल, हें पणें ध्यानांत ठेवा.—बोला, तुमचा निरोप काय आहे तो बोल.—कां—क्या कां !

अर्जुनः—आतारें मन किंवा आतारें शरीर ज्या ठिकाणी निरोप ऐकील, अशा ठिकाणी निरोप न सांगण्याबद्दल मला अर्जुनमहाराजांचा हुकुम असल्याविषयी मी मघाशी विनंति केलीच आहे.

प्रमिः—बुद्धिमती, वाग्मती, ह्या महान्याका घेऊन तुम्ही पुढच्या नाक्यावरच्या चौकीकडे पुढें बला. ह्या वकीलसाहेबाचा निरोप ऐकून आम्ही मागेमागे येतो. (बुद्धिमती वाग्मती व गडबड घेऊन अडकलेला मेवेब जातात.) वकीलसाहेब, आतां तुम्ही आणि मी सांशियाय दुसरे कोणी ह्या ठिकाणी नाही. त्या मेव्या अर्जुनाचा निरोप मला कळवून स्वतःची फकिरी घेऊन ध्यावला तयार आहे.—कां ! कां !

बत माहीं निरोप !—आली फकिती !—माझ्यासमोर उभा राहून तुमच्या त्या अर्जुनाच्या शृंगारिक निरोपाचा एक व मोलभ्याची समक पृथ्वीतलावर कोणाही पुरुषाच्या अंगी असेल असें मला वाटत नाही. तुमच्याहून अधिक मुर्दाह व रंगेल एखादा पुरुष जर त्या मेल्या अर्जुनापाशी असला तर बरे झाले असतें, कारण माझ्या तेजापुढें असें खलीज होऊन मुक होण्याचा तरी प्रसंग स्याच्चावर आण नसता !

अर्जुन :-—महाराणीसाहेब, अर्जुनमहाराजांचा निरोप इतकाच आहे की, क्षीराब्ज्यामध्ये सररास राहण्याची परवानगी पुरुषांना जर मापण दिली, तर लढाई न करता क्षीराब्ज सहज मोडले जाईल. कारण शरीरानें, मनानें, किंवा बुद्धीनें पुरुषजतीची योग्यता अधिक असल्यामुळे क्षीराब्जांतल्या बायका आपल्यापुढें पांडवसेनेचा पुढारीपणा कबूल करतील.

प्रति :-—क्षीराब्ज्यांत राहण्याची पुरुषांना सररास परवानगी दिली म्हणून काय होणार आहे !—यकीलसाहेब, विश्वांतल्या सर्व पुरुषांच्या प्रत्यक्षपणाचें प्रदर्शन आकाशांत करून चांदण्यांना तापविणारा हा मेल पुरुष—हा सूर्य—क्षीराब्ज्यांतल्या लतांच्या पल्लवांच्या आस्तरणांतून गाळून आल्यामुळे माझ्या पायांजवळ येऊन पांचेपर्यंत जसा बायकांहूनही अधिक मऊ होऊन जातो, त्याप्रमाणें या क्षीराब्ज्यांत रहावयाला येणारा तो मेल अर्जुन माझ्या दराज्यापुढें निस्तेज व कलाहीन होईल. त्या मेल्या अर्जुनाला आपल्या शक्तीची समेद असेल तर वाटेस तितके दिवस देयें येऊन राहण्याची आम्ही त्याला परवानगी देतो. पांडवांच्या गर्बाचें हरण होण्याचें पृथ्वीवर जर कोठें ठिकाण असेल, तर तें हेंच होय. आम्ही शिकारीहून परतून आल्यावर व दुमची दहा दिवसांची सुहत संपल्यावर त्या मेल्या अर्जुनाक भला माहा उलट निरोप सांगू; कीं आकाशांत पुरुषांचा दिवास किंवा विणारा ■ सूर्य रोजवे रोज क्षीराब्ज्या कोट्यवधि किरणांनिशी या आगच्या क्षीराब्ज्यावर हड्डा करतो त्याप्रमाणें तूंही आपला असंख्यात पांडवसेनेनिशी, छाती असेल तर, क्षीराब्जांत प्रवेश करण्याचा प्रयत्न कर. हा मेल सूर्याचे डेनिङ—हे किरण—आमच्या क्षीराब्जांतल्या

पहाडावर हापटून इतकीच व निस्तोव होऊन बसे परावृत्त होतात, त्याप्रमाणे आमच्या घोंगापुढे गळितचेंच होऊन खाली मान घालून या खीराच्यातून पळ काढण्याची पाळी पांढवसेनेला येईल. पहाडावर हापटून खूप चोप बसल्यामुळे निर्जीव होऊन खाली गळू लागणारे काही किरण ह्या वेळींना घरच येऊन त्यांच्या आभयाने बंडगार व मऊ शास्त्रानंतरच ह्या लतांच्या मार्गेत, ज्याप्रमाणे ह्या सरस्वतीच्या कांडी प्रवेश करू शकतात, त्याप्रमाणे यादकांची गुलामगिरी पतकरणारे तेवढे पांढवसेनेतून पुन्हा आमच्या खीराच्यात टिकाव घेऊ शकतील. त्या अर्जुनाला असा उलट निरोप कळवा की, ह्या प्रसिद्धेचा गुलाम होण्याची जर तुम्ही इच्छा असेल, तर लढाई न करतां हें शिष्टाईचें काम पुढे चालू दे. — वरून यकीलसाहेब शिकारीकरितां जंगलांत प्रवेश करूं. शिकारीत माझे सामर्थ्य पहाईत्यावर माझा निरोप अर्जुनाला लुकासेषार कळवावला तुम्हांला ठीक पसेल. [जातात]

प्रवेश दुसरा.

खंड - जंगल.

[पशुपती आणि वनराज प्रवेश करितात.]

पशु० :- कर्जून करदया वनराज.

वन० :- दर्शन पसती. — लईम्बाड, लईम्बाड. — मितर गधसका म्हनव्यानी अकशी आनंद होतुया. लईम्बाड, लईम्बाड. (एकमेकांना कडकडून भेटतात.) कावरे पसती, जंगलामेची कशापार आकास म्हन !

पशु० :- वनराज कशापार आस्वाती !

वन० :- मी कशापार आलो म्हनून काय म्हणेत ! हो वनराज

नमस्का ! मी वनांतच राहिल्या. तया वनराज वनांत कक्षापायी वचला
हाय, मनुन हचारनारा तूं पसू नमस्का !

पशु०:—हय, हय, मी पसू हाय, आन तुमी जंगली हैस.

वन०:—होम मी जंगली हय. मग हचारतुया हो पसूचा राखा
स्वेतकेतुमहाराजांचा शिकारखाना सोडूनस्थान हात कक्षापार आला !

पशु०:—मीही अस हचारतुया, स्वेतकेतुमहाराजांचा शिकारी जंगला-
पसूचा हो वनराज सरकारच नाम सोडूनस्थानी हात कक्षापायी आला.

वन०:—तूं पसू हैस, आतुमुळा हैस, सरळ जाव न्हार्द येनार. तया
जवळ करूं या, तूं हात कक्षापार आलास ये मी खेरतो, आन मी हात
कक्षापायी आलों ते तूं खेर—उमगल ! न्हार्द, न्हार्द मी तुला काया खेर !—
खेर !—आं—जे बग, ते बग, त्या आवाक्या पायी तूं हात आला
हैस म्हयना ! [बुद्धिमती, वाग्यनी व करालमाया येतात.]

करा०:—बल ■ पुर, माझ्या माग येळें नग, सटवी.

पशु०:—आतां वनराजाचं ईशित खेरळें—लईभ्येल—लईभ्येल त्या
फटाकल्या पोरीच्या पायी वनराज वनांत सरगार विंगत घालतुया अनु !—
करालमाये—ए करालमाये, इकड ये इकड.—हो वनराज मला कसे
मनतुया तुला इस्काच्या नादानं मी हत आलुया. (वनराजास) अर
ही आमची घरधनीन नमस्का ! घरधनीचा इस्क कोनो करताया का !
इस्क करता लमाविगर हुकरी जाया लस्यतीया.—वनराज आपलें हीं
विंगित खर म्हयना !

वाग्य०:—काम मेळे हे पुरुष वागट ! आम्ही असा जंगलवनांत
झांज्या मागें लावून जर आलों नसतो, तर झांजी तरी आमची अशी
वहा कां आरंभिली असती—गळे बुद्धिमती, खीराज्यांतून बळूत जाऊन पुन्हा
पुनराज्यांत जावें, असें काहीं मला आतां वाटत नाहीं. पुनराज्यांतले
क्याळे पुरुष जर असे हंगावे आधि वागट असतील, तर तेवें जाऊन
करावचे तरी काय !

बुद्धि०:—असा माग करत नांम हो, अशी वाई करूं नकोस. पुरुष-

सज्जत येस्वावर तुला कधी वस्त पावेंसे वाटणारच नाही.—कराळमाये, तूं आपल्या घरघण्याला सांगून हें क्षीराच्यांतून आमची घुटका करीव.

करा०:—तरी म्हटलं, आमच घरघणी माझ्या माग लागूनरवानी काई निर्गोषिणी पावत कशापायी इस्तरीराज्यांत आले ! हिला पळवून म्यायची होती नन्धका !

बुद्धि०:—तसें नव्हे कराळमाये.—हं पहा—

करा०:—चल हो दूर. लई लघळपणा करूं नम.—सटण्यांतो, माझ्या बराच ठंढ्यांत पाऊल ठरी ठेवा, अकशी तिझ्या बकनस्यानी लघण्या नांवांत धिंड काटीन. इस्तरीराज, इस्तरीराज, कसलं आला इस्तरीराज ! हात इस्तरीराज्यांत बायबं, नटपस कराया शिकावंचे,—ग्याड ग्याड बोलाया ठाय झालया सटण्यांना,—आज माझ्यासारख्या आयाकामांच्या दादस्यांना बरांतून काहेर काढापच ! आज घरघणी आली बोला ! कशापायी इस्तरीराज्यांत आला ! मी इस्तरीराज्यांत आलं, हात बाये कोनची न्हार्ह, मग माझी पाळर राखूनरवानी कशापाई आला म्हय ! मी घुसरा म्होतुर्या दादळा करीन म्हनूनरवानी आला म्हय ?—इस्तरीराज्यांत पुक कुनीची न्हार्ह. मग कशापायी आला ?—या अक्कलेच्या पायी आला व्हरना ! कश म्हनस्यात, कराळमायेच्या हाडाचा खूर होईल, म्हनूनरवाम बिजलीसारखा उतरलों आज घरघननीला सोन्याच्या मीस्यावानी झेलून वरली ! आ लोन्वीच्या गोळ्यावर गिघाडणी नजर म्हरती न्दषका !

बल०:—आ पसनी, मी बरोबर हेरलं व्हरना ! इचीमन इस्काळा अलीच नांमो आया लागती.

पशु०:—आ राव, अला इस्किस्क करतारा हो अली नव्हे.

करा०:—मग हात माझ्या माग लागूनरवानी कशापायी आला !

पशु०:—वरड, वरड, जोरजोरानं वरड. तूं कितीची वरडलीत म्हनूनरवानी मी इस्क योडाच करतया !—अग आमच्या शेजारच्या शेकनाची बाबकु बुद्धिमती नन्धका !—जातां ह्या ओळखक !—ह्या

वेकनस्थानी तिस्र कमुव प्याडि ठेगदावा लागत हावती.—अस्ता कस वळकवत !

करा०:—पन ही कुसरी अवदला हावना ? ए सद्ये, तूं कसपाची आलीत ? पुढसराज्यांत तुका कुनी दादला असम्य तर त्येच नांव प्ये ! आमच्या घरकण्याला कितवून न्यायला न्हार्हें येऊं येनार सांगतया, सटवी.

वाग्म०:—मी मेच्या पुढसांचीं कसच जावापची नाहीं. माझा माऊ आहे पुढसराज्यांत त्याला भेटायला वेते आहे हो.

करा०:—आइकसका, सटवी कस भनवीया, हिला दादलाविदला कोनवी न्हार्हें आन दादला करनारची न्हार्हें.—क्या तूं हातच इस्तीराज्यांत बस. भिनदादल्याच्या भाषा पुढसराज्यांत मांडवळ इती; आन त्या बाजारकसध्यांनीं समजा पुढसांणी किड लावलीवा.—बस हातच बस. सटवी छकुडी !

वाग्म०:—गडे बुद्धिस्ती, माझी अशी पट्टा^२ करण्याकरतां तूं भला येथे वेकन आलीस होय ?—माहीं लेटर आडलें आहे, पुढसराज्यांत बायला. महाराणीसाहेबांची छावणी सोडून आपण कांहीं अजून फार दूर भाळों नाहीं. मी अशी परत जातें, आमी महाराणीसाहेबांना बंदी देतें की, हे दोन मेले घडिगण पुढस झीराज्यांत शिरले आहेत आणि बायकांना नास देताहेत. आपल्या झीराज्याच्या, सेन्यानें सगळें जंगल वेदले आहे, जातून हे मेले जिवंत बाहेर कसे बडतात, तें पहातें.

बुद्धि०:—यांबरो वाग्मती.—आहमुज्याचीं गांठ पडकी म्हाजे पोडे वेवेवांकडे बोळवूं होवून प्यावें लागतें !

करा०:—परकनस्थानी एक पाऊळ तदी डाक सद्ये, पुढसराज्यांतल्या आवांचा तडाळा तुझ्या शिंज्यांना दावतें.

वन०:—कराकमाये, तूं आपल्या घरकण्याली वेकनस्थानी जा.—ए बापांनो, हकड या, हकड बघा. तुम्हाली पुढसराज्यांत जावच हाव बव ! मी कोन डाव हाव ! जेव्हापुढसराज्यांच्या मिळारीकंगसप्या मी वन-

राज हाच. ह्या पुढसरत्नांतल्या सगळ्या अंगळांत पांडवाचें सैम्य शिक्कर कसं लागलें हाय नव्हे का ? तवा समद बाप, तिह इस्तरी राख्यांत धिरत्याल, भान लेण्या सागं जगूनस्वानी पांडवाचें रणी, महारणीवी हात वेत्तास अशी श्येतकेतुमहाराजांनी भीती पडली हाय. तवा श्येतकेतु-महाराजांची सधारी ह्या पहाडाच्या पल्याड छवणी देऊनपयानी बसली हाय नव्हे का ? आज पर्मिल्लरानीच्या शिकारीचें कसं चाललें हाय, पांडवांच्या सेनेची हाणमार खली काय, संसदी खबर गुपीत गुपीत काडून ये म्हणूनस्वानी महाराजांचा हुकूम लागला. तवा म्हणट्या पर्मिल्लरानीची नीट खबर दिलीत, तर आईसाब, मासाब, रानीसाब, जसं तुम्हांची बोळमस्वानी खई खुस केल्ल पुढसरत्नांत घेऊन जाईन.

बागम०:—असें अदबीनें आसण्याची बोळकाय, अदबीनें बायलां, तर आमी येऊं तुझ्याबरोबर.

बुद्धि०:—माणि प्रमिलारणीची सगळी बातमी तुका लागूं.

करा०:—पसली, चल आपण जाऊं, खईयेस झाल्या, खईयेस झाल्या. ह्या विनवाटल्यांच्या आवांची घोरपड बनरावाच्या गळ्यांत पडली खईयेस झाले. चळ भ्येगी भ्येगी, संसदीच जर सुत जमल न्हाई, तर ती आवा महारानीसाबापाची जाऊन पोच तरेक आन गुला माला कडेकोट होईल. चळ, चळ.

[करालमाया व पशुपती जातात.]

बन०:—आईसाब,—आमचें रानीसाब,—

बागम०:—मला खरे मेळ्या तुही राणी म्हणतोस ? कोणी पुढवानें मला आपली राणी म्हणतां कामा नये. मला 'आईसाब' म्हणूं हाक भार.

बन०:—रानीसाब साख्याबिगार आईसाब कसं जाल्लो होतया ?

बागम०:—तुसते आईसाबेच म्हण.—ह्या हेगाळ्या आदबीनें बोळकाय येत नाही.—पुढच जर मेळे आसण्याची आदबीनें वागळे असते, तर आमी खीराळ्य कशासा स्थापलें आलें !

बन०:—आईसाब आईसाब, ह्या जेज्यांमदी कोणत्या मारु पर्मिल्ल-

राजी शिकार लेखकाली लो बला दावा; मग मी मी तुमाकडी पुढल-
शब्दांत घेऊनइतानी जाईन.

बुद्धि :-—चल, अता माझ्या मागून ने, म्हणजे आपण महाराजी-
साहेबांच्या कानणीकळ जाऊ.

[जातात.]

प्रवेश तिसरा.

स्थळ—जंगल, सरस्वती नदीचा किनारा.

[रूपमाया व पुष्पचन्दा प्रवेश करितात.]

पुष्प :-—मिसे, हा चमत्कार पाहिलस का ? आम्ही इतक्याजबळ
आलों, तरी संघपणाने रवेम करवयाचे आपले काम सोडून ह्या इर-
बांनी जगाप पळ काढला नाही ! रूपमाये, माझे हें धनुष्य पाहिल्या-
बरोबर जंगलांतले कोणतेही आपद माझ्या बाणांच्या उभ्यांत मघेतांना
भीतीने घरघर कापल्यावांचून रहात नाही असा ह्या धनुष्याचा महिमा
आहे.—हा झुजांनो, तुम्ही मला भीत नाही ! माझ्या बाणांना भीत नाही !
उलट माझ्याकडे प्रसन्न मुद्रेने पहातां ! माझ्या धनुष्याने आपला स्वभाव
सोडला, माझ्या बाणांनी आपला स्वभाव सोडला, शिकारीकरितो झुलस
पावणाऱ्या पुष्पचन्दाच्या ह्या बाणांनीही आपला स्वभाव सोडला !—
मिसे, असे परतंज तुला कोणी केले ! रूपमाये, वज्राहुन कठोर मणून
समजल्या गेलेल्या पुष्पचन्दाच्या कुडकुडवाही मृदु कडून सोडल्याचा
प्रभाव कोणाच्या सांग पाहू !

रूप :-—महाराज, मी काय सांगूं ?—तुम्ही मी ह्याच रानांत शिका-
रीला येत असे. त्या वेळीं मासी शिकार या ह्मणाच्या आठ लपलेली
पुष्पचन्दांनी माझा अपमान केलातें वाडून बांना सोडून स्फुट्या

करिता मी त्यांच्यावर काण लोदीत खडे. माझ्या बाणांनीं हावून एकाजून हे वृक्ष पूर्वी जेव्हां माझ्यावर कुल्लें गाळीत, तेव्हां कायकराही लगट कर. ज्याचा हा मेढ्याचा पीकडेप्या पाहून आता मानभंग लागलें मला वाटे; मी कुसुमरेणूंना शिटकारून देत असे. पण आता ह्या वृक्षांनीं मळवर कुसुमरेणु गाळावेत असें मला का वाटतें ?—या वृक्षांनो, आमच्या ह्या प्रेमाच्या भेटीच्या वेळीं सुरांची व कोमल फुलांच्या मंचासता आमच्या मस्तकांवर टाकून, आमचें पुढलें आवुध्य आनंदांत जावें, मला आम्हांला आधीर्वाद कां देत नाहीं ? (फुलें भंगकर पडतात.) काय चमत्कार हा ! पूर्वी माझ्या बाणांच्या तडाक्यानें इतका मोठा पुष्पवर्षाव होत नसे. — या वृक्षांनो, मीं तुमचीं प्रेमानें अजेंवें केलीं म्हणून का तुम्ही इतके लूभ शाळांत !—महाराज, ज्या वृक्षांना पूर्वी मी बाणांनीं ताडून करित असे, त्याच वृक्षांची आतां अजेंवें करण्याइतका माझा गर्व—माझा अहंकार—माझा मान नाहींत शास्त्र ! हा कोणाचा प्रभाव बरें ! स्त्रीराज्यांतका माझा स्वभाव मी विलक्षण जावें इतकें परतंत्र मला कोणी बरें केले ?

पुष्प० :—प्रेमानें, गोड प्रेमानें.—ह्या प्रेमाच्या ठिकाणीं पुष्पांनीं सर्वस्व पार नाहींतें होतें.

रूप० :—आणि बायकांचा गर्व विलयाला जातों.

पुष्प० :—लाहके रूपमाये, हिमाचलांतल्या ह्या सरस्वतीच्या तीरा-बरील ही अपूर्व वनशीला स्त्रीपुष्पांच्या प्रेमाच्या क्रीडेकरितां परमेश्वरानें उत्पन्न केली आहे, असें मला वाटतें. हा आकाशांतला प्रस्तर सूर्य वृक्षांच्या येड म दाट छायेनें पृथ्वीवर जर कोणच्या खळीं चंद्राप्रमाणें कोमल व प्रेमसर्वक होत असेल, आणि चंद्रप्रमेत्वारच्या शीतल जखेडांत दिवसां विलसत करम्याचें जर पृथ्वीवर कोणतें स्थान असेल, तर तें हेंच होव. देवादिकांची प्राच्यात विलासभूमि हीच आहे.—रूपमाये, योग्यांचा योगी, तपस्यांच्या तपस्वी, शास्त्रांचा शानी, वृद्धांतकांजक, विरक्तांतला विरक्त तो त्रिशूलपाणि घोंकर ह्या ठिकाणीं जेव्हां आपल्या अर्वांगीवर इतून तप-अर्थकरतां प्रसन्न झाला, तेव्हां हिमाचलांतल्या ह्या विलासभूमीचा पगडा

स्वाम्या मनावर बसला; आणि दिव्य देहंत जीसंगला राणी होण्याची त्या ज्ञानशीलास काय वाटल्यामुळे पद्या देह या ठिकाणी त्याने जावण केला. शंकराची जर अशी स्थिति होती तर मुझ्या सहवासात या ठिकाणी मी प्रेमांत होऊ नको तर काय होऊ ?

[बसत घुटतो, छाटा उचळतात, हरणे उठून निघून जातात.]

रूप०:—महाराज, ■ काय चमत्कार ! हे दृष्ट शोचता सोडून जोसनें हवें लागले, चरस्वतोष्मा पाण्याच्या छाटा जोरानें उचळूं लागल्या आणि ही हरिणबालकें एकाएकी उठून पार निघून गेली ! महाराज, काय बरे कारण !

पुष्प०:—सर्व लुहीला कक्षांत ठेवण्याचें कामधर्म्य प्रेमाच्या अंगी आहे; मग ही सभोवतणची सुद्धि मुझ्या व माझ्या प्रेमाच्या वेळी अशी कवळावी कां !—हं करोबर आहे.—रूपमाये, कांज दूरवर तो चमत्कार पहा. शिकारीचा आवेध अंगी पडल्यामुळे आपल्या तेंबानें द्यांछाही लावविचारी प्रमिला हरसंचान करित इकडेच येते आहे, आणि बकील म्हणून आलेला अर्जुन प्रमिलेच्या रूपाचें कौतुक करित तिच्या मागून देत आहे.—रूपमाये, आपण त्याच्या दडीत पडतां कामा नये, बळ आपण एकत्र बाजूला जाऊं.

रूप०:—ज्या वा भूमीनें शंकराच्याही मनाला प्रेमानंदाचा आस्वाद प्यावला भाग पाडलें, ती ही देवात्मिकांची प्रभवत शिवालभूमी प्रमिलेच्या ममांत अर्जुनसहोदरांचे विषयी प्रेम उत्पन्न करो.

[रूपमाया व पुष्पकन्दा जातात, बाघाच्या मार्गे लंगालेखी

प्रमिला व अर्जुन प्रवेश करतत.]

प्रमि०:—माझी साणांणी पर्या न करणारा बाघ मी आजपर्यंत पाहिला नव्हता !—ज्या वाटें ही जर बाघीच असती, तर एवढांना मजकूर दुःखांतून मुक्तच झाली असती. पुरुषांची जातच विषय आणि मुरदाह !—बकीलसहोब, या बाघाची नेहळी काय अपूर्व शोभा दिसते आहे ! जेव्हा पडकून माझ्या आणि लोकांनी पाहणारे त्याचे इंगळासारखे

एक डोळे एकदम माझ्या भंगार कर वाळवला त्याच्या क्रूर आणि दुष्मत्त शरीराची उठावणी करतात न करतात ती त्याची चिडलेली नजर बाहेर आलेल्या जिमेंत वतून वसलेल्या बाणाकडे वळते, आणि मग भांडावून वाऊन ॥ शूर वाप माझ्यापुढे लाजेनें मान / खाडीं पाहू कागती !—वकीलसाहेब, माझ्या बाहुबलाच्या प्रभाषानें पुरुषजातीचे डोळे विपवून सोडून पांडवांना माझ्यापुढे लाजेनें मणी खाडीं मान घालावयाला लावीन, कसा मक्का निरोप तुमच्या अर्जुनाला वाऊन कळवा.

अर्जुन :- महाराणीसाहेब, आपल्या करामतीचें वर्णन मी काय करूं !—जा बाबा, भव्य तूं जगांत भव्य, म्हणून असल्या सुंदर हातांनीं सोडलेल्या बाणांचा स्पर्श तुझ्या शरीराला होत आहे. —सरकार, मक्का नाही वाटत आपल्याकडे हा रंगानें आणि स्नेहानें पाहत आहे !

प्रति :-—पहा, कसा माझ्याकडे डोळे फाडफाडून ठक लावून पाहतो आहे, आणि माझी व त्याची दहादहा हाडी, कीं त्यानें खाडीं पमिलेंच. —बापाच्याही नजरेला मग्न करून बापाकडे वळविण्याकें सामर्थ्य खोराक्यांतल्या बायकांच्या अंगी आहे, हें पाहून तुम्हाला आश्चर्य वाटत नाही का !—जा, बाबा, जा. सेवटचा राग सोडून तुला जीव-भ्यास अशी माझी इच्छा नाही. —पण यांच हा पाप सोडून तुझ्या जिमेंत वतलेला पहिला बाण मक्का काढून टाकू दे. (तसें करतें.) काय, तुझ्या जिमेंत वतलेला बाण मी काढून टाकल्यामुळे, तुझ्या भववैतका सर्व कुरवणांसार नाहीला लागला ! जा, आपल्या गुरेकडे खुशाल जा. बातांना हीन जिवरेनें माझ्याकडे पाहू नकोत. —अरे तूं जातीचा पुरुष, बापाच्या कुळांत तुला जन्म, आणि अशा पौंचट आणि नेमळ्या नजरेनें माझ्याकडे पाहतोस !—जा, हो चालता. —वकीलसाहेब, मी पुरुषांचा पक्का द्वेष करितों, तरी सेवटपट लावलेल्या ह्या बापाकडे माझ्यानें पाहवत नाही. मक्का जिवंत खाऊं कां गिळूं अशा भाषनेनें माझ्याकडे क्रूर नजरेनें पाहिलेला बाप मक्का जसा भावजतो—पहा, पहा, जातां जातां लीन होऊं लागीं दृष्टि त्यानें कधी केवळी !—वकीलसाहेब, तुम्ही पाहिलें ना

अर्जुनः—नाहीं, महाराणीसाहेब, मी त्या बापाकडे पाहिलेच नाही.

प्रमिः—कां ? ती तर पाहण्यासारखी मजा होती.

अर्जुनः—पण त्या मजेतून अधिक सुंदर आणि मोहक अशी झोभा मी पाहत होती !

प्रमिः—अशी कोणची ती झोभा ?

अर्जुनः—महाराणीसाहेब, वनुष्य बांकवून त्या बापावर आपण बाण सोडीत असतांना आपल्या भुंकुटीच्या वनुष्यातून निरगळ्याच बाण आपण माझ्यावर सोडला. आकला तो बाण बापाच्या जिभेत रुतून बसून त्याने त्याला जसे बापाळ केले, त्याप्रमाणे आपल्या नेत्रांतला बापाही माझ्या हृदयांत धर करून बसून त्याने मला बापाळ केले. आपण 'दबातु अंतः-करणाने' त्या बापाच्या जिभेत रुतून बसलेला बाण काढून टाकण्याकरतां वनुष्यावर ॥ पुसरा बाण चढवू लागला; तेव्हां माझ्या हृदयांत बसलेला बाण आपण प्रेमात्रे दृष्टीने काढून टाकाल, म्हणून आपल्या भुंकुटीकडे मी मोठ्या आशेने पाहत होतो. ती भुंकुटी वर चढली, तें वनुष्य सज्ज झाले, आणि आपल्या दृष्टीला माहीत दृष्टि मिळाली. त्या वेळी बापाच्या जिभेतला तेवढा बाण बाहेर पडला, पण माझ्या हृदयांत धुसलेला बाण अधिक अधिक खोल जाऊन मी पुरा धावाळ झालो; आणि बापाची स्थिति काय झाली हे पाहण्याचें मला सामर्थ्यच राहिले नाही.

प्रमिः—सौमच्या, मी आरण्यांत 'एकटी आहे' असे पाहून असा लघळपणा करतोस का ? प्रमिलेच्या दृष्टीला दृष्टि मिळविल्याची सौम्यता कोणाची अर्जुन शकतो समीत आहे ?

अर्जुनः—अनुरागाच्या नेत्राचा संगम प्रीतीच्या दृष्टीची होत असतो.

प्रमिः—बापवर झिगलेची नजर वनुष्येवर महारथांच्याच डोक्यांची मिळत असते, आणि ती तरी केव्हां !

अर्जुनः—केव्हां !

प्रमिः—खटारला सज्ज झाल्यामुळे माझ्यापुढे ठाकलेल्या अतिरथांचे अणू मी मज्जनामधे तोडून घेतो. माझे बाण त्यांच्या कडीला धडकतात.

तुंजर, जेव्हा अतिरिची विस्मयानें माहत्याकडे पाहतात, तेव्हा त्यांच्याकडे तिरस्कारानें पाहण्याची मी वेव्हारानी करतें. त्या वेळीं माहत्या वृक्षरुपेक प्रुभता व अतिरिच्यांचा विस्मय यांचा संगम केव्हां केव्हां होत असतो !— तुम्हा माहत्याकडे टक लावून पहाण्याचें अठेक, तर तो काय होला त्या ठिकाणी जाऊन उभा रहा.—जा, तेथे उभा रहा.—जा, असा तेथेंच रहा.—जा माहत्या कायमाधून आसलें प्रथम रक्षण कर, आणि प्रमंतर माहत्याकडे पहाण्याचें धाडस कर.—वे, तूं आपलें धनुष्य वे.—काय धनुष्य वेत नाहीस ! धुस्य असून ध्याकात ! अरे, तो धनुष्या कमाळा आलेला नाच कोटीतला याव तुझ्यापेक्षां धतपटीनें करा.—धुस्य असून असें ध्यावेंक ! विष्कार असो तुझ्या पुरुषत्वाला ! असा ध्याकामें प्रमिषेच्या नजरेचीं नजर मिळवण्याचें सज्ज करावें इ !

अर्जुनः—प्रमिषे, मी ध्यावें नाहीं.—हा विस्मयित तुझ्या सौंदर्याची कीला पहावी म्हणून धाप किया सद्गर्ग कर्वाच वरोवर न केतां मी तुझ्या भाग्येमास आलों. तुझ्या चेहऱ्याकडे टक लावून पाहत राखें एवढेंच का विस्मयित माहत्याकडे काम आहे.—मी निःशस्त्र असलों तरी मनांत जीका वेळ नकोस.—तुझ्या हातांतल्या धनुष्यापासून बाणांचा वर्षाव माहत्या कातीवर एकसारक्या होऊं दे; आणि बाणांचा असा वर्षाव माहत्या वृक्ष-स्थळावर होत असतांना, तुझ्या चेहऱ्याच्या सौंदर्याची लुट करण्याचें काम एक क्षणभर कर माहत्या हाचोड्यांनीं सोडलें तर मग तूं मला मित्रा म्हण, मला व्याड म्हण, पुरुषमातीला कसेक लागितां म्हण.—माहत्या प्रेमाची तूं परीक्षाच पहा.—हा असा मी वेवें उभा राखून प्रेमानें तुझ्याकडे एकसारक्या पाहत राहणार. कुतल्या दणसकारानें हा मनांतल्या सर्व हिंस पळतां ध्यावडाला कायल्यान्या तुझ्या हातांतल्या धाड्यांच्या खंणीं तुझ्यावरील ही माहती दृष्टि किरियिण्याचें सामर्थ्य असेक तर त्याचा उपयोग करून पहा !

प्रमिः—निःशस्त्र पुरुषावर शस्त्र उगारवारी कीं क्षीराक्षतां सांप-
वाण्याची नाहीं. तुमच्या हातांत धनुष्य नाहीं तर मीही आपलें धनुष्य तुमच्यापुढें ठेवून देतें. रहा तुम्ही तेथेच राह्या.—कोणी राखे. कींतीति

मेहनत दुतरे बहुत कामस्यास मिळून आपण सुखाचा सुखात करीपर्यंत
सुमण्यासारख्या नितळसांनी असे एक काळ पाहिले तरी खीराच्यातल्या
बाबकांनी मने चंचल होत नाहीत, हे मी तुमच्या अनुमत्या आणून
देते. —पुरुषांचा निर्भयपणा धनुष्यबाणांनी ताळवावर आणावा लागतो,
किंवा निर्भयता करून पुरुषांचे मत खटू आणि फजीत करून त्यांना
शुद्धीवर आवाध लागते. —कायरे ए मूर्ख, तुझ्या पोटांत कोणत्या प्रेमाचे
विष भरले आहे ते ओक पाहू. आ हिमाचलाप्रमाणे थंड, निश्चल, व
निर्विकार तुझ्यापुढे अशी उभी राहून मी तुला फजीत करते.

[पुरुषांत " सावध असा, सर्व धिकारी हो, सावध असा; आपला नवरा
बापाक सांठेला पाहून जवताळलेली ही बाणीण, दहापांच खीतैनि-

कांना तुलापत करून, सर्वांवर अवचित् छत्रप पोतीत आहे,

सावध असा, सावध असा. "]

प्रमि०:—अहो बकीकसहिद, तेथून दूर व्हा, हकडे या. ती पहा
बाणीण आपल्याच बाजूला उरून मारीत येत आहे. तुम्ही जरा दूर व्हा.
धनुष्यबाण हाती घेऊन मी तुमचे रक्षण—हां माझ्या धनुष्यावर पाव
ठेऊ नका. आ बाणिणीपासून रक्षण करण्याकरता—(अर्जुन प्रमिलेचे
धनुष्य पायासाठी तुडविली.) मेस्वा, धनुष्यावरचा पाव काढ. —धनुष्यावर
बाण चढवून बाणिणीला मी प्रथम मारते, मग माझे धनुष्य पायासाठी
तुडवून माझ अंघ्रिमान केस्याचडल—

अर्जु०:—प्रमिले, तुम्ही हे धनुष्य मी असे पायासाठी तुडवितो.

प्रमि०:—आ धनुष्यावरचा पाव काढ; त्या बाणिणीपासून मला
तुम्ही प्रथम रक्षण कर दे. —ती पहा—ती जवळ येत चालली.

अर्जु०:—बाणिणीपासून आपले रक्षण करून घ्यायला प्रमिले,
धनुष्यबाण कसाला ?—एक बाणीण येवो, हजारी बाणिणी येवोत, किंवा
अत्यंत कडांतकाळ असल्यांतून एकदम माझ्या मस्तकावर पडो, प्रमिले,
मी अंतर्पर्यंत माझ्या दृष्टीतून जाईल, तंतपर्यंत ही बाणी दृष्टि तुझ्या
पेठ्यावरून हलक्याची जाईल.

प्रमि०:—मी तुझ्याला असे वाजूला लावून घेऊन येऊन—

[घनुष्यावरून अर्जुनाला वाजूला टाकून घ्याते.]

अर्जु०:—प्रमिले, मी तुझ्या घनुष्यावर पांय देऊन उभा राहिलों असतां मला वाजूला सारण्याचें सामर्थ्य तुझ्या अंगी नाही. तुझे दोनही हात असे पकडून तुला माझ्या ह्या प्रेमाच्या दृष्टीपुढे अशी उभी करतो.

[हात धरून उभी करतो.]

प्रमि०:—माझे हात सोडा. त्या वाचिणीपासून तुमचें रक्षण करावयाला मला—

अर्जु०:—वाचिणीपासून रक्षण करावयाला तुझ्या हाताची किंवा ह्या घनुष्याची जकरी नाही. प्रमि० घनुष्य असे पायांखाली तुडवून—हें पहा—तुझ्या घनुष्याचे दोन तुकडे झाले.

प्रमि०:—अहो वाचीण माप टाकणार आतां—

अर्जु०:—ह्या मनःस्थितीतलीं स्त्रीसंख्यांच्या ह्या सिंघिणीला अशी लीलेनं धरून लावून ठेविली आहे ते माझे हस्त त्या वाचिणीला भिदात काय ! [वाचीण अर्जुनावर उडी टाकते. एका हातानें तिच्या गळ्यावरून घुसून त्या हातानें तिचे पंथे पकडून प्रमिलेकडे पाहत अर्जुन उभा राहतो.]

प्रमि०:—(स्वगत) काय बिलक्षण यांचें धैर्य, केवढी ही अपूर्व शक्ति, आणि अशा स्थितीत देखील माझ्याकडे प्रेमानें पाहत आहेत !—ह्यांच्याकडेच एकसारखे पहावेंसें मला कां वाटूं लागलें ?

अर्जु०:—प्रमिले, तुझ्या वाणांनीं तो बाध घायाळ झाला, पण जिवंत निवडून गेला; माझ्या मनगटाच्या धाडींनून निवडून माझ्याची ह्या वाचिणीची प्राज्ञा नाही.—मूर्ख बरे, प्रमिलेनं जर प्रेमाच्या नजरेच्या ह्या-न्यानें तुला जिवंत सोडावचा हुकूम मला केला—प्रमिला माझ्याकडे वेस्मयानें व प्रेमानें पाहत आहे, जा बरे, तूं आलीस त्या पावलीं परत जा. स्त्रीजातीची आहेच; तुला सर्व क्रूरपणा माफ आहेच. [वाचीण जाते.]

प्रमि०:—(स्वगत) त्या मनगटाच्या धाडी पुन्हा करावा असें मला कां बरें वाटतें ? प्रमिले, बारंवार चौक्यांनीं तुला पाहत राहूं नकोत.—

प्रश्न—आन्ध्रप्रदेश में एक सागरे पहाड़ोंसे मला का काटें लायें !

(३. ६६)

माझा माईकार, माझा गर्व, नाहीला होत चालला का ! नको, प्रमिले तूं त्यांच्याकडे पाहूं नकोस.

अर्जुनः—प्रमिले तुझ्या अनुष्यापेक्षां माझ्या मनगटांत जरी अधिक क्षाफि असली तरी तुझ्या भिवयांच्या अनुष्याचा प्रताप माझ्या मनगटाच्या शक्तीहून अधिक आहे.—तुझ्या अनुष्याचे मी दोन तुकडे जरी केले तरी तुझ्या नेत्रांतल्या बाणांनी मी तुझा वंदा गुलाम झालें आहे.

प्रमिः—(स्वगत) हे काव भल्ले भल्ले विचार या वेळी माझ्या मनांत एकाएकी उद्भवू लागले । अगवार्ह हे माझ्याकडे पहात जवळ येत चालले ! प्रमिले, येथून तूं पाय काढ नाही तर—हे स्वतः अर्जुनमहाराज तर नसतील ना ! मी पांढवांचा वकील आहे, असें त्यांनी माझी परीक्षा पाहण्याकरता सांगितलें नसेल ना ?—चाललें मन फार बद्दलत चाललें ।—नकोत हे विचार.—हे जवळ असल्यावर चलविचल होऊन मनाला नाही शांति मिळवची.—झांची टाळाटाळी करून मला गुरुमहाराज सत्यवाचा-माईचे पाव गाडले पाहिजेत.—ससेन करणार; झांचें दर्शनच नको.

[जाते.]

अर्जुनः—अरे ही एकाएकी निघून गेली ! ही शिकार माझ्या हातीं लागणार असें चिन्हा दिवू लागलें आहे. तिच्या चेहऱ्यावर आतां निराळे विकार खेळू लागले आहेत. त्या बाबिणीला मी तशी जाऊं दिली, पण बीराज्याच्या ह्या सिंहािणीची शिकार केल्यापांचून हा अर्जुन राहणार नाही.

[जातो, पबदा पबतो.]

अंक चवथा.

प्रवेश पहिला.

—❀❀❀—

मैत्रे०:—(स्वगत) ह्या दिव्जिजायांत झालेल्या माझ्या अश्रुतिडेवा बचपा कीराण्यांत काढायला सांपडेल, ह्या मागेने मी कीराण्यांत माहीन; काही पराक्रम करून दाखवावा म्हणून हें धनुष्य मागून घेतलें; पण बाबा मला काही उपयोग होत नाही. उलट माझ्या मानेवर हें एक जड ई मास झालें आहे. खुटीला धनुष्य जाडकावें, त्याप्रमाणें शिकारीत माझ्या गळ्यांत अर्जुनमहाराजांनी हें पुन्हा भडकवें आहे!—दुसरा एखादा मैत्रेय असता, तर बा धनुष्याच्या भारालाकी फिरवून जाऊन रावणाप्रमाणें उताऱ्या पडून रक्त ओवून मेळा असता. पण मी पडलों वस्ताद, ह्या जंगलांत धनुष्याचें जुं आपल्या मानेवरचें शस्त्र नाही असें पाहून, ह्या फराळाची चौकी सोडून मी बाहेर कोठेंच गेलों नाही.—ह्या धनुष्याचा उपयोग करून शिकार करण्याचे नाही न लागता (गळ्यांतून धनुष्य काढून ठेवतो.) ह्या चौकीत वसून फराळाच्या कोडीत शिकार लाडकाकरण्यांची (फराळाचें खातो.) अशी शिकार करीत वेळ काढतो आहे.—अरे बा ! ही कोणाची खांदी ! समसमेली ह्यांनी बस करून घेतलें काढतें !

[मैत्रेय तलाच वसून राहतो, रुपमाया व पुष्पधन्या बोलत
बोलत चौकीव्यवळ घेतात.]

पुष्प०:—प्रिये रुपमाये, ह्या जंगलांत तज्या सड्यालांत आमचे हें दोन दिवस कसे निवून गेले याची मला भावना नाही !—खायला प्यायला छावणीकडे याकडी इच्छाही झाली नाही !

रूप०:—येमांत माणूस कुंगळे असले म्हणजे त्याची मूक हरफो, तहान नाहीची होते, आणि आपण जागे आहीत का निघली आहीत आनी देखील छुदि राह्य नाहीं.

पुष्प०:—प्रेमी आणि तपस्वी ह्यांमध्ये कस भेद आहे!—प्रेमाच्या माणसाच्या सहवासाकरितां प्रेमी कंदमूळावर किंवा निरुक्तनावर काहीने तितक्या दिवस गुजारा करतो.

रूप०:—तपस्व्याप्रमाणे नेहमी अंगलंतांवर सन्मार्था स्वच्छ सन्मा-
वर संतुष्ट होऊन योन योन निघतात प्रेमीसमजात कुठल्या करताने स्मरणही होत नाहीं.

पुष्प०:—तपस्वाना पर्वकुटिका तरी लायते; पण आम्ही हे दिवस सरस्वतीच्या हांति व थंड ओघांत जलक्रीडा करणांत किंवा कतांच्या लावलीलाही वस्त्र प्रेमत्या सोडी गुणगुणण्यांत घालवले !

रूप०:—आणि मग प्रेमासिगनांत मग होऊन दुखाळाही कोडे आमच्या राती गेल्या याची आम्हांला आठवणही नाहीं !

पुष्प०:—इह देखतेचें ध्यान करीत असतांना तपस्वी व्याघ्रप्रमाणे लमीवारच्या जगाळा विसरून जातो, त्याप्रमाणे धिकारी प्रमित्यमहाराणी किंवा अर्जुनमहाराज ह्या सर्वांना आम्ही विसरून गेलें.—रूपमाये, दुष्ट-
सिवाच जगांत मला दुसरे काही दिसत नाही.

मैत्रे०:—पण मग सरकार दिहतातना!—मी तपस्वी आहे, प्रेमी नाहीं. प्रेम बांधले असतें, तपश्चर्या जोडली असले; एवढाच प्रेमी आणि तपस्वी ह्यांमध्ये भेद आहे, सरकार.

पुष्प०:—मिठा मैलेचा, तूं आज्ञात म्हणून बरे झालें, नाहींतर प्रेमाच्या पुढींन आम्ही जागेच झालीं नसलीं.

मैत्रे०:—असून तरी नीट जागे झालेंत का ! जसे महापद्म, मी माही गुभण्याकडे आलों, दुग्धीच माणसाकडे आलांत.

रूप०:—सर्वेच महापद्म, प्रमित्यमहाराणीला पुष्पिन्याकरितां बस लाव कोडे करी भरकत असतांना, कोठल्याच मोडीची छुदि न राह्य

आम्ही नेमके झा चौकीकडे आलों !—महाराणीसाहेबांची स्वारी इतक्यांत येथे थांबली नाहीना !

मैत्रे०:—आता येथे झीराण्यांतली एक देखील बार्ह फिरकाची नाही. मी त्याचा बंदोबस्त केला आहे.

पुष्प०:—कसा काय बंदोबस्त केला आहेत !

मैत्रे०:—झा चौकीतल्या फराळाच्या कोठीवर बुद्धिमती, बायली, बायांची योजना झाली होती. त्या पुरुषराज्यांत पळून गेल्या; आणि बायकांची फळी फोडण्याचे श्रेय पुष्पकम्हामहाराजांना न मिळतां एका मित्राला मिळालें !

पुष्प०:—गळ्यांत अनुष्य मजकूरून आपण कोणची कामगिरी बजावली, तें अगोदर सांगा.

मैत्रे०:—मी होय ! झा चौकीचे दार केले बंद, आम्ही नाक करून सरस्वतीच्या कांडी बसले स्नानसंध्या करित. मुकेंनें म्यामूळ झालेली बार्ह आली की, लायली धुडकपून; जा दोन बोबनें उत्तरेला महाराणीसाहेबांनीं तळ हासविला आहे, तेथे इचली कोठी गेली आहे. असें करून आतांपर्यंत पुरुषांशिवाय बायकांच्या पोटांत फराळाचा एक कणही जाऊं दिलेला नाही.—अशा रीतीनें झीराण्यांतल्या सगळ्या झी-सेनेला उपसमार घालून षठणीला आणून झीराज्य चिकण्याचें अर्जुन-महाराजांचें काम मी सोपें केले आहे, हे अनुष्य गळ्यांत मजकूरल्यापासून सेनापतीच्या मुक्त्या व डाकणेच मला आयोधाप सुखूं खगले झालेत, असें नाही तुमहांला वाटत !

रूप०:—राज्याच्या कैद्यांची जलसामुग्री छुटण्याकरितां स्नान करून पुढच्या पाठवितात; तसें झा जंगलामध्ये बायकांचा उपसमार करव्या-करितां झा मेच्या लादाडाची योजना हकून झाली होती वाटतें !

पुष्प०:—झीराज्य मोडण्याकरितां आम्ही झीराण्यांत आलों; इज्यांत एक उगविल्याकरितां तुम्ही सर्व बायका असें करा, पुरुषराज्य मोडण्याकरितां पुरुषराज्यांत म्हास, म्हासे लावें.—तैजेवा, ! आम्ही दोन

विचल एकसारले सिंघती मज्जे, रूपमायेका बकवा वाटल जलेक; तर आतां आपण सर्वजण या चौकीत विभांवि देऊं.

[रूपमाया, पुष्पपन्था, मेनेन चौकीत बसतात. प्रमिला प्रवेश करते.]

प्रमि०:—(स्वगत) तो खरोखर राजपुत्र असावा, असा मला का संशय येतो ?—मनाला जसे जाणवतें तसेच खरोखर आहे, असें भाव-विषयाची हातोटी आघोला चांगली सापते.—प्रमिले, तो राजपुत्र असला, तुम्हें अर्जुन असला, तरी तुला काय करावचें ? या प्रमिलेचें लग्न होणार नाणि क्षीराज्य सोडणार, असें ऐकल्यावर गुरुमहाराज सत्यभामाबाई मला बाप देणार नाहीं का ? माझ्याकरितां ज्या रूपमायेनें पुष्पकण्यासारक्या राज-पुत्राला शिडकारलें, त्या रूपमायेला मज्जेनाका बरून वीरपत्नीचीं सुलें भोगूं पाह्याच्या ह्या प्रमिलेनें कसें तोंड दाखवाचें ? आपले बाप, आपले भाऊ, आपले नवरे ह्या सर्व पुढ्यांना सोडून क्षीराज्य स्थापण्याच्या ईर्ष्येनें बुद्धिमती, बामप्तीसारक्या ज्या तरुण मुक्तींनी क्षीराज्याची सेवाप्याकरी पतकसून हातांत ठरवार धरली, त्या माझ्या सेनेतल्या हूर वीर बाबा, लढाचे सोडावे उप-भोगावला प्रमिला तयार झाली तर, कुठ शस्त्रेच्या बाधिणीप्रमाणें मला पकडून जावून स्थावार नाहीं का ? पण कुठ शस्त्रेच्या सर्व बाधिणींना सहज लीलेनें आवडून धरण्याचें सामर्थ्य तिकडच्या अंगत आहे ! (बुद्धिमती, बामप्ती व वनराज येतात.) ह्या कोण ! बुद्धिमती, बामप्ती !—क्षीराज्याधिकड तुम्हें प्रमिला बंद कडे लागली आहे, असें समार्थित पाहून सत्यमावाभाईनें मला बरप्याकरितां त्यांना वाढविलें नाहींना !—काय मी म्यालें ? बोरच्या पापामुळे मन जितकें मिथें होतें तितकें मिथें तुलाच्या कप्यानें होत नाहीं.—प्रमिले, तू क्षीराज्याची शीट महाराज्नी आहेस—पण झोप्या बरोबर पुढप कोण ! माझ्या राज्यांत मला न कळतां पुढ्यांचा प्रवेश !—बांडाळानो, अद्याप प्रमिलेचें लग्न लागलेलें नाहीं, अद्याप प्रमिला स्वतंत्र आहे.—ह्या मेला झोप्याची कथ बोलतो, तें वेधें साड्याच्या आड उभें राहून नीट ऐकलें पाहिजे. [जाड उभी राहते.]

बुद्धि०:—वनराज, ह्या चौकीच्या बळीकडे बसलाच गुहैत गुरुमहाराज

प्रमि०:—असं सटण्यांनो, भिक्कं बोळा आहां, आनि आंत कोणी नाहीं म्हणून मज्जं सांगत आहा का ! जसें दार फोडून—

[दार जोपनें डोळमते, मैत्रेय बाहेर येतो.]

मैत्रे०:—आंत कोणी नाहीं.

प्रमि०:—कोणी नाहीं तर तूरे कोण मेस्वा !

प्रमि०:—मी पुरुष आहे.—झीराज्यांत पुरुष म्हणजे असून नवून सारखेच, असले तरी नसल्यासारखेच, म्हणून आंत कोणी नाहीं, अशी सरकारला विनंति केली.

प्रमि०:—आणि तो छुगण्याचा पदर दिसतो आहे तो कोणाचा ! ए सटवे, चल ये अशी बाहेर.—मी तुला सांगतें आहे, प्रमिसामहाराणीचा मुका हुकूम आहे, माझ्या हुकुमाचा असा अपमान !—झा सटवीचें नाक कापून थिड काढली पाहिजे.

[रूपमाया व पुष्पधन्वा हातांत शस्त्र घालून बाहेर येतात. प्रमिला चकित होऊन उभी राहते. रूपमाया व पुष्पधन्वा तिच्या-
जवळ जातात. मैत्रेय पळून जातो.]

पुष्प०:—पांडवांच्या लष्कराचा सेनापति हा पुष्पधन्वा आपल्या अर्धांगीसह झीराज्याच्या प्रमिसामहाराणीसाहेबांना प्रणाम करीत आहे.

[रूपमाया व पुष्पधन्वा प्रणाम करतात.]

रूप०:—(प्रमिलेच्या पुढें गुडघे टेंकून) महाराजांसाहेब आपल्या नेचांतून खाली पडणारे हे अशु शुःखाचे नाहीतना ? आपल्या ह्या बाकट्या बहिणीचा अपराध पोटांत घालून, झीराज्याच्या उत्कर्षासंबंधानें नाहीं, तरी इतर गोष्टीसंबंधानें, माझ्याशीं प्रेमानें बागण्याइतकें सरकारचें अंतः-करण दबावू नाहीं का ?

प्रमि०:—रूपमाये, ऊठ, ऊठ.—तुजें कत्याण किंतू का काय करूं पंच मज्जा समजत नाहीं.—ऊठ, ऊठ.—माझ्या तोंडून शब्दच निघत नाहीं. माझ्या पायाखालची ही पृथ्वी हुमंगले आहेसं मला घाटतें, आणि सर्व-
वारची ही जड सृष्टि विरपळून ह्या आकाशांत मिसळून जाते आहेसं

ममि—ममपा हातून अविचार होईल.—मा—मला कोही वेळ एकटिलाच त्या सधे गोष्टीचा विचार करू दे. (पृ. ७७)

मला विसर्ते !—रूपमाये, लहानपणी तू आणि मी एकेजागी खेळली, सत्यमायामाईपक्षां लड्याळपणानें नानाप्रकारच्या विषा शिकली, आणि तरुणपणी एकाच मताच्या व एकाच विचाराच्या असल्यामुळे तू आणि मी दोघीजणींनीं मिळून हे ज्ञातस्थ स्थापिते.—रूपमाये, तुला योग्य असा पति मिळाला, मला समाधान आहे. पण ज्ञातस्थच्या अभिमानामुळे माझ्या मनाला या वेळीं कष्ट होत आहेत; आणि रूपमायेनें—माझ्या लहानपणच्या खेळगडीनें—माझ्या तरुणपणच्या मैत्रीनें—माझ्या अभ्यां घरीरांनें—माझ्या अभ्यां धनानें—माझ्या अभ्यां शिवानें—

रूप०:—प्रेमाच्या सत्तेमुळे—

प्रमि०:—दुसऱ्या अभ्यां शिवाला एका शब्दानेंही कळूं न देतां पुढपांचा सहवास पतकरका म्हणून माझा अभिमान ह्या माझ्या डोळ्यांतून अभिरुपानें गळतो आहे.—पूर्वीच्या एकेक गोष्टी आठवल्या—जा—

रूप०:—प्रेमपाशांत सांपडलें खरी—पण—

प्रमि०:—जा, एकमेकींना आम्ही दिलेली वचनें ध्यानांत आणली,—तू नाहलाज होऊनच हे असें केले असशील—जा—

रूप०:—माझ्यावर असें न रागावतां—

प्रमि०:—माझ्या हातून अविचार होईल.—जा मला कांहीं वेळ एकटीसाच ह्या तर्ज गोष्टीचा विचार करूं दे.

रूप०:—असें मनाला वाईद वाटून घेऊं नका.

प्रमि०:—नको, काकुळटीच्या मुत्रेनें माझ्याकडे पाहूं नकोस.—प्रमिळेनें दुःखी होऊं नये—

रूप०:—प्रेमाच्या मुलाला का मुकतां ?

प्रमि०:—प्रमिळेनें कधी होऊं नये,—

रूप०:—अभिमानाने हे कष्ट थोड्या विचारानें केलून देतां येतात.

प्रमि०:—प्रमिळेचा अभिमान नाहीसा होतांना असला चालना प्रमिळेच्या शिवाला होऊं नयेत,—

रूप०:—आपलाच आपला ध्याप्यात, असें मला कसे बरे वाटेल ?

प्रति०:—मदीं जर रूपमाये, तुसी इच्छा भसेल, तर खीराच्याची
झीवेना पुरुषांच्या फंदांत खोंडून नष्ट झाडी म्हणून मला तोंडावर
बसवावनाः तुम्हा ह्या पतीला काही वेळ माझ्या हद्दीमाड कर.
अज-जा-इकून दिवून का. [रूपमाया, पुष्पकन्या जातसत.]

प्रति०:—(स्वगत) मनांतल्या मगोराज्यासारखी दोन दिवसांत
माझ्या खीराच्याची वाटावाटा झालीना ! पार्वतीमाईनें खीराकडे ध्याविलें,
पुरुषांमैकीं हजारो खीरांना धूळ चारली, पण झखेरीस खीजात चंचल
मनाची असते असता आम्हां बायकांच्या नांवाचा बग्रा खावा म्हणून एक
जोग्याच्या नादी लागून ती फसली !—रूपमाये, तूं घबडें तरी बरें केलेंस
तुम्हा रूपाला, तुम्हा शौर्याला, तुम्हा सद्गुणाला साजेळसा पुरुष पाहून
ह्याच्या हातून तूं आपल्या प्रतीक्षेचा भंग करून घेतलास.—त्या विचान्या
बायलीला तिची मर्जी पाहून गुलामाप्रमाणें बागवता पुरुष मिळाला;
पण रूपमाये, तुला पती तुम्हा इच्छेप्रमाणेंच वागेल अशी तुसी खात्री
आहे का ! बायकांपासून ह्या पुरुषजातीला जोंपर्यंत मुक्त होत असतें,
जोंपर्यंत हे बायकांचीं अर्कवे करतात; पण रूपमाये, आऊंवा हा तुलाचा
दिवस दिवून गेल्यावर तुला बटकीप्रमाणें तो उद्यां वागवूं सतरेल याची
बात काय ! गुरुमहाराज म्हणतात त्याप्रमाणें हे मेले पुरुष आपमतळी
असून बायकांकरतां स्वतःच्या सुखांत विळमरही कमी पडलेलें छाना
खपायचें नाही.—पुरुष जर स्वार्थसाधू असते, तर, तर,—काय ! नाही,
माही; रूपमायेप्रमाणें मीही माझे बदनाम करून घेणार नाही. [जाते.]

प्रवेश दुसरा.

स्थळ—जंगल.

[जंगली गांवाची चिलीम हातांत घेऊन प्रवेश करतो.]

जंग०:—(गांवा मळून भरून छापी लावून विसवाधियाच जोडून)

आनंद—यः वृक्षः अलगाविर जंगल्या, गांजाच्या हाक्यावर इतकं कुठं हाय ।

(पृ. ७९)

जां इचमन ह्या गांजाचा अंमळी बदल नाही.—त्येकजण खिचवा पांचोळा देऊनस्थानी फलबळ तब्य का ? (पुन्हा थिलीम ओडून) कायची न्हाई !—गांजाचा अंमळ दारुवांनी वायकी नव्हे.—गांजा मर्द हाच मर्द.—थोड्याभ्यास रिक्किणीत बोक पाकळ देऊनस्थानी दम मारावा, आम जुहरा पाय रिक्किणीत जातुवा न जातुवा तोंच बदला अंमळाच्या थोड्यावर. (दम मारून) काय बी न्हाई—कायबी न्हाई ! कायर मर्दा, जमला म्येमळा कशापाकीं सतका हेत ? (दम मारून थिलीम तपावून) बू: तुझ्या भिनगीवर जंगल्या, गांजाच्या कोन्यावर इतूच फुळ हाय । गोळा मर्द सारा, पन न्हाक इतनामिचर गांजा सवाळ आंग होतुवा अन तीचा अंमळ वायावावी थोवट !—जां हाय इतूच न्हाई, हेम्ही तुळा उमगू न्हय !—हात इतूच कसा गवचळ ! ह्या कोन बया वेत्याती झांभ्याजवळ इतूच मारूया.

[स्थिरमाया व चद्रमाया प्रवेश करतात.]

स्थिर०:—गवे चद्रमाये, जंगलामध्ये प्रमिलामहाराणीसाहेबांचा पत्ता जाणत नाही, अन्मळी सेनापति रूपमाया पुरुषराज्यांत निवून गेल्या, ही जाणांची बर्दी ऐकून मला कसेसेच वाटतें आहे.

चद्र०:—मला वाटतें, आमच्या महाराणीसाहेबांनीं अर्जुनाची लढ करम्याचा मनांत वेत ठरविला असला. आणि म्हणून कममाया सेनापतीसाहेब लढाचें बोलकें ठरविण्याकरितां पुरुषराज्यांत गेल्या असाव्यास.

स्थिर०:—अगें साहें असलें, तर त्यांत काही वाईट नाही.

चद्र०:—धरांत पुरुष जर बायकांचें गुलाम होऊन राह्यला तराज असले आम्ही जनांत त्यांनीं नबरेपना मिरविका, तर त्यांत बायकांचें तरी काय वेचतें ?—असनाई ! खरेंच प्रमिलामहाराणीसाहेबांनीं लढाचा वेत केला असला पाहिजे; ताहींतर इतक्या भिदाईनें हा पुरुष जीतल्यांत—जेवरे तूं ? कोण तूं ?

जंग०:—हार्ती केडमिचा गांजाची थिलीम । मीकर मोळनानाचा हा मुनीम । राखेदार दिवतके, इतूच या हो बाबांनो ॥

स्थिर०:—मरे कोण तूं ? तुझे नांव काय ? ह्या जीराज्यांत कांज्याचक ?

जंग०:—हल्लीं घेडनिचा—(पूर्वोक्त)

शिर०:—गडे वद्रमाचे, झा कांजेकसाळा कैर करून सर्व दस्तानी झाव्यापसून काढली पाहिजे.

रुद्र०:—आशा सरकार. (सगळीं बाजवून लूण करिते. दोन स्थान खीसेनिक वेतात.) झाला भिरकदार करा. (जंगल्यात घरितात.) कोण तू ! खीराव्यांत कां आलास !

जंग०:—झा इस्तुवाच्या वायी माह्यावर हा बंगाल वसत आला नव्हता ! शेंकर भोळानापावानी समचा माजेकसांनीं समद्यानांत बसाचें, मंग इस्तुवाची चंगळ ! नाहींतर हचिभन शेंकरावानी मला इस्तुवाच्या शिखरा डोळा अखता, तर येवना ही चिलीम फुकल्याविंगर राहती !—वाघांनो, इस्तूष या इस्तूष, उगीच कसापायीं धरल्या जन् !

रुद्र०:—तू येथें कशासाठी आलास तें सांग, मग तुला विस्तव देऊं.

जंग०:—कसापार्ह ! आमच धनीसाब वनराज हात आल्याती नव्ह का ! धनीसाबानी चिलीम तयार करणारा हो जंगल्या नव्ह का ! धनीसाब मला काय म्हणत्या ' बुद्धिमती, धाम्मती, आन सैमद इतरी सैन्य स्वेध्या भाग लागूनश्यानीं येत्याती.' फिटुरी बाबास्त्री, आन करालमाका, पसली, समचा समद्यास्त्री घेऊनश्यानीं धनीसाब येत्याती. म्हणूनश्यानीं गांवा मळून ध्येऊन मी हातच झा झाडाखालीं वाट नवत बसल्या नव्ह का ! इकथामंदी धनीसाब यांई तर रात अड्डी आन म्या पडिली चिलीम फुकली नव्ह का ! आन काय मुंताटकी साली, रातची कोनी चोरून गेली—आन इस्तूषची कोनी चोरून गेली—नव्ह का ! दोन काचघमर धर आल्यावर रात चोरून न्हेनाच कोन तो माझ्या घेनांत आलें कम इस्तूष चोरनाच कोन हो उमगना; इकथामंदी आणुन समचा भावा आल्या नव्ह का ! तथा म्हणतुया जंगल्याला सोडूनश्यानीं बन्वाशोलायें इस्तूष या, न्हाईतर धनीसाब तुम्हास्त्रीची पुरुसराव्यांत पळवून नेत्याल.

रुद्र०:—काय रे, तुला मालक वनराज झाला खीराव्यांत कोणी पाठविलें !

जंग०:—स्वतंत्रमहाराजांनी. त्यांतलं इंगित आमच्या बनीताबास्त्री संमद ठाव हाव.—पांडवसेना इस्तरी राज्यांत खुसलीवा. जंगल संमद ध्वरलया—इस्तरीसेनामी फितुर शाळिया.—आन इस्तरीराज पान्यामंदी टक-लसेल्या देकळावानी पांडव समिंदरांत कवा बिरगळतया म्हनून स्वतंत्रमहाराजावानी हो जंगल्यामी गांजा वडठ वाट बबतुया.

रुद्र०:—आ जंगल्याला घेऊन चला. विस्तव बगेरे काय पाहिजे तें झाळा या. आ जंगल्या, आम्ही परत आस्यावर तुली चौकशी करून तुला सोडून देऊं.

जंग०:—इस्तव दिस्यावर संमद गुफित सांगन. बनीताव म्हनत म्हत, अर्जुनमहाराज कवा पर्मिला रानीला इस्तरीराज्यांतून बाहेर उचकून स्येत्ताल स्येम त्हाई म्हनूनवयानी.

खीसे०:—चल, चल चौकींत. आमी विस्तव देतो, चक.

[खीसेनिक व जंगल्या जातात.]

स्थिर०:—गडे वद्रमाये, आ जंगल्याच्या सोंगळ्यावरून धिकारीला येलेलें खीसेन्य उचळलेलें दिसतें; आतां पुढें कसें करायचें ?

रुद्र०:—मला असें वाटतें, आपण पुन्हा राजधानींत जाऊन तेथील सारें सैन्य बरोबर घेऊन जंगलांत परत याचें, आणि तत्काच प्रसंग आला तर पांडवसेनेचीं लढण्याच्या तयारीनें जागा करून बसचें.—माझ्या जवळच्या बया घेऊन मी प्रमिल्लमहाराजांचा शोध काढितें आणि राजधानींतली खीसेना बिघडली नाहीं, आम्ही लढाई करायला तयार आहीं, अशी त्यांना विनंति करितें.

स्थिर०:—हा विचार ठीक आहे. चक, आपण त्याच उद्योगाला लागूं. [जातात.]

शब्दसिद्धा.

स्थान—सप्तमटीक्या पृष्ठ.

[प्रमिला प्रवेश करिते.]

प्रमि०:—प्रेमानें मनांत एकदां घर केलें, म्हणजे सर्व मनावर व
 करीपावर त्याची सत्ता हुक झालीच ! प्रेम मनांत उत्पन्न झालें आहे हें
 समजण्याबरोबरच त्याचा चोर्बाकडे अंमल बसला आहे असें आढळून येतें.
 पाहिजे तर सर्व सत्ता एकदम कळू करी, नको तर कांहीच नको, मना
 आपलाच हेका चालविण्याची गेली प्रेमाप्रमाणें दुसऱ्या कोणत्याही मुलगी
 राजाला साधत नाही. झाला तडबोड नाहीत नाही, तबसती झाल्या
 मुलगी राज्यांत मिळत नाहीत, आणि दुसऱ्यांचे हक झाल्या पाश्चात्यांनीं
 दुकविले जातत; उलट झालें गांजेलेल्या दुःखितांच्या वेदनांमुळेच झाल्या
 सत्तेका भरती येते.—गुडमहाराज, माझ्या मनांतल्या हा प्रेमाचा रोग
 समज जर तुम्हाला उपटून टाकतं आला—अगबार्ह, ही कोण येते आहे !
 ब्रह्माया !—राजधानी सोडून येवें कां झाली !

[ब्रह्माया प्रवेश करिते.]

ब्रह्म०:—मुख्य प्रधान स्थिरभावां झालीं सरकारला प्रणामपूर्वक विनंति
 करण्याकरितां मला पाठविलें आहे.

प्रमि०:—कोणची विनंति करायची आहे !—पांडवसेनेंतला एखादा
 रणी तूं मनानें बरला आहेस का ! आपल्या पतीच्या हतांत हात घालून
 माझ्यापुढें येऊन मला नमस्कार करून पुरुषराज्यांत जाण्याची परवानगी
 तुला पाहिजे आहे का ! बोल, ब्रह्माये बोल, तुम्ही विनंति काय आहे
 ती बोल.

ब्रह्म०:—विनंति हतकीच आहे की, जेतजेतु महाराजांच्याकडून
 जनराजाचा नोकर म्हणून एक गांजेकत आपल्या राजधानींत गिरावला

राजधानीतल्या सर्व जमीनेपुढे तो गावेकड जसे बरळला की,—मला ते काही सर्व वाटत नाही,—स्थिरमाया मुख्य प्रधानजी झांपेही मत माझ्या-प्रमाणेच आहे,—पण त्याच्या बरळण्याने सर्व जमीनेत खलविणक लागली आहे.

प्रमि० :—तो काय बरळला ! कोणची बातमी त्याने जमीनेत पिकविली !

कडू० :—सरकारविषयी आणि रूपमाया सेनापतिबाहेरवाविषयी—

प्रमि० :—रूपमायेविषयी तो काय बरळला ! रूपमाया पुरुषराज्यांत निघून गेली असून—

कडू० :—हो, हीच बातमी त्याने सर्व जमीनदांत लागितली. जियांच्या व झाडण्यांच्या खरेपणाविषयी पुरुष बुर्जन उरत असले, तरी बायकांना स्वतःचा व बातम्यांचा खरेपणा तेव्हांच पटतो. सेनापति रूपमाया पुरुष-राज्यांत गेल्या असून सरकारस्वारीकरता वर म्हणून पांडवसेनेपाशीं अर्जु-नाची मागणी करणार आहेत, अशी खाली सर्व जमीनेनें स्वतःच्या मनाची करून घेतली आहे. अशा रीतीनें सराची मागणी केल्यानंतर अर्जुनाला जमीनदांच्या हवाळी करायला जर पांडवसेना तयार झाली नाही, तर पांडवसेनेशी युद्ध करून आमच्या सैन्यांतल्या प्रत्येक बाईनें एक एक वर पांडवसेनेंतून लेंचून जमीनदांच्यांत आणण्याची प्रतिज्ञा केली आहे. गावेकडाने पिकवलेल्या बातमीमुळे जमीनेना अशी खचळलेली आहे खरी; पण माझा व प्रधानजी स्थिरमाया झांचा विश्वास ह्या बातमीवर बसत नाही. म्हणून ह्या सर्व हकीकतीसंबंधाने सरकारला विनंति करून सरकारची आज्ञा ऐकून घेण्याकरतां सरकारच्या दर्जनाला मी आले आहे.

प्रमि० :—रूपमाया पुरुषराज्यांत गेली ही बातमी खरी आहे.

कडू० :—अगबार् ! खरेचका रूपमाया सेनापति उडून गेल्या ! झांना जर असे बाहेरच्यापैकी म्हणवें होतें, तर जमीनदांच्यात कशाका आल्या कोण जाणें !

प्रमि० :—पुढेबळवतारला सिल्ल पति मिळाला, ती आपल्या पत्नीच्या हकीकतीमुळे, झांत तुला कलकें एवढें आश्चर्य वाटतें !

रुद्र०:—(स्वगत) अर्जुनमहाराज प्रमिलेला केव्हा नेतील त्याचा नेम नाही असे जंगला म्हणत होता; तेंही खोटे नसावें !

प्रमि०:—कायण, कसला एवढा विचार करते आहेस ! तुला जर पुष्पकन्यासारखा तुला आवडणारा नवरा मिळाला असता तर तूं काय केसें असलेस !

रुद्र०:—मी त्याच्या परी न जातां त्याला माझ्या परी आणून गुलाब करून ठेविला असता ! मी माहीम बाई कोणा मेल्या पुरुषांच्या परी मांदायला जायची ! राजधानीतल्या सर्व सेनेला मी अशी ताकीद दिली आहे की, सरकाराच्याने अर्जुनमहाराजांना स्त्रीराज्यांत नोंदायत्य आण-
त्यावर पाहिजे तर प्रत्येकीने एक एक—

प्रमि०:—रुद्रमाये तूं, स्थिरमाया, व राजधानीतली स्त्रियेना झालीं मिळून एक एक नवरा पकडून आणण्याचा हा बेत कसा व कां केला, ही सर्व हकीगत नदीपलीकडच्या गुहेत जाऊन गुकमहाराजांना निवेदन कर; आणि गुकमहाराज काय म्हणतात तें ऐकून वे. अर्जुनाचा वकील येथें इतक्यांत येणार आहे; तो आल्यावर त्याला घेऊन मी गुकमहाराजांच्या दर्शनाला येणार आहे, अशीही वहाँ पोचोव.

रुद्र०:—आहा सरकम.

[जाते.]

प्रमि०:—माझ्या वतुध्यावर वाय देऊन त्याला भंग करून माझा अपमान केला, ह्या अपमानाची भरपाई स्थापत्यशिवाय मी तुमच्याशी एक शब्द देखील बोलायची नाही, असें मी त्या वकीलाला मचाशी बजावले. कोणा वेळानें येतो असे सांगून निघून गेला, तो अद्याप कां बरे आला नाही ! —प्रमिले, त्यानें लवकर परत यावें अशी तुला उरकंठा कां सारली आहे !—आझ्या अपमानाबद्दल त्यानें किती करी नाकजुच्या काढल्या, तरी त्यानें आपलें नांवगांव सांगितल्याशिवाय मी त्याच्याशीं एक शब्द देखील बोलायची नाही.—आणि बाई त्यानें आपलें नांव अर्जुनमहाराज असें सांगून माझ्या मनांतला संशय छत्रा केला,—तर—तर—गुकमहाराजांच्या पुढें त्याला

जेऊन स्वाभ्याकडून त्याची फजीती करून गुरुमहाराज माझ्या मनांतका प्रेमांकुर आपल्या सामाग्रीनें जाळून टाकीपर्यंत मी स्वाभ्याकडे पहावचीच नाहीं.—असबाई ! हा तो आलाच.—हा हातांत धनुष्य घेऊन आला आहे. हें धनुष्य ज्ञातान्या भैरव्याच्या राळ्यांत अडकवलेलें मी पाहिलें होतें. माझ्या भोग केलेल्या धनुष्याच्या ऐवजी हें धनुष्य मला नजर करून माहीं अर्जुन करणाचा स्वातीचा बेट दिसतो ! हा आपलें खरें नांदगांध सांगेपर्यंत मी शाण्याशी एक शब्द देलील बोलायची नाही.

[अर्जुन धनुष्यासह येतो.]

अर्जुनः—(स्वगत) कुठेचोपाच्या रणास्थानावर कौरवांच्या कित्येक योद्ध्यांच्या राळ्यांत जें धनुष्य अडकवून त्यांना जवळ, ओढून जीवदान मागायला मी भाग पाडलें, त्याच ह्या धनुष्यांत प्रमिलेखा पकडून, तिच्या प्राणांचा मी नाथ झाल्याशिवाय राह्याचा नाही.—जगांतल्या सामान्य तरुणी हिण्यांची किंवा मोत्यांची माळ नवऱ्यानें घातली असतां त्याच्या चरणीं आपलें जीवितसर्वस्व अर्पण करायला तयार असतात; पण प्रमिलेखारूपा छूर तरुणीपुढें वामिभयाच्या वेळीं झाच दागिन्याची भेट ठेविली पाहिजे.—अरे वा ! प्रमिला तर येथें माही मार्गप्रतीक्षा करीत उभी आहे.—ह्या नजरनजराप्यावर तिची दृष्टि गेली, कीं लागेल आपो-आप माझ्याशीं गोडीगुलाखीनें बोलायला.—वा धनुष्या ! माझ्या वतीनें बोलण्याचें काम तूं केले पाहिजेस; तुझ्यावर सर्व भिस्त ठेवून मी तोंडांतून एक शब्दही काढणार नाही.

[प्रमिलेच्या किंचित् जवळ जाऊन प्रमिलेकडे टक लावून पाहत

उभा राहतो. प्रमिला तोंड फिरवून उभी राहते, पण वर-

चेवर धनुष्याकडे व अर्जुनाच्या नजरेकडे पाहते.]

प्रमिः—(स्वगत) कांहीं झालें तरी मी अगोदर बोलायची नाही.

अर्जुनः—(स्वगत) थोडा दम घरला पाहिजे; म्हणजे हिचा ताडा नाहीसा होऊन आपोआप बोवूं लागेल.

प्रमिः—(स्वगत) ■ अर्जुन आहे का ! विचारूं का मी झाला

झांवे नांव !—मना स्वतः गोंधळून जाऊन मला झा वेळीं कधी पाहू नकोस. नाहीच मी झांभ्याशी बोलायची. (अर्जुन टक लावून पाहत उभा राहतो.) (उषध) असें निर्लज्जासारखे माझ्याकडे टक लावून पाहत कां उभे राहतां ! दुसरी माशी पुष्कळशीं अर्जेचे केल्याशिवाय तुम्हाला एक प्रभाही मी विचारायची नाही, हे तुम्हाला माहीत नाही का ?

अर्जुनः—प्रमिले, तू मला प्रथ विचारण्यापूर्वी तुझ्या व माझ्या दोघ्यांचे संभाषण एकदांचे संपून जाऊं दे. मन चंचल होऊं देऊं नकोस.—स्थीर, संयमित अलल्यासारखी दोघांचीही दृष्टि एकमेकांच्या ठिकाणी लिहून स्तब्ध राहू दे.—अशी गोंधळून जाऊं नकोस. मला पण माहीत आहे तुझे प्रेम माझ्यावर आहे. विभावल्यासारखी स्थीर हो. अमि-मानाला झा प्रेमसमाधीचा भंग करूं देऊं नकोस. प्रेमागुळे माझा अहंकार नाहीसा होऊन तुझ्या तोंडून निघणारे हुकुमाचे शब्द लेखून घरण्या-करितां झा तुझ्या दाखानें तुझ्यापुढें गुदघे टेकले आहेत. (गुदघे टेकतो.) विचार, मला कोणचा प्रथ विचारायचा असेल तो विचार.—मन सोकळें करून आला कर. मी काल तुझे धनुष्य पायांखालीं तोडून सोडून कां टाकलें, असा रग्याचा प्रथ तुझ्या मनांत विचारायचा आहे ! होव ना ! हो, असेंच.—(उठून) अग, ज्या धनुष्यानें तुझ्या कोमल हातांना लष्करी काम करायला लावले त्या धनुष्याला मी पायांखालीं तुडविल्याशिवाय कसा राहीन ! मी ज्या वेळीं तें धनुष्य पायांखालीं तुडवून त्याचा भंग केला, त्या वेळींच चापघर प्रमिलेचा अवतार संपला. तुला बंदा सेवक तुझ्या सेवेला हजार असतांना आतां झापुढें तुला धनुष्याची काय जरूरी आहे !—अलंकार म्हणून होसेकरतां तुला धनुष्य जर पाहिजे असेल तर झा धनुष्याचा स्वीकार कर. (धनुष्य पुढें टाकतो.) प्रमिले, हे धनुष्य उचलून घेऊन झा धनुष्याप्रमाणे माझ्याही विजयांतीचें स्थान तू हो. हा, उचल धनुष्य, उचल; प्रेमाची साम्राज्यसत्ता कबूल करण्यांत कोणता अपमान आहे !

प्रमि०:—सहाईत मिळवेल्या वीरांचे धनुष्यकण हिरकानून वेष्ट्याची मळा संवय आहे.

अर्जु०:—मी झालों तरी पराभूत झालेलाच तुझा दास आहे. माझे धनुष्य हस्तांत वेष्ट्यांत तुळ्य कमीपणा नाही.

प्रमि०:—हिरकानून घेतलेल्या धनुष्याला मी पायालाही तिरस्काराने तुडवीत असते.

अर्जु०:—एव स्वतःच्या धनुष्याला तूं काही पायालाही तुडवीत नाहीस !

प्रमि०:—हं काही माझे धनुष्य नाही.

अर्जु०:—माझे म्हणजे तुझे धनुष्य आहे.

प्रमि०:—काल बरे आपण माझे धनुष्य पायालाही तुडवले !

अर्जु०:—कालची प्रमिळा माझी कोणी नव्हती, पण आतांही प्रमिळा माझी—

प्रमि०:—सबरदार तुम्ही मला एव्हांशीच आपली म्हाळ तर. हें तुमचें धनुष्य पायालाही तुडवल्याशिवाय माझ्या मनाचें समाधान झाल्यें नाहीं.

अर्जु०:—तुम्हीच्या लायेचें ताडून तरुणांना प्रिय असतें; पण हें धनुष्य फार पुरातन आहे.—शिवाय तुझा नवरा धनुर्बारी अर्जु नव्हे, असें कां तुला वाटतें ?

प्रमि०:—पुरवता व वाचकांत कांहीं अंतर आहे असें माझे मत आहे.

अर्जु०:—तुझ्यांत व माझ्यांत कांहीं अंतर अर्जु नव्हे असेंच माझे झालें तरी म्हणचें आहे.

[प्रमिळा धनुष्य कथवडव्यास पाय उचलते. कथवडव्यापूर्वी अर्जुन धनुष्य उचलून घेतो. प्रमिळा अमिनीवर बाय आडळते, व अर्जुन तिच्या गळ्यांत धनुष्य अडकवून आपल्याकडे ओढून घेतो.]

अर्जु०:—भावां मला समजतें, तूं इतकी कां रागावलीस तें. का धनुष्याची माल तुझ्या गळ्यांत बाळून तुला माझी अर्पणी—माझ्या बरो-

बंदीची—करभ्याचें सोडून तुझ्यापुढें मी अनुष्य देविल्लें, ह्या माझ्या चुकी-बहुल रागानें पाय हापटलेस ना ?

प्रमि०:—सोडा मला; मला गुरुमहाराजांकडे जाऊं द्या.

अर्जु०:—ह्या अनुष्याच्या दोरीनें माझ्याशी बांधल्या गेल्ल्या प्रमिलेनें मंगलकारक भाळ गळ्यांत पडण्याबरोबर प्रथम गुरुमहाराजांना नमस्कार करून त्यांचा आशीर्वाद घेतला पाहिजे, हें अगदी योग्य आहे.

प्रमि०:—काय पुरुष अपमतस्वी पद्दा, आपल्या पासांत बायकांना असें पकडून—नका मला असें आपल्याकडे असें ओढूं—त्या पद्दा, गुरुमहाराज सत्यमाया इकडेच येत आहेत—त्यांनीं मला असें पाहिल्यावर त्या काय म्हणतील ?—असें ओढूं नका गळे जवळ.—

अर्जु०:—मी तुझ्या गळ्यांत घातलेली माळ सत्यमायेनें पहावी आशी तर माझी मनापासून इच्छा.—ज्यानें गळ्यांत माळ घातली त्याच्या-पसून का बायका दूर होत असतात ?

प्रमि०:—गुरुमहाराज स्वरोस्वर आल्या जवळ, असें ओढूं नका गळे.
[सत्यमाया पुळवर येते.]

सत्य०:—प्रमिले, काय तुझे पाडस हें ! ह्या मेऱ्याच्या चापाची दोरी तुझ्या गळ्याला ! अग, ती दोरी तुझ्या स्वातंत्र्याचा प्राण घेत आहे बरें प्राण ! तूं आपलुपीनें जर ह्या मेऱ्याच्या जाळ्यांत सांपडली असशील, तर तुजें दर्शनही मला नको. मी ह्याच पावली परत जातें.

अर्जु०:—सत्यमायाबाई, ज्यांचा मतलब एक झाला, ज्यांच्या भाशा, मिराप्पा, सुखदुःख, इच्छा, महत्वाकांक्षा, एकांत एक गुंतल्या गेल्या, मानवाला परम पद्दाला नेऊन सोडणाऱ्या ज्यांच्या कर्मकल्याणा एकजणीं सांगडल्या गेल्या, त्यांना निरनिराळीं शस्त्रासौं घेऊन काय करायचे आहे ? हिच्या अनुष्याचा भोग करून मी माझे अनुष्य हिला असें अर्पण केले आहे.

सत्य०:—पद्दाग बाई, कसा अपमतस्वी आहे. प्रमिले, ह्या वाज-टाप्या बटवडीनें पसून जाऊन तूं पुरी ह्याच्या कासांत सांपडली आहेस. मी वेळून ह्याच्या फासांतून तुला सोडवूं का ?

प्रति-सहायक, ते धनुष उचल ध्या. सुकेशनात्र त्यांना अपमान
 केलावाचून राहणार नाहीत. (२. ८९)

अर्जुनः—प्रमिले, तुझ्या व माझ्या प्रेमकल्पांत दिला मध्ये वही देऊं नकोत. तुला असली माला घालण्यांत माझा अपमत्तलव आहे असें जर तुला वाटत असेल तर ही मी तुला सोडून दिली (धनुष्य काढून घेतो.) हे धनुष्य मी तुझ्यापुढें असें टाकतो. (धनुष्य पुढें टाकतो.) तुझ्या मनसंत जर माझ्याविषयी प्रेम उत्पन्न झालें नसेल, तर हें धनुष्य पाया-खाली खुशाल तुडव. माझ्याविषयी तुझ्या मनांत जर खरोखर तिढकापा आला असेल तर ह्या सत्यमायेच्या देखत—

सत्यः—तुडव तुडव तें धनुष्य पायाखाली तुडव.—काय ह्या मेस्व्याचें धनुष्य पायाखाली न तुडवतां तूं स्तब्ध उभी राहिलीस ! मी स्वतः येऊन तें धनुष्य पायाखाली तुडवतें.—प्रमिले येऊं मी !

प्रमिः—महाराज, तें धनुष्य उचलून घ्या. गुहमहाराज त्याचा अप-मान केल्यावांचून रहाणार नाहीत.

अर्जुनः—ह्या धनुष्याचा अपमान होऊं नये अशी प्रमिलेची इच्छा असल्यावर कोणाची शक्ति झाला पायाखाली तुडवते तें वाहूं दे.

सत्यः—प्रमिले, तें धनुष्य व त्या धनुष्याचा मालक तो मेला पुढे ह्याचेंपसून बायकांना कांहीं फायदा व्हायचा नाही.—खुशाल तें धनुष्य पायाखाली तुडव.

अर्जुनः—प्रमिले, तुझ्याकरितां जर मी प्राण धावला बांबलों नाही, तुझ्या संरक्षणाकरितां जर ह्या धनुष्यावर बाण चढला नाही, तर ह्या धनुष्याचा व माझा काय उपयोग ! तूं हुकूम कर तूं सोंगशील ह्या ठिकाणीं तुझ्याकरतां प्राण लवची घालायला मी तयार आहे.

सत्यः—हा आपल्या मोठे भावणांनीं प्रमिलेच्या मनांत मोठे उत्पन्न करतो आहे. प्रमिले, ह्याचें धनुष्य पायाखाली तुडवण्याकरतां ■ मी आलें पहा.

[पुलावरून येत असतां पूल पडून नदींत पडते.]

प्रमिः—अवाबाई ! सरस्वतीच्या प्रचंड प्रवाहांत गुहमहाराज वाहत आल्या ! कोणी तरी झाला वर काढा हो.

અર્જુન :-—વાયકાંકરણાં પુરુષ નેહુર્ણી સંકટાંત અણી ઉઠી વેતમ્મ.

[નર્દાંત ઉઠી ટાકતો.]

પ્રમિ :-—પુરુષાંની વાયકાંકરિણી સંકટાંત ઉઠી વેતમ્મી અણતાં સંક-
ટામ્મા તીરાવર વાયકા સ્વત્થ કણા ઉમ્મા રાહતીલ !

[ઉઠી ટાકતો.]

अंक पांचवा.

प्रवेश पहिला.

—३६१—

काल—अंक.

[प्रमिला व सत्यमाया येतात.]

सत्य० :—प्रमिले, सरस्वती नदीच्या भयंकर प्रवाहामध्ये काहीत जात असतांना आदिमायेने तुला व मला वांचविले, हात त्या आदिस्वतीच्या कोणता हेतु असावा असे तुला वाटते !

प्रमि० :—गुरुमहाराज, पुरु पडून आण ज्या वेळी सरस्वतीत आहून गेली, त्या वेळी माझ्या विनंतिवरून त्या वीर पुरुषाने नदीत उडी घेतली आणि त्याला मदत करण्याकरतां मीही त्याच्या मागोमाग नदीत उतरले; गुरुमहाराजांचा जीव वांचवावा म्हणून सरस्वतीच्या पुण्योदकांत आम्ही दोघांनी टाकिलेल्या उरुपागुळे आमच्या आयुष्यांचे प्रवाही एकत्र झालेत, अशा उगमातेच्या हेतु दिसत नाही कां !

सत्य० :—हें मल्लेंच महाज्ञान तूं मला शिकवावेंच म्हणून का मी तुला त्या क्षीपणीतून वेधे घेऊन आले ! अग त्या मेळवा घटिंगणाने उडी टाकली नसती तरी का आम्ही मरणार होतो ! क्षीरध्व त्या हेतूने आम्ही स्थापिले तो हेतु आमच्या डोळ्यादेखत तशीच जावा, म्हणून सरस्वतीच्या सेकटांतून आमची मुक्तता झाली आहे समजलीस !

प्रमि० :—असै असतें तर त्या वीर पुरुषाच्या हाताचा आभय सरस्वतीला ताही ठेवून मला कां व्यावा कागता !

सत्य० :—अग तुझ्या मनाची परीक्षा व्हावी म्हणून !—पुरुषांचा

आपला द्वेष अद्याही प्रसंगी जर तुला दाखवितां आला, तर झीजातीच्या उद्धार करावयाला तूं खरोखर लायक आहेस, असें ठरेल.—प्रमिले, तो मेला घटिगण आम्ही झोंपडींत स्वस्थ विसावा घेत आहों असें पाहून आपणही वृक्षाच्या दाट छायेत दोन प्रहराच्या सूर्याच्या तीक्ष्ण किरणांपासून आपलें रक्षण करीत स्वस्थ निजला आहे. प्रमिले, तो आगा झाला म्हणजे त्याला समजलें पाहिजे की, झीराज्याच्या महाराणीला पुरुषाच्या असल्या सहायाची कांहींच किंमत वाटत नसून ह्या पुढेंही पुरुषांच्या मदतीची प्रमिलेला अपेक्षा नाही.—ह्याला असेंच जंगलांत साहून निघून गेल्या-शिवाय स्त्रियांतल्याची ध्वजा फडकविल्याचें श्रेय स्त्रियांना मिळावयाचें नाही.

प्रमि०:—गुडमहाराज, आपल्या उपदेशाच्या विकट बागव्यानें माझ्या मनाला अर्धंत क्लेश होत असतात, तरी म्यांना असेंच निजलेले ठेवून इधून निघून जायला मी रुकार द्यायची नाही.—मी जाऊन त्यांना जागे करतें, त्यांना बरोबर घेऊं, आणि मग राजधानीकडे जाऊं. ह्या जवळच्या टेकडीवर चढून राजधानीकडे जाणारा रस्ता कोणचा तें नीट ठरवा; इतक्यांत मी त्यांना घेऊन येतें. [जाते.]

सत्य०:—(स्वगत) एका पुरुषानें माझा जीव बांचविला, त्यापेक्षा ह्या सरस्वतीनें—ह्या झीनें—मला पाण्यांत बुडवून मारिले असें तरी कार बरें झालें असतें. पुरुषजातीकडून यत्किंचितही उपकार बायकांनीं करून घेऊं नये. ह्या सैन्या कसबांच्या जातीनें उपकारांच्या मुन्नांनीं आम्हां गरीब अवलांचे गळे कापले आहेत ! ह्या मानवी राजसत्तांनीं प्रेमान्या रज्जूचे फांत आम्हां बायकांच्या गळ्यांना लाविले आहेत !—ह्या चुकारतकूठगानीं लहान मुळांवाळांच्या विषयां आमच्या पायांत अडकवून धरातल्या-धरांत कैदल्यांना आम्हांला कोडून ठेविलें आहे !—मुल्ल्याळें प्हाडीत ही हच्छा आम्ही बायका अशी झुगारून देतो, पुरुषांच्या प्रेमाकडे आम्ही बायका हुंकूनही पाहत नाही, आणि गार्हाच्या मखांत बीच मारायला टपून बसलेल्या ह्या सैन्या कावळ्यांना झीजातीवर उपकार केल्यातारखे दाखवि-

म्याची संघीही मिळू नये म्हणून आम्ही बाबका स्वतःला पुरुषांच्या सत्त्व-
लोचाही विटाळ होऊं देत नाही, अशा तऱ्हेचे आपले शील बाबकांनी
हस्तक्षिप्त्याशिवाय जगांतील पुरुषांची घंडाळी मोडणार नाही.—प्रमिलेची
व त्या मेळ्याची ताटातूट लवकर केली पाहिजे. नाही तर आपल्या कार्य-
भागाला ही प्रमिला उपयोगी पडेल असे चिन्ह दिसत नाही.—प्रमिलेला
एकटोलाच त्याच्याकडे मी जाऊं दिलें हेंच अगोदर गैर केलें. आपल्या
गोष्ट भावणानें त्याने प्रमिलेला मोड पाहण्यापूर्वी मला त्याच्यापुढें जाऊन
उभे राहिलें पाहिजे. [जाते.]

प्रवेश दुसरा.

स्थळ—जंगल.

[प्रमिला प्रवेश करते.]

प्रमि०:—ज्यांनीं उपकार केले त्यांच्या प्रेमात्म पात्र होण्याकरितां
कटपट करावयाची सोडून, त्यांनाच उलट हात घाववाळा सत्यमाया कधी
तयार होती, आर्वेच मला आश्चर्य वाटतें !—हे येथें निजले असतांना
इतना वेळ एकटे सोडून आम्ही निघून जायचें म्हणे !—नकोग बाई,
असतें आप माझ्या इतून घाववाला नको; मग कितीही जन्म यांच्या पायाची
दाती होऊन राह्याचें माझ्या नशिबी आलें तरी पत्करलें.—सत्यमायाबाई,
हा वीर पुरुष जर काल नसता, तर तुमचे प्राण तरी वांचले असते का ?—
केवढी अद्भुत शक्ति सा वीराच्या बाहुंत आदिमायेनें ठेविली आहे !
आम्हां दोघांना फुडासारखें हातावर होतून घेऊन सरस्वतीच्या प्रचंड प्रवा-
हाची आंची विशाल छाती टक्कर देत असतांना संकटाची मला आठवणही
हिली नाही, आणि यांच्या सहवासांत असतांना मला अस्वस्थार्थ कार्यक

झालें असें मग्न वाटलें.—येथें तीराक लागल्यावर ह्या जोंपडीतलीं कोरडीं वस्त्रे ह्यांनीं व्यावलां कर्णी दिलीं, सत्यमाया वेष्टून असतांना तिची सेवा-जाकरी ह्यांनीं कधी केली, आणि आमची सर्व भयवस्था लपवून आम्ही जोंपडीत विभ्रांति घेत असतांना हे येथें कसे झोपी गेले, प्रमिले, ह्या धर्म गोडींचा प्रत्यक्ष अनुभव घेतल्यावर पुरुषांची जात मेळी अपमत्तलपी असते, असें अजून तुला वाटतें का ?—इतके दिवस मी सत्यमायेच्या नाहीं लागून भक्त्वाच माझांनं चाललें होतें.—देवा परमेश्वरा, देवात देखील पुरुष आणि स्त्री हा भेद मानून मी आजपर्यंत कैलासनाथाचें नांव ह्या जिभेला उच्चारूं दिलें नाहीं,—(गुडघे टेंकून) विमो घंकरा, धनुर्धर अर्जुन म्हणतात तोच हा वीर पुरुष आहे, अशी आकाशवाणी तूं मला ऐकीव.—ह्या जंगलांतल्या सुगुंठ्यापासून आपल्या चेहऱ्याचें रक्षण करण्याकरितां चेहऱ्यावर पांघर-लेला हा दोला दूर करून ह्यांचा चेहरा पाहण्याकरितां मी किती उत्सुक झालें आहे ! प्रमिले, सरस्वती नदीमध्ये ह्यांनीं दायकांकरितां उडी घ्यावी, आणि ह्या जंगलांत जमिनीवर आपलें मस्तक ठेवून हे असे निजले असतां ह्यांचें मस्तक आपल्या मांडीवर वेऊन ह्यांची सेवाचाकरी करावयाला तुला कमीपणा वाटाय अं !—नाहीं, मी माझ्या अहंकाराला वर झोंकें काढूं द्यावयाचीच नाहीं. सरस्वती नदीत प्रियाच्या हातांनी मला सांगून धरलें असतांना व प्रियाच्या मुलकमलाकडे मी प्रेमानें पाहत असतांनाच, मी माझा सर्व गर्भ नदीत सोडून दिला !—ह्यांचें मस्तक असे मांडीवर वेऊन पूर्वीच्या प्रमिलेचा अकतार संपला, असें मी ह्यांना जागे सत्येश्वर दाख-विणार. (मस्तक मांडीवर घेते.) वा शेव्हा, तूं खरें खरें सांग हो, अखिल विश्वात एक वीर म्हणून नांवाजलेले अर्जुनमहाराज ते हेच ना !—नको सांगू तूं, सांगितलेंच तरी ऐकावयाची नाहीं. पुरुषजातीचा तूं, दायकांशी लोट्टेनाटें बोलून तूंही तुझ्या यजमानाप्रमाणें भलतेंच नांव घांगणार होय ! (सत्यमाया बघते) प्रमिले, मुझा गर्भ हरण करून तुला आपली भागी करावयाचें सामर्थ्य अर्जुनमहाराजांशिवाय कुसऱ्या कोणाचें अर्गी असणार !

सत्य०:—प्रमिले, काय हें बरबडते आहेस ! सरस्वतीत तुझ्यानें तूं इतकी वेष्टाव सातीस ! तुला वायुविषू तर झाला नाही ना ! झा मेल्याचें मस्तक मांडीवर घेऊन बसावयाला तुला लाव नाही वाटत !

प्रमि०:—गुरुमहाराज, ज्यांनीं तुमचा सरस्वतीत प्राण वाचविला, पुरुष जातीच्या सदगुणांचें हें आहेरपर अशी ज्यांनीं युगवैत व सरस्वती- नदीत मात्ती लावी करून दिली, व इतका वेळ तुमच्या व माझ्या सेवेत तमर राहिल्यानें चकून जाऊन झा वृष्टाखाली जमिनीवर जे निद्रा घेत आहेत, त्यांचा चकवा दूर करण्याकरतां त्यांचें मस्तक आपल्या मांडीवर झा आपल्या शिष्यीणीनें सप्रेम घेतलें तर त्यांत काय वाचणें झालें !

सत्य०:—वाचणें ! वाचणें म्हणून काय विचारतेस ! सर्वस्वी वाचणें.— अग प्रेम, आदर, उपकार, हीं सर्वं दोंघें पुरुषराज्यांतल्या गुलाम बायकांनर कसविण्याकरितां पुरुष करतात हे ! पुरुषांची जात मेळी अशी कावेबाब आहे, बायकांनीं आपल्या ताब्यांत रहावें म्हणून पुरुष प्राणही बायला मागेंपुढें पहायचे नाहीत ! अग ■ मेला दिवसभर खेलेल, नानाप्रकारच्या वातना सोडील, मान अपमान काही न पहातां द्रव्य उत्पादन करून तें सर्व तुझ्यापाशीं माणून ठेवील, पण हें सारें दोंग कदा करितां ! तर तूं गुलाम होऊन अशी झाची सेवावाकरी करावी म्हणून !—दे तें मस्तक मांडीवरून साती चेंकून.

प्रमि०:—गुरुमहाराज, तुमचे व माझे प्राण वाचविण्याकरितां ज्यांनीं सरस्वतीच्या प्रवाहांत विखापाड मेहनत केली, हें आपल्याला दोंग वाटतें का !

सत्य०:—अग, तुला कसविण्याकरितां झा मेल्याची ही एक बुक्ति आहे.

प्रमि०:—अखेर बुक्ति ! पण झांना उलट कसविण्याकरितां झांच्याशीं प्रेमानें वगून झांचा दुःखमार प्रेमानें असा हलका करण्याचा डाव जर मी खेळवें, तर त्यांत झाला कायदा नाही का ! प्रेमानें उकविणारांना तेच उलट उकविलें पाहिजे, आणि अशा दोन प्रेमी उकांचा एक-

जीव ज्ञात्यावर जगांतल्या सर्व दुष्ट मानवांची किंवा दुष्ट वासनांची हाण्डून जय मिळविण्याचे सामर्थ्य ह्या एकजीव ज्ञातेच्या आग्रह सेवेने प्रेम्हांच्या अंजगी येणार नाही का !

संस्थ०:—ह्या प्रेम्हांने हिंज्यावर कांही तरी जादूच केली असली पाहिजे.—आदिमाये, ह्या जादूतून तू प्रसिलेला सोडीव.—कोणते तू ! मला उद्दाम मंत्रिक तू कोण !

अर्जु०:—(चटखी उठून) ह्या देहाला अर्जुन म्हणतसे.—गुरु-महाराज, मी प्रसिलेवर जावू केली आहे असे म्हणा किंवा हिने आपल्या गंगाने मला मारून टाकिले आहे असे म्हणा.—आयुष्यामध्ये रोजचे रोज दुष्ट वासनांची किंवा दुष्ट मानवांची करून लागणाऱ्या तंत्रामध्ये स्त्री-पुरुषांनी एक होऊन पुरुषांच्या स्त्रीच्या ढालेच्या भांड बायकांनी उभे राहून मानवी उत्कर्षाची परंपरा कायम ठेवण्याचे आपले पुण्यमत जर चालविले नाही, आणि एकटे पुरुष किंवा एकट्या बायका असे जर जन राहू लागले, तर मानवी जात जगांतल्या दुष्टांना बळी पडेल. दुष्टपणाचा किंवा पापाचा परामर्श करणाऱ्यांचे सामर्थ्य एकट्या बायकांच्या अंगी नाही किंवा एकट्या पुरुषांच्या अंगी नाही.—दोघांचे जीव ज्ञाते तरण संसारत पुण्यशक्ति निर्माण होते.—गुरुमहाराज, ह्यांत कोणी कोणालाच फसवीत नाही.—रोज पापाशी हाण्डून मानवांचा उद्धार कर-ण्याचा बोध जसा पुरुषांनी स्त्रियांच्या मदतीने पुढारीपणाने आपल्या अंगावर घेतला आहे, तशी एका आयुष्यात स्त्रीपुरुषांनी मिळून संपाद-लेल्या सद्गुणाची परंपरा पुढे कायम ठेवण्याची कामगिरी पुरुषांच्या-स्त्रियां-बायकांनी आपल्या अंगावर घेतली आहे.—आतेचा मान जर बायकांना आहे तर संसारत नेत्याचा मान बायकांनी पुरुषांना शाय्यास नको काव !

संस्थ०:—प्रसिले, ह्याचा पुढारीपणा कबूल करून ह्याची राती बायबाला तू कबूल आहेस ! बोल, ॥ स्पष्ट बोल.—तुला मी उत्तर द्यायचे वाटत असेल तें स्पष्ट दे.—बोल.—आदिमाये, प्रसिलेच्या मनाची चळविल चळ होऊ देऊ नको.

श्रीराम चरण मण्डपानाथ,

(४. १२.)

अर्जुनः—प्रमिले, ह्या अर्जुनाची अर्थाची होण्यासाठी जीराच्याची राणी होण्यात अधिक मूल्य व मान आहे का ?

सत्यः—प्रमिले माझ्याकडे थोडा वेळ नीट पहा, अर्जुन हातपयांनी विचार करून उत्तर दे.

अर्जुनः—प्रमिले, सरस्वतीनदीत एका हातावर तुला केवळ धरून मी पोहत असतांना ज्या प्रेमाच्या चोरच्या नजरेने मी मजकडे पाहत होतील त्याच नजरेने मजकडे पहा आणि मग उत्तर दे.

सत्यः—हिचा कल अर्जुनाकडे ई !—आदिमाये, तपस्येकून उठल्याची बुद्धि मला का दिलीस !—सरस्वतीनदीत पडून मरत असतांना मला का वांचविलेस !—प्रमिले, मी तुझ्याजवळ असावे असे तुला वाटते, कां काळाभयें राहून तपस्येकून आणले सर्व आयुष्य कंठावे असे तुला वाटते ?

अर्जुनः—प्रमिले, मृगयेंत ज्या हातानें तुला मिहिणीप्रमाणें पकडून ठेविले होते, सरस्वतीच्या प्रवाहांत ज्या ह्या हातानें तुला फुलाप्रमाणें संमालले होते, त्या ह्या हाताचा स्पर्श जर तुला/मिह वाटत असेल, तर मला तुला पाणिग्रहण करूं दे.

सत्यः—मी तुला पाहिजे असेन तर माझ्याकडे ये. आपण दोघी-जणी आपल्या राजधानीत जाऊन स्थिरमायेजवळच्या स्त्रीसैन्याला उक्तेऊन देऊन ह्या अर्जुनाशी लढून पांडवसेनेचा पराभव करूं.

अर्जुनः—प्रमिले, तुला घनुष्य जरी मी माझ्या पायांसाठी घुडविलें, तरी तुला दस्त घणून घेणानें तुझ्यापुढें गुडघे टेकावयात मी—हा अर्जुन—तयार आहे; आणि ह्या सत्वमयेचा नाद जर तुला सोडावचा नसेल, तर पुन्हा तुला घनुष्य देऊन, तुझ्याशी युद्ध करून, विजिजयांतला स्वधर्म घणून किरांना आपल्या बाणांनी एका बाजूला लावून, मजमेष्टाचा थोडा लोडविण्यातही मी—हा अर्जुन—तयार आहे.

सत्यः—जाऊं मी ! अशी ह्या पाकळी तपस्येकून जाऊं !—जाऊं !—विचार कर.—हें पहा—मी तुला हतकें शिकविलें—प्रमिले—प्रमिले—

(प्रमिला अर्जुनाकडे जाते. अर्जुन तिच्या हात धरून बेलून जातो.)
बादिभाये, माझ्या डोळ्यांनी हे पाहण्यापुढीं माझे डोळे कां मिटके
नहींत ! पुन्हा म्हणून कोनस्याही बाईला मी माझी विद्या शिकवावयाची
नहीं.—मी झगतां भरीं जंगलांत तपश्चर्येला जातें. पुरुषांच्या गर्भे परिहार
करून पुरुषांना दाईप्रमाणें रावविण्याचें सामर्थ्य सर्व स्त्रीजातीक्या
मनगटांत येईयेकत, मी माहीं तपश्चर्येचें आसन सोडणार नाहीं.

प्रवेश तिसरा.

[बागरूक व मेल्लेय तोंड फिरवून एकेका बाजूने प्रवेश करतात.]

मेल्लेय :-—बागरूक कोठें दिसत नाही; त्यानेंही सरस्वतीनदींत जीव
दिला की काय !

बागरूक :-—मेल्लेय नदींत कुडाला, का हिलपधुंती त्याला लाऊन टाकणें,
कोठें पत्ता लागेल ! अश्वमेधाचा घोडा ह्या बागरूकानें पकडून आणला
ह्या बातमीनें सर्व पहाड दुमडुमत आहेत, ह्या वेळीं तो मेल्लेय वर
किंबत असता तर माझ्यापाशीं सुषी आगण्याकरितां आगण्याबांचून राह-
तांना !—फार चांगला होता ब्राह्मण !

मेल्लेय :-—बागरूक मेल्लेय असलांना पांडवसेनेला मी कसें तोंड
दाखवूं, म्हणून मी असा तोंड लपवून उलटा पाललों आहे.—तुझून
वर अर्जुनमहाराजांची गांड पडली तर बागरूकाविषय मी स्थाना कसें
तोंड दाखवायें !—मारीय विचारा बागरूक !

जोगः—मैत्रेय मरुत पिशाच होऊन उलट्या पावांनी अरी कुन्नी-
वर संचार करे लागला, तरी अश्वमेधाचा घोडा परतून आकल्याणी
वातमी कळव्याबरोबर ह्या विषयोत्सवाचे वेळी होणाऱ्या ब्राह्मणभोजना-
मध्ये पिशाचरुपाने इतर माक्यावांचून तो राहणार नाही.

[दोघे एकमेकांस बघून आतात.]

मैत्रेः—तूं पिशाच का मी पिशाच !

जोगः—जिवंत कोण ! तू का मी ! तू उलट्या पावांनी नाकतो
आहेत तरा, पण तुझ्या घारीराला पायाप्रमाणे तोंड, हात, पाद, सर्व
अवयवही उलटेच चिकटविश्यासारखे दिसतात ! तूं खरोखर पिशाच
आहेत का पिशाचाचें तोंग आणलें आहे !

मैत्रेः—तूं मेलेला नाहीस ना ! मग ह्या अंगलगत तुलांन् माती
साठानूट कशी झाली !

जोगः—तूं खरोखर जिवंत असलास, मेला नसलास, तर मी
तुझा सांगतो.—त्याचें असें झालें, अर्जुनमहाराजांनी वायको मिळत
नाहीं म्हणून नदीत जीव दिला. ही बातमी ऐकून तूं वेष्टा होऊन
पडलास, होयना !

मैत्रेः—माकडांनी जीव दिव्यावर मी आपला कसा ठेवूं ! म्हणून
मी देखील जमिनीवर जीव संपवेल केंकून दिला.

जोगः—तुला असें मरतांना पाहिल्यावर तुझ्या डोक्यावर पाणी
सिंपून तुला जिवंत करावें म्हणून मी पाणी आपावयाका नदीकडे गेलों—

मैत्रेः—तूं केव्हां येतोस म्हणून मी चोरव्या नजरेनें मेलेलाच
बघून पाहत होती, पण तूं लीकर कधीं येईनास, असे पाहून मला
माटलें तूं नदीत जीव दिलास. मग दिव्याच होऊन आपण होऊनच
जिवंत झालों आणि तुझ्या नांवाने शोक करीत असा पुढ्यरात्या-
कडे चाललों.

जोगः—मी परत येऊन पाहतों तों तूं जायला नाहीस शाकेस !

असे का तुम्हांला वाटते ! पुरोहितजी, प्रत्यक्ष कृतीची किंवा उपदेश करण्याची नानाप्रकारची कमें करून लोकांच्या उपयोगी हे शरीर पडत असते. पण कालांतराने शरीराच्या ताकदीची ही वाढ खुंटल्यानंतर विश्वाच्या गूढाचे ज्ञान शिकण्यास प्राणी लायक होतो. नुसत्या मानवजातीच्या-नव्हे तर अखिल विश्वाच्या उपयोगी पडण्याची शक्ति अंर्गी थावी म्हणून, ह्या वृद्धावस्थेतल्या प्राण्यालाही अधिक ज्ञान संपादण्याकरिता, लहान मुलांना ज्याप्रमाणे गुरुगृही पाठवावे लागते त्याप्रमाणे, एकांतवासांत तपश्चर्येला जाणे जरूर पडते.-इथे संसाराला उपयोगी पडणारी विद्या शिकविण्याचे दिवस जसे लहानपणी असतात, त्याप्रमाणे अइथे विश्वालाही उपयोगी पडणारे ज्ञान संपादन करण्याचे दिवस म्हातारपणी येतात. वृद्धावस्थेत संसारांत पुन्हा गुटमुळणारा म्हातारा, व लहानपणी शाळा चुकवून खेळांत मग्न असणारा मुलगा, हे दोघेही शत्र्याच्या दृष्टीने सारखेच अपराधी होत.-ह्या करितां पुरोहितजी, प्रमिलेच हात अर्जुनमहाराजांच्या हातांत देऊन ह्या संसारपाशांतून मी केव्हां मुक्त होईन, असे मला झाले आहे.

[एका बाजूने पशुपति, वनराज, व रुद्रमाया प्रवेश करितात, व दुसऱ्या बाजूने जागरूक, मैत्रेय व स्थिरमाया प्रवेश करतात.]

पशु०:-आन् कोतवालसाब, हात मला पकडायला आला व्हय ! हे इस्तरीराज्य नव्हे, पुरुसराज्य हाय.

मैत्रे०:-मग काय अर्जुनप्रमिलेचे जुद्ध झालेच नाही !

जाग०:-लहू नका, एवढेच सांगून प्रमिलेला घेऊन अर्जुनमहाराज निघून गेले.

पशु०:-सरकार, हा वायकी कोतवाल तुम्हां आम्हां समया पुसकासनी पकडायला आला हाय.

मैत्रे०:-ह्याच कोतवालांमने आम्हांला पहिल्या दिवशी कैद केलें.

जाग०:-आज खेतकेतुमहाराजांची पत्रे आपल्यापाशी नाहीत. पण प्रत्यक्ष खेतकेतुमहाराजच आहेत. अहो कोतवालसाहेब, मळाराजांनी

प्रत्यक्ष नको म्हटलें तरी आमचा कडेलोट करणार का !—काहींच्या लहीनें जें काम होतें तें प्रत्यक्ष जाऊन होत नाही, म्हणून विचारतां.

श्वेत०:—या ! पुरोहितजी, ही स्थिरमाया ! या प्रधानजी,—ही रूप-माया !—या कोतवालसाहेब,—स्थिरमाये तुमं कुशल आहेना ! माझी बाली प्रमिला व तिची मैत्रीण रूपमाया ह्यांची हकीकत ऐकावयाला मी उत्सुक झालों आहे.

रुद्र०:—पुष्पधन्वामहाराज, आणि रूपमायाबाईसाहेब, सरकारच्या दर्शनाला आतां हतक्यांत येणार आहेत. ही बर्दी सरकारच्या पाया-पाशी कळविण्याकरितां मला त्यांनीं पुढें पाठविलें आहे.

श्वेत०:—स्थिरमाये, प्रमिलेची काय खबर आहे !

स्थिर०:—दादा, ती पहा,—रूपमाया व पुष्पधन्वा इकडच येत आहेत. प्रमिला व अर्जुन ह्यांची खबर ते सरकारला निवेदन करतील.

[पुष्पधन्वा, रूपमाया व वाग्मती प्रवेश करतात.]

पुरुष०:—पांडवसेनेचा सेनापति आपल्या अर्धांगीसह सरकारला प्रणाम करतो आहे. [पुष्पधन्वा व रूपमाया नमस्कार करतात.]

श्वेत०:—शतायुषी हो.—अष्टपुत्रा सौभाग्यवती हो.—रूपमाये, अशी जवळ ये.—बायकांच्या स्थितीसंबंधाच्या मल्लयाच कल्पना तुझ्या मनांतून नाहीद्या होऊन, योग्य बराही तूं संलग्न झालेली पाहून, मला फार आनंद होत आहे. पतिप्रेमानें, अपत्यप्रेमानें, आणि धर्मनिष्ठेनें तुझा संसार चालू दे. असल्या संसारी बायकांना जगांत आपली योग्यता पुरुषांहून अष्ट ठरवून घेतां येते. रूपमाये, पुष्पधन्व्याची लग्न सावस्थानें तूं ग्रहिणीच्या अत्यंत सन्माननीय पदाला चढली आहेस. पुष्पधन्व्याच्या सुखदुःखाची तूं बटिकरीण झाली असून, सेनापतीच्या दर्जाचा त्याच्या मत्तकावरचा भार तुझ्या सज्जामसलतीनें हलका झालेला पाहिल्यावर, आणि खुशेपभोगाच्या वेळीं तुझ्या सहवासानें त्याचा आनंद द्विगुणित झालेला दृष्टीस पडल्यावर, रूपमाये, तुला तुझ्या स्त्रीराज्याच्या सेनेची मांडबणच भायची नाही. आणि वदाकदाचित् सालीच तर लहानपणाच्या

भातुकलीच्या गोष्टीबरोबरच त्या खोराच्यांतल्या गोष्टी तूही आपल्या मुलांमुलींना सांगत बसशील.—पुष्पबन्वामहाराज, अर्जुनमहाराजांची काय खबर आहे !

पुष्प०:—सरकार, गुरु सत्यमाया हिच्या देखत प्रमिलेनें अर्जुनमहाराजांना वरण्याचें कथूल केल्यावर प्रमिलेला घेऊन अर्जुनमहाराज पांडवसेना व स्त्रीसेना ज्या ठिकाणी लढण्याकरितां भिडणार होती त्या ठिकाणीं प्राप्त झाले. इतक्यांत मी वरूपमायाही तेथें जाऊन पोहोचलों.—स्त्रीराज्य मोडण्याचा प्रमिलामहाराजांचा निश्चय त्या ठिकाणीं सर्व सैनिकांना जाहीर करून आम्ही चौघेजण सरकारच्या दर्शनाला यायला निघालों. ज्या गुहेत सत्यमाया तपश्चर्येला बसली आहे त्या गुहेवरून आमची वाट असल्यामुळे प्रमिला व अर्जुन सत्यमायेच्या दर्शनाला गेली आणि आपले जामात वायकांचें बंड मोडून आपल्या दर्शनाला येत आहेत, हें कळविण्याकरितां आम्ही दोन पावले पुढें आलों.

वाग्म०:—सरकार, अशा रीतीनें हें स्त्रीराज्य मोडलें; आतां घरांतल्या-घरांत लहानसहान बंडें करून नवऱ्यांना वटणीला आणण्याशिवाय आम्हां वायकांना दुसरा मार्ग उरला नाही.

[पडद्यांत शिंशें वाजतात. अर्जुन व प्रमिला, त्यांच्यावर दोघी दासी चवऱ्या घाशीत आहेत, असे प्रवेश करितात.]

अर्जु०:—प्रिये प्रमिले, सत्यमायेच्या बोलण्याचा विषाद मनाला वाई देऊं नकोस.—हे पहा तुझे बडील श्वेतकेतुमहाराज, ह्यांचें दर्शन झालें व ह्यांची बोधामृताचीं बचनें तुझ्या कानीं पडलीं म्हणजे सत्यमायेचीं होणाऱ्या ह्या विरहाचीं तुला आठवणही रहावयाची नाही.—श्वेतकेतुमहाराज, आपल्याला बचन दिल्याप्रमाणें वायकांचें बंड मोडून आपला जामात होण्याकरितां आपल्या मुलीला बरोबर घेऊन हा अर्जुन आपल्या दर्शनाला आला आहे.

[अर्जुन, व प्रमिला प्रणाम करतात. श्वेतकेतु आशीर्वाद देतो.]

श्वेत०:—अर्जुनमहाराज, प्रमिलेचें मन बघा करून घेऊन स्त्रीराज्यांतून

तिला बाहेर काढून आपली अर्बीगी होण्याचें तिच्यापासून आपण घेऊन घेतले, हें माझ्यावर मोठे उपकार आहेत. मुली म्हणजे त्यांच्या नवऱ्याच्या ठेकी म्हणून बापाजवळ असतात; आणि अर्जुनमहाराज अधर्मेचाच्या निमित्तानें आपली ठेव मागायला आपण ज्या वेळीं येथें आला त्या वेळेला—मूर्तिमंत पुरुष ठेवलेलें द्रव्य असें हस्तच दुसरीकडे सरकावें त्याप्रमाणें—प्रभिला माझ्यापासून सर्वमायेनें पळवून नेलेली होती. म्हणून आपल्या जणांतून मी मुक्त कसा होतों ह्याची मजा काळजी पडली व आपली ठेव आपणच जोडून घ्यावी असें आपल्याला सांगणें भाग पडलें. अर्जुन-महाराज, ही आपली असोळिख ठेव स्वतः हुडकून काढण्याचे आपण धम घेतले आणि मला जणमुक्त केलें, ह्या आपल्या उपकाराचा उत्तराई मी कसा होऊं, हेंच मला समजत नाहीं. तथापि अंशतःतरी उत्तराई होण्या-करितां मी माझ्या राज्याबरोबरच ह्या माझ्या मुलीचा हातही अर्पण करितों.—अतां आपण सर्वजण आमच्या राजधानीकडे जाऊन लग्न-समारंभाचे बेत ठरवू.

[पडदा.]

